

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Malin Johnsson

BEVISVÄRDERING VID
VÅLDTÄKT

- en studie av kvinnors utsagor

Examensarbete
20 poäng

Handledare: Lektor Helén Örnemark-Hansen

Straffrätt

VT 2002

Innehåll

SAMMANFATTNING	1
FÖRKORTNINGAR	3
1 INLEDNING	4
1.1 SYFTE OCH AVGRÄNSNING	5
1.2 MATERIAL OCH METOD	6
1.3 DISPOSITION	7
2 BEVISVÄRDERING I BROTTMÅL – ALLMÄNT	9
2.1 FRI BEVISPRÖVNING OCH FRI BEVISVÄRDERING	9
2.2 ALLMÄNNA PROCESSRÄTTSLIGA PRINCIPER	12
2.2.1 MUNTlighetsPRINCIPEN	13
2.2.2 OMEDELBARHETSPRINCIPEN	13
2.3 BEVISBÖRDAN I BROTTMÅL	14
2.4 BEVISKRAVET	15
3 BEVISVÄRDERINGSMODELLER	17
3.1 FREKVENSTEORIER	17
3.2 ALTERNATIVA HYPOTESER	19
4 BEVISVÄRDERING VID VÅLDTÄKT	21
4.1 BEVISMEDEL I VÅLDTÄKTSMÅL	21
4.1.1 BROTTSPLOTSUNDERSÖKNING	22
4.1.2 DNA-PROV	22
4.1.3 RÄTTSINTYG	24
4.1.4 SAKKUNNIGA	24
4.1.4.1 PSYKOLOGISKT SAKKUNNIGA	25
5 SEXUELLA ÖVERGREPP MOT BARN	27
5.1 FÖRHÖR MED BARN	28
6 VÄRDERING AV UTSAGOR	30
6.1 MUNTlig BEVISNING	32

6.2	UTSAGEANALYS	33
7	REALITETSKRITERIERNAS INNEBÖRD	39
7.1	DETALJKRITERIET	39
7.2	OSTYRDHETSKRITERIET	39
7.3	SAMMANFLÄTNINGSKRITERIET	39
7.4	STRUKTURENHETSKRITERIET	40
7.5	HOMOGENITETSKRITERIET	40
7.6	INDIVIDUALITETSKRITERIET	40
7.7	KONSTANSKRITERIET	41
7.8	UTVECKLINGSKRITERIET	41
7.9	KONSEKVENSKRITERIET	41
8	NJA 1992S 446	42
8.1	BAKGRUND	42
8.2	PARTERNAS BERÄTTELSE	43
8.3	VITTNEN OCH ÖVRIG BEVISNING	44
8.4	TINGSRÄTTENS BEDÖMNING	47
8.5	ANALYS AV TINGSRÄTTENS BEDÖMNING	48
8.6	UTREDNINGEN I HOVRÄTTEN	49
8.7	HOVRÄTTENS BEDÖMNING	50
8.8	ANALYS AV HOVRÄTTENS BEDÖMNING	52
8.9	HÖGSTA DOMSTOLENS BEDÖMNING	55
8.10	ANALYS AV HÖGSTA DOMSTOLENS BEDÖMNING	57
9	NJA 1991S 83	62
9.1	BAKGRUND	62
9.2	PARTERNAS BERÄTTELSE	63
9.3	TINGSRÄTTENS BEDÖMNING	64
9.4	ANALYS AV TINGSRÄTTENS BEDÖMNING	65
9.5	HOVRÄTTENS BEDÖMNING	66

9.6	ANALYS AV HOVRÄTTENS BEDÖMNING	67
9.7	HÖGSTA DOMSTOLENS BEDÖMNING	69
9.8	ANALYS AV HÖGSTA DOMSTOLENS BEDÖMNING	70
10	UNDERSÖKNING AV UTSAGORS BEVISVÄRDERING	74
10.1	DIAGRAM	75
10.2	ALLMÄNT OM MÅLEN	76
11	EGEN ANALYS OCH SLUTSATSER AV UNDERSÖKNINGEN	84
	BILAGA A	88
	LITTERATURFÖRTECKNING	90
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	93

SAMMANFATTNING

Det är mycket svårt att föreställa sig vilken djup kränkning av integriteten en våldtäkt är om man inte själv blivit utsatt för den. Varje människa torde dock förmå sig att mobilisera sin fantasi och förmåga till inlevelse tillräckligt för att ana vad en våldtäkt i själv verket innebär.

I våldtäktsmål förekommer ofta att ingen varken sett eller hört något, inga skador har kunnat påträffas hos offret eller annan bevisning kunnat säkras – än just offrets utsaga.

Bevisvärderingen är en helt oreglerad process i svensk rätt. Det har i doktrinen förts fram olika bevisvärderingsmodeller, av vilka en har använts flitigt av Högsta domstolen i ett flertal mål. En bedömning av de muntliga utsagorna bör göras så objektivt som möjligt för att undvika att domstolen använder sitt fria skön. En möjlighet härför är att göra en utsageanalys. För att ett åtal för våldtäkt ska bifallas krävs det att domstolen finner den brottsliga gärningen styrkt. Det åvilar åklagaren att styrka åtalet. Det ska vara ”ställt utom rimligt tvivel” att den åtalade begått gärningen. Ett annat uttryckssätt är att det praktiskt sett ska framstå som uteslutet att den åtalade är oskyldig. Det beviskrav som råder för att åtal ska bifallas är alltså strängt. Ibland har den synpunkten yppats att ett sätt att komma till rätta med bevisproblematiken är att sänka beviskravet. Det måste emellertid med skärpa framhållas att det inte kan komma ifråga att övergå till ett mindre strängt beviskrav än det som ligger i att det ska vara ”ställt utom rimligt tvivel” att den åtalade begått gärningen. Detta har även understrukits av Högsta domstolen i flera fall. Det måste finnas objektiva skäl och tillräckliga sådana för att ett åtal ska bifallas. Som ett objektivt skäl räknas en vederhäftig utsaga av en målsägande. Något som här ska framhållas är att bevis kan värderas olika av skilda personer och att ett avgörande ytterst kan bli vilket värde som en domare tillmäter viss eller vissa omständigheter. Det är angeläget att bevisvärdering så långt möjligt konkretiseras och sker med en objektiv metod.

Jag har valt att undersöka främst de fall där det inte finns någon annan bevisning än parternas utsagor eller med ett annat ord deras berättelser, vilket ofta är fallet. Bevisvärderingen ser lite annorlunda ut i de fall där ett barn är målsägande. Jag har funnit det vara av stort intresse att även behandla domstolens syn på rättegångar där ett barn är målsägande och därvid har jag tittat lite närmare på hur domstolarna enligt doktrinen bör agera samt hur det i praktiken går till vid en rättegång. Vikt har även lagts på hur bevisningen läggs fram och bedöms, främst synsättet på hur bevisvärderingen av barns utsagor går till. En viktig skillnad är att det ofta medverkar sakkunniga i större utsträckning då ett barn är offer än då en vuxen kvinna utsatts för sexuella övergrepp. Tyngdpunkten i uppsatsen ligger på vilka kriterier som domstolarna främst bedömt vara av intresse vid

en bevisvärdering där den enda bevisningen är målsägandens och den tilltalades utsagor, och hur en bedömning och en sammanvägning av olika omständigheter går till och vilken vikt som läggs på vad, om det ens är möjligt att urskilja det.

Av vad nu sagts följer att det avgörande för målets utgång i de allra flesta fallen är om målsägandens uppgifter inför domstolen ska godtas eller inte. Huruvida den åtalade ska fällas till ansvar och kanske ådömas flera års fängelse är alltså beroende av om målsägandens uppgifter bedöms vara tillförlitliga.

Mot bakgrund härav kan ställas frågan om det överhuvudtaget är godtagbart att åtal för våldtäkt bifalles på grundval av i princip endast målsägandens uppgifter. Ett principiellt hinder mot att grunda en fällande dom på enbart målsägandens berättelse skulle strida mot principen om fri bevisprövning, RB 35:1, st.1. Det skulle för övrigt medföra att förnekade våldtäktsbrott i princip aldrig skulle kunna föranleda straffansvar. Även Högsta domstolen har uttalat att målsägandens uppgifter kan vara tillräckliga. Det är dock inte tillräckligt att målsäganden bedöms vara mer trovärdig än den åtalade. Det måste krävas att målsägandens uppgifter framstår som så tillförlitliga att det måste anses klarlagt att den åtalade har begått gärningen. Det avgörande för utgången av målet blir alltså, fränsett den betydelse som eventuell stödbevisning kan ha, trovärdigheten hos målsäganden eller huruvida hennes uppgifter är tillräckligt tillförlitliga. Trovärdighetsfrågan bör delas upp i olika delfrågor som är av betydelse för uppgifternas tillförlitlighet, varefter en helhetsbedömning bör göras på grundval därav. Detta tillvägagångssätt måste även komma till uttryck i domskälen. Det bör dock varnas för alltför ingående och diskuterande domskäl i bevisvärderingsfrågor, där domstolarna uttalar sig om alla detaljer som har framkommit i målet, även om de inte har någon särskild betydelse för utgången i målet. Motiveringen bör därför koncentreras till de förhållanden som har någon verklig betydelse för frågan om åtalet ska bifallas eller ogillas.

Vad beträffar de delfrågor som uppkommer vid värderingen av en målsägandes berättelse i våldtäktsmål, vill jag här endast kort redogöra för de vanligaste omständigheter eller kriterier som domstolarna lägger stor vikt vid.

Domstolarna bedömer huruvida målsäganden **lämnat likartade uppgifter vid skilda förhörstillfällen**, vidare undersöker domstolen om målsäganden haft någon **anledning att lämna osanna uppgifter** om den tilltalade. Vikt läggs även vid berättelsens omfång och **det sätt på vilket utsagan lämnats**, härför beaktar domstolen huruvida de finner berättelsen vara **självupplevd** eller inte. Som exempel på det förstnämnda är om berättelsen är **detaljerad** eller **sammanhängande** men även om målsäganden reagerat starkt vid huvudförhandlingen, t.ex. visat känslor eller gråtit. Att lämnade uppgifter är **förenliga** med övrig bevisning, om det förekommer, eller att uppgiftslämnaren inte motsagt sig själv är andra viktiga aspekter som domstolarna fäster avseende vid.

Förkortningar

Art.	Artikel
BrB	Brottsbalken
HD	Högsta domstolen
HovR	Hovrätten
JT	Juridisk Tidskrift
NJA	Nytt juridiskt arkiv
Prop.	Proposition
RB	Rättegångsbalken
RH	Rättsfall från hovrätterna
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk Juristtidning
TR	Tingsrätten

1 INLEDNING

” En man och en kvinna är goda vänner, de träffas och umgås ofta. En kväll hemma hos mannen närmar han sig kvinnan och pussar henne, hon drar bort sitt ansikte och säger lite tyst nej, trots det fortsätter mannen att ta på henne. Kvinnan upprepar sitt nej men mannen bryr sig inte, hans rörelser blir häftigare och då kvinnan stretar emot tar han i ännu hårdare, han sliter av henne kläderna och kvinnan fortsätter gråtandes att upprepa sitt nej.... men utan att få gehör för sin vilja. Mannen våldtar kvinnan”.

Detta scenario är inte överkligt, inte överkligt alls. I Sverige sker fler de flesta våldtäkter inom hemmets fyra väggar och ofta känner parterna varandra, ett stort antal är t.o.m. gifta med varandra eller har varit. De så kallade ”överfallsvåldtäkterna” där mannen hoppar fram bakom en buske och våldtar en kvinna är inte alls så vanliga, även om det är det tillvägagångssättet folk i allmänhet tänker på då de hör ordet våldtäkt. Att gärningsmannen och offret inte känner varandra är lite av en myt, även om det trots allt sker.

I ovanstående fall, samt i det stora flertalet våldtäktsfall i Sverige, är det inte ovanligt att den enda bevisningen som finns är de båda parternas berättelser, deras utsagor.

Som sagt sker en stor del av alla våldtäkter i hemmet, inga vittnen finns som hört eller sett något. Ofta kan ”spår” hos kvinnan sällan säkras. Efter en våldtäkt är det en naturlig reaktion att vilja duscha, att vilja tvätta av sig ”smutsen” eller den skuld som många faktiskt känner. Genom att en kvinna tvättar av sig försvinner också den möjlighet som annars finns för att säkra bevis i form av att en DNA-analys kan genomföras. I många fall behöver inte gärningsmannen slita *sönder* kvinnans kläder utan dessa kvarstår ofta som intakta efter övergreppet. Bevis genom fotspår framstår inte som någon möjlighet att kunna använda sig av som bevismedel då ett övergrepp skett inomhus. Att söka efter fingeravtryck är ännu ett sätt att försöka finna bevisning på. Fysiska men i form av skador i underlivet eller som uppkommit genom våld riktat mot kroppen förekommer inte heller alltid, något som leder till att läkare inte kan skriva ut rättsintyg på synliga skador, något som annars används som bevis i rättegångar. Tilläggas ska här att anmälningar om sexuella övergrepp ofta görs långt senare än då övergreppet begicks, i många fall på grund av den starka bindning offret har till gärningsmannen eller då tanken på en långdragen rättegång skrämmer många offer och sist men inte minst för att många kvinnor själva känner skam och skuld över det inträffade. I dessa fall är det ytterst svårt att finna bevisning i form av skador och dylikt. Men i de fall bevisning säkras i någon eller några av de former jag ovan redogjort för, T.ex. i form av att sperma återfinns i kvinnans underliv och att DNA-testet klagör att det är den anklagades, händer det att mannen vidhåller att samlag har genomförts men

förnekar att samlaget skett med våld och tillägger att det skett med kvinnans fria vilja...

Då ingen bevisning finns att säkra i ett fall återstår endast för kvinnan att berätta sin version av hur det sexuella övergreppet gått till. Mot hennes historia står den anklagades historia. Med andra ord har vi i rättegången en situation där ord står mot ord.

Parternas utsagor är alltså den enda bevisningen och alltså det som domstolen ska värdera då de ska döma i en rättegång.

De frågor jag ställer mig är: hur går en bevisvärdering till vid våldtäkter där den enda bevisning som finns att tillgå är parternas utsagor?

Vidare ställer jag frågan om de fem kriterier jag valt utifrån studier av doktrinen även används av domstolar i praktiken samt hur dessa kriterier isåfall bedöms utifrån den undersökning jag planerar göra.

1.1 SYFTE OCH AVGRÄNSNING

Att mitt val av examensarbete föll på bevisvärderingen vid våldtäkter kändes helt naturligt. Tillvägagångssättet vid bevisvärderingen av våldtäktsbrottet har länge fascinerat mig, jag kan dock inte riktigt sätta fingret på vad det är som har väckt mitt intresse för detta område. Men det faktum att bevisvärderingen är en helt oreglerad process i svensk rätt och det faktum att jag tidigare läst många domar i mål av detta slag där flera instansers domskäl framstått som svårförståeliga och orättvisa för mig, kan detta nog ha bidragit till min nyfikenhet för ämnet.

Kvinna som jag är måste jag erkänna att jag alltid stått mer på offrets sida vid våldtäkter och jag har överhuvudtaget haft mycket svårt att se brottet utifrån gärningsmannaperspektivet. Fram tills jag började mitt examensarbete var jag definitivt för såväl ett lågt beviskrav som mycket stränga straff för de män (och de kvinnor) som begått våldtäkter. Som jag senare kommer utveckla under min slutsats har mitt synsätt mot anklagade män mildrats.

Att begå en våldtäkt är ett allvarligt brott i Sverige och relativt höga straff kan utdömas om en tilltalad befinns vara skyldig till brottet. Mot detta står att brottet är mycket svårt att bevisa. Det är väldigt viktigt att domstolarna inte ger efter på rättssäkerheten då de värderar brott av detta slag. Den tilltalade ska åtnjuta ett starkt rättssäkerhetsskydd och även behandlas som oskyldig tills motsatsen bevisas. Bevisning som är omöjlig att uppnå kan inte krävas, utan det måste vara möjligt att fälla någon till ansvar, annars finns det risk för att lagens starka skydd för varje individs fysiska integritet urholkas. Vad jag vill få fram är att man balanserar dessa två aspekter på en mycket skör tråd och jag hoppas uppsatsen klargör hur dessa intressen tillgodoses i praktiken.

Mitt syfte med uppsatsen har främst varit att utreda hur en bevisvärdering av en våldtäkt går till samt vilka bevismedel som kan komma att aktualiseras och tillmätas betydelse vid en rättegång. Främst har jag valt att skriva om kvinnors utsagor, såväl flickor under 15 år som vuxna kvinnor, varvid jag lagt vikt vid såväl doktrinens synsätt på vilka kriterier som *bör* tillmätas betydelse samt hur dessa *bör* värderas som vilka kriterier domstolarna i praktiken använder sig av liksom hur de värderar dessa. Genom att jag i ett par av fallen tittar på domskälen och jämför dem med vad som framkommit i litteraturen vill jag försöka ta reda på om domstolarna lägger någon vikt vid doktrinen synsätt. Vidare har jag i den mån det varit möjligt utifrån det material jag samlat på mig och sammanställt, dragit slutsatser av vilka kriterier och omständigheter som tillmätts betydelse vid en bevisvärdering i ett våldtäktsmål. Detta har huvudsakligen skett genom den undersökning jag genomfört och försökt analysera.

Jag har valt att göra avgränsningen i min uppsats på det viset att jag kommer behandla såväl kvinnors som barns utsagor. Med målsägande eller offer menar jag endast det kvinnliga könet, och med tilltalad, åtalad, anklagad eller gärningsman menar jag en person av manligt kön. Jag kommer alltså inte behandla våldtäkter mot män. Vidare bygger uppsatsen endast på brottet våldtäkt i BrB 6:1, sålunda täcker mina resonemang inte brott begångna mot andra paragrafer i kapitel 6 i brottsbalken och inte heller kommer uppsatsen att beröra eller behandla andra brott enligt andra kapitel eller andra lagar, trots att det i vissa av rättsfallen förekommer även anklagelser angående andra brott. Vid mina rättsfallsanalyser kommer jag endast att redogöra för utsagans betydelse, andra bevismedel som trots allt förekommer i några fall lägger jag därför inte någon större vikt vid. Vad gäller de fall där ett barn har fallit offer vid ett sexuellt övergrepp har jag främst gjort undersökningen med hjälp av vad som framkommit i doktrinen. Mitt syfte med genomgången av barnets utsaga i ett våldtäktsmål har varit att titta på vad som skiljer bedömningen från en vuxen kvinnas utsaga samt huruvida de kriterier som doktrinen ställt upp även appliceras och används i praktiken. Nämnas ska att den tredje och sista delen av uppsatsen endast bygger på rättsfall där vuxna kvinnor utsatts för övergrepp. Därmed vill jag understryka att den absoluta tyngdpunkten trots allt ligger på behandlingen av vuxna kvinnors berättelser.

Själva brottet våldtäkt med dess rekvisit kommer jag inte att lägga någon större vikt vid, jag kommer endast att beskriva brottet kortfattat. Trots att det är brottet våldtäkt som jag inriktar min undersökning på, är det hur en bevisvärdering går till då detta brott är för handen och då den enda bevisning som finns i målet är parternas berättelser, som min undersökning främst behandlar.

1.2 MATERIAL OCH METOD

Det material som jag använt mig av har bestått av primärkällor i den mån jag presenterat lagtext och förarbeten, men även sekundärkällor har jag använt mig av i form av juridisk litteratur. Jag har utöver detta refererat till rättsfall, rapporter och artiklar. Främst har jag trots allt använt mig av litteraturen på området och det rika omfång av rättsfall som finns att tillgå.

En hel del av de böcker jag använt mig av har varit skrivna av Cristian Diesen. Mycket av faktan bygger därför på hans resonemang. För att inte begränsa mig till ett synsätt byggt på en persons åsikter har jag försökt att konsekvent behandla även andra författares åsikter inom flera av områdena, däribland är Ekelöf och Bolding att särskilt nämna.

Metoden jag använt mig av har varit att först berätta relativt ingående om bevisvärdering till största delen med utgångspunkt i litteraturen. Därefter har jag applicerat delar av faktan på rättsfallsanalyser. En stor del av mitt arbete är av deskriptiv karaktär men mycket utgörs även av rättsfallsanalyser, egna analyser, en undersökning jag själv gjort samt mina slutsatser av undersökningarna. Jag har funnit det vara helt naturligt att börja med att redogöra för rättsläget idag vad gäller de regler och principer som finns på området samt att presentera det material som är av betydelse för ämnet för att förhoppningsvis kunna anlägga ett fast underlag för den fortsatta redogörelsen och därefter applicera dessa fakta på mina rättsfallsanalyser och på den undersökning jag genomfört.

Jag har i möjligaste mån försökt få med såväl uppfattningar som uppstått i doktrinen som vad som sägs i förarbeten och även hur domstolar resonerat i praktiken då jag behandlat områden där uppfattningar går isär.

1.3 DISPOSITION

Min uppsats har jag valt att disponera som så att först redovisar jag helt allmänt reglerna som aktualiseras vid en bevisvärdering i brottmål. Däribland kan nämnas ett antal principer av vikt för bevisvärderingen samt beviskrav och vem som har bevisbördan i dessa mål. Här efter följer en redovisning av bevisvärderingsmodeller som framkommit i doktrinen. Området snävas sedan in till att behandla endast bevisvärdering vid våldtäkt. Här under behandlar jag de olika bevismedel som kan komma att aktualiseras i den mån de finns att tillgå, med andra ord de bevismedel utöver utsagor som värderas i våldtäktsmål. Jag lägger därefter lite mer tyngd på omständigheter i en rättegång som skiljer sig vid bedömningen mellan vuxna kvinnor och barn, så tillvida att ett kapitel helt ägnas åt sexuella övergrepp mot barn och behandlingen av dessa fall. Slutligen är området i stort sett behandlat vad gäller de generella delarna, och resterande del av denna första avdelning utgörs mer specifikt av just den muntliga utsagan, där jag även tittar på utsageanalyser. Sakta men säkert närmar sig alltså redogörelsen för kärnan i arbetet och det därefter följande kapitlet utgörs av just värdering av utsagor. Efter detta följer en genomgång av ett antal realitetskriterier och min utgångspunkt är här att försöka få en uppfattning

av doktrинens synsätt och dess resonemang vid värdering av utsagor. Dessa kriterier i kombination med delar av resterande kapitel jag redogjort för appliceras därefter på de två rättsfall som sedan följer och som jag valt ut för en undersökning. Jag går till väga som så att jag redogör för fallen, ett och ett, och redovisar domstolens domskäl samt bidrar med egna analyser av bevisvärderingen och egna tankar angående fallen. Det ena målet rör våldtäkt mot en flicka under 15 år och det andra rör våldtäkt mot en vuxen kvinna. Härigenom vill jag påvisa de skillnader som kan uppstå vid bevisvärderingen i respektive mål. Sist men inte minst följer en undersökning jag själv gjort. Undersökningen bygger på 34 rättsfall där såväl Tingsrätten som Hovrätten dömt. Det är domstolarnas värdering jag lagt tyngden på samt vilka kriterier de funnit vara av betydelse i dessa mål.

Den första delen består alltså främst av fakta och är huvudsakligen av deskriptiv karaktär. Det är här grunderna framkommer för den fortsatta bearbetningen av materialet.

Den andra delen utgörs som sagt av två rättsfall där jag försöker applicera mitt material och mina fakta på dessa rättsfall där bevisningen huvudsakligen utgörs av målsägandens och den tilltalades utsagor och där syftet delvis är att försöka finna gemensamma nämnare med informationen ifrån litteraturen redovisad i del ett jämfört med domstolens resonemang och deras domskäl i dessa två fall. För att få konkret förståelse för att bevisvärderingen sker relativt annorlunda då offret är ett barn respektive en vuxen kvinna så behandlar det första fallet våldtäkt mot barn och det andra fallet våldtäkt mot en vuxen kvinna.

Den tredje delen utgör min egen undersökning baserad på ett antal rättsfall, där förhoppningsvis de erfarenheter och den information jag fått från ovanstående två delar tillsammans med domskälen i dessa rättsfall kommer ha betydelse för de slutsatser jag kan komma att dra av undersökningen.

2 BEVISVÄRDERING I BROTTMÅL – ALLMÄNT

I ett brottmål bildar åklagarens gärningspåstående den tes som rätten ska godta eller förkasta. Bevisprövningen är inriktad på denna tes, bevistemat, och domaren behöver inte under bevisvärderingen finna den riktiga lösningen, domaren behöver endast pröva om temat är hållbart eller inte.¹ Bevisvärderingen ska vara analytisk och objektiv, det är en intellektuell process och grundar sig på erfarenhet och kunskap om sambandet mellan olika företeelser.²

Ett av de mest centrala momenten inom rättsskipningen är att värdera den fakta, den bevisning, som framkommit i ett mål.

Något absolut sanningsbegrepp är inget man arbetar med inom juridiken utan klart är att man laborerar med en felmarginal. Mycket sällan kan rätten med 100 % säkerhet säga exakt vad som inträffat. Den slutsats som en bevisvärdering resulterar i har rätten kommit fram till med hjälp av sin empiriska kunskap om juridiska samband mellan ”företeelser”. Vad bevisvärdering egentligen innebär är att bedöma sambandet mellan ett mänskligt beteende som redan inträffat och de spår, bevis, som är resultatet av detta beteende. Målet är att försöka ta reda på om händelsen har inträffat i verkligheten.

Vid bevisvärdering är premissen för en fällande dom att rätten i det enskilda fallet kommer till slutsatsen att åklagarens gärningsbeskrivning utgör den enda rimliga förklaringen till fakta i målet. Finns det andra förklaringar eller rimligt tvivel skall den tilltalade frikännas och domstolen behöver inte reda ut vad som egentligen hände.³

Det är omöjligt att med bestämdhet säga ”så här går det till” vid en bevisvärdering. Mer troligt är att uttrycka att ”det är möjligt att det går till på det här sättet”. Allra mest troligt är dock att diskutera hur det borde gå till, enligt den uppfattning som råder hos dem som skriver eller läser.⁴

2.1 FRI BEVISPRÖVNING OCH FRI BEVISVÄRDERING

I 1734 års lag stadfästes den legala bevisteorin under följande formulering:

”Tu vittne äro fullt bevis, ther i the sammanstemma. Ett vittne om sielfva målet gälle ej mer än för halft bevis; och tå bör then som käres til, med ed sig vätja.”

¹ Sutorius, Diesen, *Expertrappport nr 1999-36-003*, s. 38.

² Diesen, *Bevispraxis*, s. 173.

³ Diesen, *Bevis*, s. 14-15,17.

⁴ Bolding, *Går det att bevisa?*, s. 55.

I de fall man inte kunde nå fullt bevis genom vittnesmål eller erkännande (understundom framlockat medelst tortyr), sköt man processen på framtiden eller insatte den misstänkte ”på bekännelse”.⁵

Enligt svensk rätt idag existerar inga lagregler om hur ett mål ska bedömas. Den svenska bevisrätten vilar mot principen om fri bevisprövning. En domare har ”frihet under ansvar” då han avgör målets utgång. Domaren har inga restriktioner angående regler om eller förbud mot vilka bevis som får åberopas, enda undantaget är att bevis som åtkommit på ett klart otillbörligt sätt inte får åberopas.⁶ Resultatet av bevisprövningen är att rätten ska förkasta eller acceptera åklagarens tes. Kriteriet för en fällande dom är att åklagarens gärningspåstående ”kan hållas för visst”, d.v.s. att rätten accepterar utredningen som ”sanningen” av det inträffade. Härmed menas att bevisvärderingen inte får ses som någon balansbräda där målets utgång är beroende av vilken sida som tenderar att väga lite tyngre än den andra.⁷ För att ett åtal ska leda till bifall uppställs trots allt krav på bevisningen, dessa krav utgör för alla domare gemensamma normer, och leder därmed till viss likformighet vid bevisprövningen.

Det är främst metoden för värderingen som skiljer sig åt hos domarna. För att resultatet skall kunna förstås av såväl dem som tillämpar metodiken som de som drabbas av rättvisan måste alla slutsatser motiveras. Det finns idag ingen självklar metod för hur en bevisprövning skall gå till. I doktrinen har otaliga försök gjorts för att få fram en given metod men det har skett förgäves. Detta resulterar i att själva lagprövningen av bevisvärderingen måste vara allmänt hållen, vilket också blivit fallet då RB inte innehåller några detaljerade regler i metodfrågan.⁸

Lagstadgandet i RB 35:1 har ibland även benämnts som en generalklausul. ”Rätten skall efter samvetsgrann prövning av allt, som förekommit, avgöra, vad i målet är bevisat. Vad om verkan av visst slag av bevis är stadgat vare gällande.”⁹

Vad som bevisats i målet är domarens uppgift att bedöma. Härför är han inte bunden av några rättsregler. Det enda undantaget är att han är skyldig att använda sig av allmänna erfarenhetssatser och slutledningsregler. En domare har rätt att, vid bevisvärderingen, bryta mot en eller båda av dessa viktiga delar som bär upp bevisprövningen. Erfarenhetssatserna är tämligen vaga och spänner över ett stort område som inte lätt kan avgränsas, vilket får till följd att bevisbedömningen kan präglas av subjektivitet av inte obetydligt värde. För att det trots allt ska vara rätt att tala om en fri bevisprövning så förutsätts ett subjektivt moment i avgörandet. Att alla erfarenhetssatser skulle vara bestämda i förväg skulle det inte bli fråga om någon fri

⁵ Diesen, *Bevis*, s. 143, 148.

⁶ SOU 1938:44, s. 377.

⁷ Diesen, *Bevisprövning i brottmål*, s. 8.

⁸ Diesen, *Förhör*, s. 311-312.

⁹ Fitger, *Domstolsprocessen*, s. 207.

bedömning alls.¹⁰ Domaren får inte grunda sitt avgörande på en *rent* subjektiv uppfattning angående de olika bevisens värde, inte heller får beslutet grundas på ett renodlat känslomässigt sätt. Bevisvärderingen skall ske objektivt och varje bevis skall genomgå en grundlig analys samt därefter värderas. Att helt och hållet kunna utesluta subjektiva inslag i värderingen finns det ingen metod för. En bärande princip vad gäller metodisk bevisprövning har länge ansetts vara att delarna bedöms före helheten. Ett avgörande får inte grundas på ett helhetsintryck av det föreliggande materialet, utan rätten skall gå igenom och värdera varje bevismedel och varje deltema för sig. När de enskilda bevisen värderats var för sig är det dags för bevisprövningens mål; att göra en sammanvägning. Detta sker genom att man bedömer om beviset håller eller inte.¹¹

Processlagberedningen, PLB, har förtydligat vikten av objektivitet och betonar att domaren vid bevisprövningen endast får ta hänsyn till och bedöma bevisning som framkommit under rättegången. Enda undantaget är att hänsyn även får tas till omständigheter som är allmänt veterliga eller till erfarenhetssatser¹² som är kända för domaren.¹³

Vid bevisprövningen finns det ett par grunder som begränsar utrymmet för det fria skönet, den subjektiva övertygelse som ofta kan uppstå då det gäller att pröva ett mål.

En viktig ståndpunkt är att det är en relativ sanning som domstolen söker, inte en absolut. Den misstänkte ska betraktas som oskyldig till dess motsatsen bevisas, och han har ingen skyldighet att själv utreda, förklara eller bevisa något. Det är en speciell situation domstolen befinner sig i då den prövar bevisningen, det föreligger ett absolut beslutsvång och med tanke på att det är ett specifikt, enskilt fall som ligger till bedömning förespråkas såväl möjligheter för domstolen att använda sannolikhetskalkyler som att inte använda sådana. Resonemanget bottenar såväl i Ekelöfs teori som i Diesens. Domstolsprocessen är baserad på muntlighet och formen för insamlande av fakta är ofta på förhand given och som många gånger tvingar en domare att basera sin dom på analyser av muntliga utsagor.

Vidare ligger hela bevisbördan på åklagaren och vid minsta tveksamhet ska principen ”hellre fria än fälla” tillämpas. Slutligen måste domar motiveras och tillvägagångssättet vid bevisvärderingen klart redovisas, vilket medför att såväl inblandade som utomstående kan granska fallet.

Genom att ge enstaka exempel på grunder för brottmålsprocessen kan skönjas att den fria bevisprövningen verkligen är en frihet under ansvar som trots allt sker inom ramen för en struktur som till synes är klart definierad.¹⁴

¹⁰ Lindell, *Sakfrågor och rättsfrågor*, s. 97-98.

¹¹ Diesen, *Bevisprövning i brottmål*, s. 8, 34.

¹² Edelstam, *Sakkunnigbeviset*, s. 112.

¹³ SOU 1938:44, s. 378.

¹⁴ Diesen, JT 1996/97, s. 530, 533, 534.

2.2 ALLMÄNNA PROCESSRÄTTSLIGA PRINCIPER

Vid bevisföringen finns det ett antal allmänna principer som hänsyn ska tas till.¹⁵

Ett flertal principer är till för att ge den misstänkte ett skydd mot intrång i integriteten. Dessa principer gäller såväl under förundersökningen som under själva processen. Under själva processen tillämpas även en rad principer som finns till för att skydda den tilltalade mot godtycke och andra rättsövergrepp under rättegången och under den slutliga prövningen.¹⁶

Art 6. i den europeiska konventionen om de mänskliga rättigheterna reglerar under rubriken ”fair trial” ett antal grunder. Denna konvention utgör svensk rätt. Begreppet ”rättvis rättegång” är en uppgift som ligger hos Europadomstolen att avgöra betydelsen av. Påpekas ska att just i fråga om sexualbrottsmål finns det för Sveriges del, inga fällande avgöranden för tillfället från Europadomstolen¹⁷ utan att göra parterna likställda i mål av detta slag är det utmärkande i processen.¹⁸

Det förhållandet att en berättelse som någon lämnat inför åklagare eller en polismyndighet får åberopas som bevis i en rättegång, i de fall förhör med den som lämnat berättelsen inte kan närvara vid huvudförhandlingen, har inte ansetts stå i strid med art. 6 i Europakonventionen. Att använda denna bevisning är förenlig med artikeln så länge den misstänktes och försvarets rättigheter har respekterats. En förutsättning är att det funnits tillfälle att under förundersökningen bemöta och ställa frågor till målsäganden och vittnen som inte hörs vid huvudförhandlingen

En tilltalad ska få tillgång till alla handlingar som finns i målet och tillfälle ska även ges honom att bestrida deras värde som bevismaterial mot honom. Utöver det ska han beredas tillfälle att angripa den muntliga bevisning som åberopas gentemot honom. En förutsättning för att detta ska kunna ske är att han ges tillfälle att ställa frågor till vittnen och andra personer som hörs muntligt för att på detta viset få fram än mer upplysningar, liksom för att ha en chans att kunna påvisa svagheter i de vittnande personernas utsagor. En domstol har inte rätt till att till nackdel för den tilltalade grunda sitt avgörande på muntliga utsagor av personer som den tilltalade inte haft möjlighet att förhöra. Ibland är det omöjligt att upprätthålla dessa regler, inte minst då det gäller mål där barn är inblandade.

Europadomstolens ståndpunkt vad gäller tillvägagångssättet vid fällande domar innebär att som huvudprincip för en fällande dom gäller att den inte uteslutande får byggas på uppgifter lämnade utan att den tilltalade haft möjlighet att ställa frågor tillbaka till uppgiftslämnaren. Ett annorlunda

¹⁵ Ekelöf, *Rättegång* 4, s. 21.

¹⁶ Sutorius, Diesen, *Expertrapport nr 1999-36-003*, s. 37.

¹⁷ Sverige har dock frikänts rörande en anklagelse angående att det skulle utgöra ett brott mot ”fair trial” att en försvarare inte medverkat vid ett förhör med ett barn som utsatts för sexuella övergrepp.

¹⁸ Danelius, *Mänskliga rättigheter i europeisk praxis*, s. 172-173.

förfarande är inte förenligt med art. 6 i Europakonventionen, som undantag till denna regel gäller delvis ett annat synsätt då det även finns stödbevisning att tillgå i målet.¹⁹

2.2.1 MUNTlighETSPRINCIPEN

En utgångspunkt för bevisföringen är att bevisningen, t.ex. utsagor, skall upptas muntligen i rätten och det gäller ett allmänt förbud mot att förebringa protokoll eller registrerade förhör enligt RB 43:5.²⁰

För att en skriftlig handling ska få tas i beaktande vid målets avgörande krävs att innehållet ska ha lästs upp för rätten. Det förekommer även fall där skriftliga handlingar inte får åberopas överhuvudtaget, dessa fall innebär att muntligheten får en vidare betydelse.²¹

Enligt Europadomstolen tillåts skriftliga utsagor som bevis i rättegångar, men det förhållandet att uppgifterna inte avgivits muntligen inför rätten får betydelse för bevisvärderingen.²²

2.2.2 OMEDELBARHETSPRINCIPEN

Omedelbarhetsprincipen, reglerad i RB 17:2, innebär att enbart sådant som läggs fram vid huvudförhandlingen utgör processmaterial och det är enbart detta material som får läggas till grund för domen. Tyngdpunkten läggs på material som, genom uppläsning eller uppspelning, framkommer under domstolsförhandlingen. Vad som framkommit under förundersökningen behandlas därmed inte som bevismaterial, utan slutsatsen av utredningen av brottet är sådant som sker i rätten. Med vad som sker i rätten menas att endast bevisfakta som direkt iakttagits under huvudförhandlingen får beaktas. Ett avgörande får inte grundas på material som rättsens ledamöter inhämtat utanför målet, enda undantaget är erfarenhetssatser samt allmänt veterliga omständigheter.²³

Principen om bevisomedelbarhet innefattas i omedelbarhetsprincipen. Principen uttrycker behovet av att domstolens ledamöter med sina egna sinnen skall få ta del av bevisningen i direkt, inte förmedlad form. Vad gäller de bevismedel där bevisvärdet är knutet till den muntliga utsagan är kravet på bevisomedelbarhet mycket starkt. Som ovan nämnts är det inte tillåtet att åberopa skriftliga vittnesutsagor utan för att ett vittnesmål skall få högsta bevisvärde, skall det ske genom att vittnet redogör för sin berättelse direkt inför rättsens ledamöter. Risken med att inte låta rätten vare sig höra

¹⁹ Danelius, *Mänskliga rättigheter i europeisk praxis*, s. 181f.

²⁰ Diesen, *Förhör*, s. 125-126.

²¹ SOU 1938:44, s.445

²² Diesen, *Bevispraxis*, s. 16.

²³ SOU 1938:44, ss. 212-213, Diesen, *Förhör*, s. 124.

eller se den förhörde är att de har svårt att såväl bedöma trovärdigheten som vad den förhörde överhuvudtaget menar med sin utsaga.²⁴

Ännu ett utflöde av ovanstående princip är *principen om det bästa bevismedlet*, som innebär att om samma kunskapskälla kan utnyttjas på flera sätt, skall det bevismedlet användas som medför den säkraste bevisningen. Denna princip kan åsidosättas då bevisning förebringas genom vittnesintyg eller förundersökningsprotokoll.²⁵

Som undantag från principerna angående muntlighet och omedelbarhet nämns bl.a. barn som utsatts för sexuella övergrepp, dessa behöver inte höras under rättegången, utan tillräckligt är att bevisning då upptas genom uppspelning av videoförhör.

I varje enskilt fall skall rätten avgöra om ett muntligt förhör kan underlåtas. Vid denna bedömning skall beaktas att bevisning i form av en skriftlig berättelse i de allra flesta fall har ett lägre bevisvärde än vid muntlig bevisning.²⁶

2.3 BEVISBÖRDAN I BROTTMÅL

I ett brottmål är det åklagaren som har hela bevisbördan, ”in dubio mitius”. Det är en av de viktigaste principerna till den misstänktes skydd. Syftet är att motverka att oriktiga straffdomar meddelas. Det är åklagarens uppgift att bevisa den tilltalades skuld, den tilltalade har ingen skyldighet att bevisa någonting, inte ens sin oskuld.

Åklagaren har lyckats bevisa den tilltalades skuld då domstolen är villig att godta hans gärningspåstående om det som inträffat. Finner domstolen att bevisningen står och väger däremot, dvs om det föreligger tveksamhet angående beviskravets uppfyllande, skall domstolen använda sig av principen ”hellre fria än fälla” (*in dubio pro reo*)

Inte nog med att åklagaren har bevisbördan i ett mål, han har även, *utredningsbördan*. Detta innebär inte endast att det ankommer på åklagaren att ta fram fakta som talar till den misstänktes nackdel utan även sådant som talar till hans fördel ska läggas fram. Kravet på nivån där åklagaren måste åtala, är uppfyllt då han bedömer att bevisningen är tillräcklig för en fällande dom. En vedertagen grundsats vid straffrättstillämpning är att det fördelaktigaste alternativet ska väljas för en tilltalad.²⁷ Måttet på utredningsbördan kallar Diesen för *utredningskrav*. Begreppet innebär den omfattning bevisningen måste ha för att en bevisvärdering ska kunna utföras. Teoretiskt sett ligger prövningen av utredningskravet före bevisvärderingen. Uppfylls inte utredningskravet innebär det att åklagaren inte fullgjort sin bevisbörda och sker ingen kompletterande utredning ska

²⁴ Diesen, *Förhör*, s. 125.

²⁵ Ekelöf, *Rättegång 4*, s. 27, 31.

²⁶ Diesen, *Förhör*, s. 126-128.

²⁷ SOU 1996:185, del 1, s. 366, 368, Ekelöf, *Rättegång 4*, s. 113.

åtalet ogillas.²⁸ Tillämpningen av ett utredningskrav har bl.a. Kritiserats av Ekelöf, som ifrågasätter ifall det verkligen behövs en särskild norm för utredningens omfattning. Hans ståndpunkt är att vid bristande uppfyllande av utredningsbördan, samma rättsföljd inträffar som vid bristande uppfyllande av bevisbördan.²⁹

2.4 BEVISKRAVET

Kravet för att en tilltalad skall fällas i ett brottmål är att bevisvärdet når upp till en viss tröskel, och det är först då man nått denna tröskel som beviskravet anses uppfyllt.

Man kan även uttrycka det som så att beviskravet är den styrka bevisningen måste nå upp till för att en viss händelse eller ett visst påstående skall anses vara bevisat. Lagen ställer inte upp några kriterier för hur det skall gå till att mäta styrkan, utan detta har överlåtits till praxis vilket innebär att det är domstolarna som får avgöra metodfrågan.

Vad angår domstolsprocessen finns det inga regler om hur stark bevisning som krävs för att fälla en tilltalad, dock krävs det antagligen starkare bevisning i brottmål än i tvistemål.³⁰

Genom att ställa bevisen i relation till det slutliga beviskravet i brottmål, som är den norm som skall uppnås för att någon skall anses skyldig, kan man ta reda på om bevisen räcker för en fällande dom. Beviskravet i brottmål formuleras idag som så att gärningspåståendet skall vara ”ställt utom rimligt tvivel” för att en tilltalad skall kunna fällas för ett brott.³¹

Uttrycket ”ställt utom rimligt tvivel” myntades första gången i NJA 1980 s.725. Inte nog med att den svenska bevisrätten fick ett uttryckligt beviskrav, HD gav där även riktlinjer för hur beviskravet ska prövas. HD anförde att inte endast grunden för den tilltalades förnekande skall ställas mot åklagarens tes utan att även andra rimliga förklaringar ska prövas. Detta går till på så sätt att domstolen ex officio, med hjälp av omständigheter i målet, försöker få fram andra tänkbara förklaringar än den tes åklagaren har föreslagit i sin gärningsbeskrivning. Om någon av dessa tänkbara förklaringar sedan kan konkretiseras, då är det även möjligt att också pröva dess rimlighet. Leder detta till att rätten därefter inte längre anser sig säker på den tes åklagaren lagt fram eller att de inte kan bortse från denna konkreta alternativa förklaring, då skall rätten fria den tilltalade – brottet anses då inte var styrkt ”bortom rimligt tvivel”.³²

Vad är då *rimligt tvivel*? Det finns vissa bestämmelser angående vad som menas då man talar om ”rimligt tvivel”.³³

²⁸ Diesen, *Bevispraxis*, s. 136, Diesen, *Bevisprövning i brottmål*, s. 102-103.

²⁹ Ekelöf, *Rättegång 4*, s. 99.

³⁰ Ekelöf, *Rättegång 4*, s. 116-117.

³¹ Sutorius, Diesen, *Expertrapport nr 1999-36-003*, s. 14.

³² Diesen, *Bevisprövning i brottmål*, s. 120-121.

³³ Diesen, *Bevis*, s. 40-41.

1. att slutsatsens säkerhet måste ställas i relation till utredningskravet - vad som menas med ”fullgod utredning” varierar med brottets beskaffenhet och det betyder i sin tur att underlaget för slutsatsen tillåts vara mer begränsat i de lindriga/erkända fallen,
2. att tvivlet ska vara rationellt, d.v.s. skall kunna motiveras och underbyggas med logiska, erfarenhetsbaserade resonemang, på ett sätt som gör att personer som inte deltagit i rättegången kan förstå slutsatsen, och
3. att tvivlet ska byggas upp med konkreta fakta, hämtade ur processmaterialet.

I förarbetena har det särskilt påpekats att beviskravet i ett brottmål ligger och måste fortsätta ligga på en hög nivå. Det tilläggs att det inte är möjligt att generellt karaktärisera beviskravsnivån, då det föreligger en risk för att det blir missvisande och abstrakt.³⁴

För att ovan nämnda beviskrav skall anses uppfyllt, måste även andra hypoteser om det inträffade än den som åklagaren framställer i sitt gärningspåstående, kunna avfärdas. Beviskravets styrka är konstant i alla brottmål. Kritiker har hävdats att domstolarna i en del fall, t ex i sexualbrottsmål, tenderar att använda sig av ett lägre beviskrav, något som professor Diesen avfärdar med förklaringen att domstolarna inte alls sänker beviskravet utan de låter kravet uppfyllas men med lite svagare bevisning än annars.³⁵

Ekelöf har en egen teori om bevisningens styrka. Han använder sig av begreppet robusthet, och förklarar dess innebörd som så att bevisningen är robust då det inte existerar någon ytterligare bevisning som kan påverka bevisvärdet. Han anser att det är ett krav att bevisningen är robust om man skall fälla någon. Han påpekar vidare att om det finns annan bevisning så sänks det bevisvärde som uppnåtts i målet.³⁶

³⁴ SOU 1996:185, del 1, s. 366.

³⁵ Sutorius, Diesen, *Expertrapport nr 1999-36-003*, s. 47-48.

³⁶ Ekelöf, *Rättegång 4*, s. 128-129.

3

BEVISVÄRDERINGSMODELLER

Bevisvärdering är ett högst centralt och viktigt moment i straffrättsskipningen och det finns som sagt ingen given modell för hur värderingen ska gå till. Trots att bevisvärderingen är fri måste det finnas någon slags metod vid värderingen som domstolarna kan luta sig tillbaka på då det uppstår tveksamheter, vilket regelmässigt sker. Inom den juridiska doktrinen har det gjorts försök att ställa upp modeller för de principer enligt vilka bevisvärdering bör ske.

Under lång tid har vi här i Sverige valt att hänföra metoden till en sannolikhetskalkyl som innebär frekvensberäkningar, i fortsättningen kallad *frekvensteorin*. Tillvägagångssättet innebär mycket förenklat att man beräknar bevisvärdet och sedan uttrycks detta som en sannolikhet.³⁷

Jag har valt att behandla de två metoder, frekvensteorier, som fått mest uppmärksamhet här i Sverige, tema- och värdemetoden, men jag har även valt att titta på den modell som Diesen och även HD förespråkar, nämligen alternativa hypoteser. Detta har jag valt att göra då det ofta uppkommer meningsskiljaktigheter angående de kriterier en bevisprövningsmodell bör uppfylla och jag finner det vara av stor vikt att redogöra för dessa.

3.1 FREKVENSTEORIER

Svensk bevisrättsdoktrin präglas av två teorier som sinsemellan strider med varandra. Den främsta av dessa, *värdemetoden*, har Ekelöf som företrädare och oppositionen företräds av Bolding samt Lindell och deras teori går under namnet *temametoden*.

Dessa båda metoder har en hel del gemensamt. Båda metoderna bygger på sannolikhetsbegreppet vilket innebär att varje enskilt fall ställs i relation till ett typfall varefter den relativa frekvensens gränsvärde fastställs i en oändlig population. Skillnaden mellan de båda är att värdemetoden använder sig av ett ensidigt sannolikhetsbegrepp, medan temametoden använder sig av ett tvåsidigt begrepp.

Då ett metodval ska genomföras bör först klargöras för vilka behov modellen ska täcka. Det finns inom bevisvärderingen tre olika moment:³⁸

- a. värdering av enskilda bevis
- b. sammanvägning av enskilda bevis för och emot bevistemat och

³⁷ Diesen, *Bevisprövning i brottmål*, s. 9-10.

³⁸ Diesen, *Bevisprövning i brottmål*, s. 24.

- c. bedömningen av om det erhållna sammanvägda värdet är tillräckligt för att temat ska anses bevisat.

Värdeometoden prövar bevisets styrka givet temat, därefter beräknas temats sannolikhet fram som en produkt av de enskilda bevisens värde. Detta innebär att styrkan ligger i värderingen av de enskilda bevisen. Temametoden prövar istället sannolikheten för temat givet visst bevis. Här ligger alltså styrkan i sammanvägningen av bevis för och emot åklagartemat. Ytterligare en grundläggande skillnad består i hur man ser på sambandet mellan bevisfaktum³⁹ och bevisstema. Vid tillämpning av temametoden anses ”bevisvärdet motsvara sannolikheten för bevisstemat, givet bevisfaktumet, vilket innebär att sannolikheten för bevisstemats existens bedöms på grundval av den i målet presenterade bevisningen för och emot detta tema” ”Värdeometoden avgör istället sannolikheten för att temat orsakat bevisen, på så sätt att sannolikheten för en kausal relation mellan bevisfaktumet och bevisstemat bestämmer bevisvärdet. För att till sist avgöra helheten görs en avvägning mellan den sannolika kausaliteten och den osäkerhet som kvarstår.⁴⁰

Lindell har på flera punkter kritiserat värdeometoden, och ett av hans starkaste argument är att han anser att värdeometoden tränger undan bevisbörderegler. Det är i situationer då ovisshet råder om ett faktums existens som bevisbörderegler ska användas, dilemmat är att då förutsätts bevisvärderingen redan vara avklarad. Då temats osannolikhet inte är känd, uppkommer situationen att ett avgörande ska ske utifrån ifall ett faktum ska fastställas eller inte. Vid de tillfällen då det råder tveksamhet om ett faktums existens, förefaller ågerandet bli en bevisvärderingsfråga och inte en bevisbördefråga. Kontentan blir att Lindell tycker det är helt fel att bevisbörderegler blir undanträngda och övertagna av sättet att värdera bevisningen på.⁴¹

Ingen av dessa metoder har lyckats få fotfäste hos domstolarna. Skälet till detta är enligt professor Diesen att en metod baserad på sannolikhetskalkyler kräver ett statistiskt underlag, och detta har inte domstolarna tillgång till. Hur ofta kausala samband existerar vet inte domstolarna, vilket leder till att de tvingas gissa och göra uppskattningar på vad de ska beräkna. Med andra ord blir det en sifferlek att sätta numeriska bevisvärden på bevisfakta, vilket leder till att bevisvärderingen i ett sådant fall tenderar att bli subjektiv.⁴²

Diesen påpekar att i de fall domstolar valt att nyttja värdeometoden vid bevisvärderingen, detta skett med försiktighet vid beviskedjebedömningen. Vad domstolar däremot har lagt vikt vid som kan hänföras till metoden är att det totala bevisvärdet ökar vid samverkande bevisning under förutsättning att de olika bevisen inte är likvärdiga, samt att en försvagning av bevisvärdet blir följden av motverkansbevisning.

³⁹ Ett bevisfaktum är inte förknippat med någon omedelbar rättsföljd, utan det tillåter en viss slutsats beträffande förekomsten av ett rättsfaktum, Bolding, *Går det att bevisa?*, s. 20.

⁴⁰ Diesen, *Bevis*, s. 37.

⁴¹ Lindell, *Sakfrågor och rättsfrågor*, s. 166.

⁴² Diesen, JT 1996/97, s. 528.

Diesen kritiserar vidare det faktum att frekvensteorier utgår från ett sannolikhetsbegrepp, och han menar att sådana inte kan användas vid bevisvärdering. Han påpekar att det vid bevisvärdering inte är meningen att ta reda på hur vanligt eller sannolikt något är utan vad som skett i det enskilda, unika fallet är vad domstolen har att bedöma. På grund av detta menar han att sannolikhetskalkyler aldrig kan användas till annat än möjligen mycket svaga hjälpmedel.

Vad angår bevisvärderingens metodik anser Diesen att den är en följd av hur beviskravet definieras. Han uttrycker det som så att han anser det vara av yttersta vikt för bevisvärderingen att få fram en norm för hur prövningens resultat ska definieras för att den sanna rättsföljden ska följa. Han betonar följderna av att det härför väljs en metod som går ut på att få fram en sannolikhet, vilket ju enkom medför resultatet; en viss andel av ”fullständig säkerhet”. Efter denna bedömning återstår då att ta reda på om denna säkerhet ska bedömas efter fakta i målet eller till kvarstående osäkerhet. Det resonemang Diesen för, leder oss till hans slutsats som innebär att det väsentliga vid värderingen är att få fram beviskravets norm och att sedan använda denna norm för att få fram metoden för prövningen. Följden blir att om man tittar bokstavligen på dagens gällande beviskrav för att få fram bevisvärden så leder metoden till att alternativa hypoteser måste falsifieras för att beviskravet ska anses uppnått.⁴³

3.2 ALTERNATIVA HYPOTESER

Det finns många diskussioner kring olika kriterier som bör uppfyllas av en bevisprövningsmodell. Den modell som jag här ska beskriva, tillika den som Diesen själv förespråkar, går ut på att falsifiera alternativa hypoteser. Denna modell har även Högsta domstolen använt sig av ett flertal gånger alltsedan 1980-talet. Bevisningen prövas härvid gentemot ett beviskrav som uttrycks som ”bortom rimligt tvivel”, detta negativa krav skapar därefter en metod och resultatet man vill uppnå är att alternativa hypoteser befinns vara falska. Meningen är att domstolen ska försöka lägga fram andra möjliga förklaringar än den som åklagaren lagt fram. Tanken är att ifall en sådan alternativ förklaring kan framställas, då är det också möjligt att pröva dess rimlighet. Dessa friande varianter kullkastar temat genom att uppställa andra tänkbara hypoteser. Blir följderna därefter att domstolen inte kan bortse från den möjligheten att denna alternativa förklaring är rimlig, då blir konsekvensen att den tilltalade ska frias. Med andra ord kan brottet då inte anses vara styrkt ”bortom rimligt tvivel”.

En förutsättning för att hypotesmetoden ska kunna användas är att åklagaren måste ha uppfyllt sin utredningsbörda, för varje rekvisit krävs det alltså att åklagaren infört relevant bevisning. Risker med metoden medför emellertid, precis som värdemetoden, att värderingen av motbevisen kan komma att bli överordnad bedömningen av huvudbevisningens styrka. Följden av att

⁴³ Diesen, JT 1996/97, s. 529-531.

utredningen inte är fullgod är att det då saknas möjlighet att finna något stöd för och pröva den tänkbara alternativa förklaringen, vilket leder till att en friande möjlighet är utesluten.⁴⁴ Även Bolding förespråkar metoden och hans beskrivning lyder som så att vid bevisvärderingen måste det göras en jämförelse mellan åklagarens tes å ena sidan samt alla de hypoteser som potentiellt kan komma att konkurrera med den nyssnämnda.⁴⁵ Objektet för prövningen enligt denna metod är själva beviset. Följden av detta blir att man fokuserar på värderingen av helheten, på hur sammanvägningen av bevisen sker.

Vid denna jämförelse läggs inte fokuseringen på sannolikheten för temat i förhållande till sannolikheten för det friande alternativet, utan vad man vill undersöka är ifall det finns något stöd för en annan förklaring än den åklagaren lagt fram.

Som bevisprövningsmodell lägger hypotesmetoden stor vikt vid motbevisningen, d.v.s. på de omständigheter som går emot eller kan tolkas emot temat. Vad som skiljer hypotesmetoden från temametoden är att den förra inte begränsar rättens prövning till de alternativ som lagts fram i form av friande förklaringar eller motbevis utan rätten ska pröva samtliga alternativ som utredningen uppställer gentemot åklagarens tema.

En hypotesprövning av enskilda bevis leder till frågan om det kan finnas andra förklaringar eller annan fakta än den som är hänförlig till beviset. För att ta reda på detta går man till väga på så sätt att man inför såväl motstående alternativ som relevanta erfarenhetssatser som kan klargöra hur en tolkning av fakta i målet ska ske. De fakta som framkommer vid prövningen av de enskilda bevisen, är ofta det som leder till att ett friande tvivel senare uppkommer. Metoden har dock inte skapat något behov av att tillföra bevisfakta några graderande bevisvärden, det viktiga är ifall beviset är tillräckligt eller inte.⁴⁶

Möjligheten att använda metoden alternativa hypoteser har även Högsta domstolen utnyttjat. Det framkommer tydligt i ett flertal fall, däribland i ett antal sexualbrottsmål. Det första fallet domstolen använde metoden i var NJA 1980s 725, då de även myntade uttrycket ”bortom rimligt tvivel”. I detta mål klargjorde HD hur normen skulle tydas, nämligen på så sätt att även andra förklaringar än grunden för den tilltalades förnekande ställs mot åklagarens tes.⁴⁷

⁴⁴ Diesen, *Bevisprövning i brottmål*, s. 120, Diesen, *Bevis*, s. 40.

⁴⁵ Bolding, SvJT 1953, s. 336.

⁴⁶ Diesen, *Bevis*, s. 41-42.

⁴⁷ NJA 1980 s. 725, s. 739.

4 BEVISVÄRDERING VID VÅLDTÄKT

Jag har valt att först behandla relativt övergripande de olika bevis som oftast finns efter att en våldtäkt skett. Efter denna genomgång följer en djupare analys av barns och vuxna kvinnors utsagor. Vikt kommer även att läggas på vittnespsykologer som är ofta förekommande personer, främst då sexualbrott begåtts mot barn under 15 år. Det mesta som skrivs på området rör vuxna kvinnor men i de fall offret är ett barn uppstår situationer som ibland t.o.m. markant skiljer sig från de fall där offret är en vuxen kvinna.

Sexuella övergrepp såväl av barn som vuxna ger upphov till svåra bevisvärderingsproblem. Bevisningen i våldtäktsmål består som regel främst av förhör med målsäganden. I allmänhet förekommer även förhör med andra personer såsom kuratorer, anhöriga, lärare etc. Dessa personers redogörelser har ofta ingen avgörande betydelse för målets utgång, och denna stödbevisning är inte ensam tillräcklig för att ett åtal ska bifallas. I våldtäktsmål uppkommer ofta det svåra dilemma att inga vittnen finns, ingen har sett något eller hört något och vanligtvis existerar inte heller någon teknisk bevisning som kan ha någon avgörande betydelse.

För bifall till ett våldtäktsmål är det inte tillräckligt att målsäganden bedöms vara mer trovärdig än den åtalade. Vad som krävs är att målsägandens uppgifter bedöms som så tillförlitliga att det härmed anses fastställt att den åtalade begått gärningen. Frånsett den betydelse stödbevisning kan ha om det förekommer, blir det avgörande för utgången i målet att bedöma trovärdigheten hos målsäganden, vilket innebär att man tittar på ifall hennes uppgifter kan anses tillräckligt tillförlitliga.⁴⁸

I rapporten ”Den rättsliga hanteringen” görs det gällande att de kriterier som används vid bevisvärderingen inte är vetenskapligt belagda. Det är t.ex. inte visat att den tillförlitliga utsagan skiljer sig från den icke tillförlitliga genom detaljrikedom, känslomässigheten eller hur beständig utsagan är. Det påstås vidare i rapporten att det är tveksamt om de kriterier som är utvecklade för framför allt analyser av uppgifter lämnade av små barn, även kan tillämpas på berättelser från vuxna.⁴⁹

4.1 BEVISMEDEL I VÅLDTÄKTSMÅL

Det råder i svensk rätt inget förbud mot någon typ av bevismedel, bevisföringen anses i princip vara fri. RB reglerar i kapitlen 36-40 skilda bevismedel vilka inte är uttömmande, varje omständighet som kan tillmätas

⁴⁸ Gregow, SvJT 1996, s. 514, 517.

⁴⁹ Sutorius, Diesen, *Expertrappport nr 1999-36-003*, s. 31, 42, 50.

bevisvärde kan i princip likaså åberopas i rättegången. Bevis som tillkommit utan iakttagande av föreskrivna regler får trots det åberopas och det utesluts inte att även dessa bevis kan ges ett högt bevisvärde. Vidare förekommer inga hinder mot att lägga fram bevisning om ett vittnes personliga förhållanden, deras personlighet, rykte eller ställning. Det förtjänas dock att framhållas att denna bevisning ofta är obetydlig och avvisas, förutom då det gäller barns vittnesmål.⁵⁰

För att få en helhetsbild av bevisvärderingen som är den huvudsakliga inriktningen på detta arbete, anser jag det vara nödvändigt att inte bara fokusera på utsagorna, utan även att ge läsaren en bild av andra bevismedel som kan komma att få betydelse i våldtäktsmål, i de fall det existerar. De bevismedel jag valt att behandla är: rättsintyg, DNA-prov, sakkunnigbevis, muntlig bevisning samt brottsplatsundersökning.

4.1.1 BROTTSPLOTSUNDERSÖKNING

Då en våldtäkt har begåtts tillsätts en brottsutredning. Vid denna utredning är det polisens uppgift att leta efter och omhänderta spår på brottsplatsen. Det väsentliga är att tillvarata spåren och behandla dem på ett varsamt sätt, då det är dessa spår som avgör resultatet av den tekniska bearbetningen. Som exempel på spår kan nämnas fingeravtryck på brottsplatsen samt prover från den misstänkte. Vad man vill uppnå med utredningen är att kunna binda den misstänkte till brottsplatsen eller t.o.m. till brottet. Ett annat syfte spåren förväntas leda till är att kunna använda dem som hjälpmedel vid en rekonstruktion av händelseförloppet.⁵¹

Ett fingeravtryck, liksom ett fotavtryck, är helt unikt för varje individ. Dessa avtryck har ett stort bevisvärde, främst beroende på att mönstret och utformningen är identiska under en persons hela livstid. Att göra en blodgruppsanalys medför däremot inte lika stor säkerhet som ett fingeravtryck. Anledningen är att många människor har samma blodgrupp, vilket leder till att den enda slutsatsen man med säkerhet kan få fram är ifall en person kan uteslutas eller inte. Det har på senare år skett en utveckling av analysmetoderna vid fingeravtryck som lett till att förfarandet numera är mycket pålitlig och dessutom väldigt effektivt.⁵²

4.1.2 DNA-PROV

Jag kommer här endast att se på vilken betydelse DNA⁵³ kan ha i en våldtäktsprocess samt hur det regleras i gällande rätt. Enligt svensk rätt har varje medborgare rätt till skydd mot att hans personliga integritet kränks,

⁵⁰ Fitger, *Domstolsprocessen*, s. 209, Diesen, *Bevispraxis*, s. 13.

⁵¹ Diesen, *Bevis*, s. 219.

⁵² SOU 1996:35, s. 104, Diesen, *Bevis*, s. 220.

⁵³ DNA är ett ämne som finns i varje cell i människokroppen, Diesen, *Bevis*, s. 221.

Regeringsformen 2:3. Begränsningar i skyddet måste göras i lag och endast för att tillgodose ändamål som är godtagbara i ett demokratiskt samhälle, 2:12 RF. Vidare finns regler i polisregisterlagen och i datalagen.⁵⁴ DNA-beviset har visat sig vara särskilt effektivt vid våldtäktsmål. Det sker sällan i andra brottsituationer att så graverande fysiska spår efterlämnas som vid våldtäkt. Beviset är fortfarande relativt nytt i Sverige, men då polisen numer i stor utsträckning använder sig av det i sitt arbete, har bevismedlet även använts mer frekvent av domstolarna. DNA spelar en väldigt viktig roll för bevisningen i våldtäktsmål, inte minst för att kunna styrka gärningsmannaskap, utan även för att styrka fullbordat samlag.⁵⁵

En DNA-analys används som hjälpmedel i mål för att peka ut en gärningsman eller för att eliminera misstänkta personer. Det är här på sin plats att nämna att DNA-tekniken ger betydligt större möjligheter till efterforskning än fingeravtrycket. För att undvika fingeravtryck krävs ett par handskar medan det t.ex. för en våldtäktsman är svårare att undgå att lämna spår i form av sperma, som innehåller hans unika (undantag för enäggstvillingar) uppsättning av DNA.⁵⁶

Vad som utmärker DNA är att det kan utvinnas ur t.ex. blod, saliv, sperma, partiklar under naglar och hårrötter, spår som alltså ofta återfinns på brottsplatsen. Likaså kan man återfinna DNA på klädesplagg.

Det kan vid första anblicken tyckas att ämnet låter som en vattentät lösning, vilket inte alls är fallet. Resultatet av en DNA-analys ska inte övertolkas.

Om en överensstämmelse kan konstateras innebär detta att man endast med en viss grad av säkerhet kan säga att det är just den misstänkte som har avsatt spåret på brottsplatsen. Detta får den viktiga konsekvensen att inte ens en konstaterad överensstämmelse behöver medföra att den som avsatt spåret är skyldig till något brott.

Nu mera anses DNA-analysen vara ett utmärkt hjälpmedel vid en bevisprövning. I våldtäktsmål har DNA-analysen ett stort värde, framförallt då den misstänkte förnekar inte bara brottet utan även att han ens haft ett sexuellt umgänge med offret. Kan en DNA-analys visa att det finns en möjlighet att det är den misstänktes sperma som återfinns hos offret, kan också den misstänktes förnekande förringas inför rätten.⁵⁷

DNA har utvecklats till att anses vara ett bra hjälpmedel, inte minst då analysen kan utföras på ett stort antal biologiska material. Vetenskaplig och teknisk bevisning har blivit ett allt viktigare inslag i brottmålsprocesser särskilt beroende på att erkännanden blivit ovanligare och att värdet av vittnesbevisning har börjat diskuteras.⁵⁸

⁵⁴ SOU 1996:35, s. 122.

⁵⁵ Diesen, *Bevis*, s. 234, 236-237.

⁵⁶ Garde, *NTfk* 1995:1, s. 1, 3.

⁵⁷ SOU 1996:35, s. 104.

⁵⁸ RPS Rapport 1991:4 Pb 1, s. 7.

4.1.3 RÄTTSINTYG

Idag anses målsägandens utsaga vara det viktigaste bevismedlet i en rättegång, men även med utsagan samverkande bevisning, t.ex. medicinsk undersökning i form av rättsintyg, har ett väldigt högt värde för bevisprövningen. Detta bevisvärde anses större än det värde ett DNA-prov kan ge.⁵⁹

4.1.4 SAKKUNNIGA

En sakkunnig person är någon som på rättens eller parts anmodan gör ett uttalande i en fråga vars avgörande är i behov av särskild fackkunskap. En sakkunnig är likaså ett bevismedel, som dock är skilt från vittnesbevisning. En skillnad mellan ett vittne och en sakkunnig är att den senare kan bytas ut, han är inte ensam om sin iakttagelse. Det finns ofta många fackmän som har sakkunskap. Sakkunniga medverkar för att öka brottsutredarnas och domstolarnas kompetens. Den externa expertkunskap de medför kan vara av högst olika slag, t ex. teknik, ekonomi, medicin eller psykologi.⁶⁰

En sakkunnig ska avge skriftliga utlåtanden, till skillnad mot vittnen som endast avger muntliga utlåtanden. De sakkunnigas utlåtanden ska ange vilka skäl och omständigheter de grundat sitt omdöme på, RB 40:7. Finner rätten det vara nödvändigt att därefter även höra den sakkunnige muntligen, ska han avlägga ed på att han ”efter bästa förstånd” ska fullgöra sakkunniguppdraget. Tillvägagångssättet vid hörandet är likartat med ett vittnesförhör men en skillnad består i att den sakkunnige även ska redovisa resonemang och slutsatser för rätten. I de fall det är möjligt ska alltså den sakkunnige förklara dylika ”erfarenhetssatser” som rätten måste förstå för att kunna genomföra sin slutliga bevisvärdering.⁶¹

Vid bevisvärdering tar rätten hjälp av erfarenhetssatser. Många av dessa är allmänt kända, vilket leder till att domaren använder sitt eget vetande vid värderingen. Det händer relativt ofta att domaren behöver specialkunskap för att kunna bedöma ett mål. Denna expertis utgörs i många fall av att en expertdomare medverkar vid sidan av den ordinarie domaren, men det förekommer också att rätten eller parterna lägger fram sakkunnigbevisning. Den brist på fackkunskap som domstolen lider är det meningen att sakkunnigbeviset ska fylla. Ekelöf benämner den sakkunnige ”rättens medhjälpare”.⁶²

I brottmål anlitas olika sakkunniga med expertis inom vitt skilda områden och det sker inte sällan att sakkunnigbevisning förekommer. Det finns trots allt nackdelar med denna sorts bevisning, såväl teoretisk som praktisk. En svårighet är att rätten slutligen måste dra slutsatser av den sakkunniges

⁵⁹ Diesen, *Bevis*, s. 234.

⁶⁰ Sutorius, Diesen, *Expertrappport* nr 1999-36-003, s. 43, Diesen, *Förhör*, s. 46.

⁶¹ Bolding, *Går det att bevisa?*, s. 39-41.

⁶² Ekelöf, *Rättegång 4*, s. 225-226.

material och avgöra dess bevisvärde. Vidare är det inte möjligt att lägga den sakkunniges egna värdering till grund för en slutgiltig juridisk bedömning. Det ankommer i slutändan på domstolen att göra en egen bedömning av materialet, utan hänsyn till den sakkunniges slutsatser.⁶³

Det är rätten som självmant får förordna om anlitan­de av en sakkunnig. Förordnandet bör ske först då huvuddelen av det resterande bevismaterialet upptagits vid rätten, detta för att den sakkunnige ska ha tillgång till rättens material. Det förekommer att även parterna själva föranstaltar om sakkunnigbevisning, dessa sakkunniga bör då endast behandlas såsom vittnen.⁶⁴

Ett krav för att rättskipningen ska fungera tillfredsställande är att rätten måste kunna tillföras specialkunskaper som den inte äger själv. I rättegångsbalken är det anlita­det av en sakkunnig som har utformats som ett bevismedel. Då en sakkunnig har anlitats i ett mål kan han även komma att berika processmaterialet med nya omständigheter. Får dessa omständigheter någon betydelse i målet måste den sakkunnige också bedöma deras bevisvärde, något som rätten annars skulle gjort. Klargöras ska att den sakkunnige får införa bevisfakta i målet utan parternas åberopande.

Vad angår den karaktär av bevis som sakkunnigutredningen fört fram så ska rätten fritt bedöma dess sanningshalt. De är helt obundna av den fakta som den sakkunnige tagit fram.

Följden av resonemanget blir att det kommer att ske en bevisvärdering två gånger, först värderar den sakkunnige bevisningen och därefter bedömer rätten om den anser att materialet tillåter den slutsats som den sakkunnige dragit.⁶⁵

4.1.4.1 PSYKOLOGISKT SAKKUNNIGA

Psykologi har stor relevans för den juridiska bedömningen av bevisning i form av utsagor i rätten. Det bör framhållas att psykologin har en mängd olika inriktningar. En relevant indelning är mellan experimentalpsykologi, kliniska studier och utsagepsykologi, och inom juridiken är det den första respektive den sista som kan komma att bli aktuella.

Användningen av *experimentalpsykologin* inom juridiken har ökat de senaste 20 åren, då experimentsituationerna allt oftare nuförtiden är nära verkligheten och de tester som utförs ofta har relevans vid juridiska ställningstaganden. Denna inriktning står för den största delen av kunskapsinhämtningen inom området perception och minne men har även samband med inlärnings- och påverkans­effekterna.

Utsagepsykologin ifrågasätter däremot utsagors tillförlitlighet, vilket numer sker på annan grund än konstaterandet att utsagan är en ren lögn.

Inriktningen är att, med bakgrund i perceptions- och minnespsykologi,

⁶³ Diesen, *Bevispraxis*, s. 285.

⁶⁴ SOU 1938:44, s. 420-421, 424.

⁶⁵ Ekelöf, *Rättegång 4*, s. 225-228.

tillämpa en speciell metod för analys i det fallet som prövas, för att bedöma tillförlitligheten. Metoden kallas *Formell strukturanalys*.

Företrädare för denna inriktning är bl.a. Trankell och Holgersson, och de motiverar sin tro på denna analys med att de anser att det finns en rättssäkerhetsrisk då generell psykologi tillämpas i ett enskilt fall, och att denna risk minimeras vid användning av den formella strukturanalysen.⁶⁶

Som sagt förordnas väldigt ofta psykologiskt sakkunniga, även kallade vittnespsykologer, i mål om sexualbrott mot barn. I dessa mål förekommer sällan någon teknisk bevisning, såsom vapen, fysiska skador eller kemiska bevis, vilket leder till att man måste lita till de uppgifter barnet lämnar. Då ingen objektiv bevisning existerar, behövs de sakkunniga för att domstolarna ska kunna få stöd i sin bedömning av tillförlitligheten och trovärdigheten hos barnets utsaga.⁶⁷

Det finns ingen möjlighet att benämna en person ”trovärdig” respektive ”icke trovärdig”, och därefter dra slutsatser om tillförlitligheten hos enskilda utsagor av dessa personer. En förklaring till detta är att en person kan missta sig eller uppfatta en lögn som mindre sårande för hedern än sanningen. Likaså kan situationen vara omvänd, en vanligtvis ohederlig person kan återge ett händelseförlopp precis som det var. Således är det ett måste att beakta alla faktorer som har betydelse för hur de enskilda utsagorna kom till, såväl fysiska som psykologiska omständigheter.⁶⁸

Hur dessa vittnespsykologer ska bedömas, råder det mycket olika åsikter om. Vittnespsykologen Holgersson anser, efter att ha studerat ett antal rättsfallsanalyser, att psykologer ofta har en större kunskap och använder sig av en metod som domstolarna saknar. Hon anser därmed att en psykolog har större möjligheter att komma närmare sanningen än jurister. Resonemanget hon för leder till slutsatsen att vittnespsykologer i slutändan är de bästa domarna.⁶⁹

Detta resonemang kritiserar av justitieråd Gregow, som ger uttryck för sin åsikt att det är nonsens att domstolarna skulle vara ”hjälpöst i händerna på den psykolog som anlitas” (min kursivering). Han motiverar detta med att det inte finns någon domare som kan tänkas fälla en åtalad om han inte är helt övertygad om bevisningen, och ifall en domare är övertygad ändrar han inte uppfattning endast för att en psykolog skulle uttala sig negativt om värdet av en utsaga. Gregow poängterar att det krävs för att en domare skulle ändra åsikt, att psykologen måste kunna påvisa någon omständighet som är av stort värde för utsagans bedömning, men att domaren själv ska beakta omständigheten och värdera den.⁷⁰

HD har betonat att domstolarna inte okritiskt kan utgå från vad psykologiska experter uttalar, utan att domstolarna måste göra en trovärdighetsbedömning självständigt och i det sammanhanget titta på utredningen i målet i dess helhet.⁷¹

⁶⁶ Diesen, *Bevis*, s. 153-154.

⁶⁷ Diesen, *Förhör*, s. 328-329.

⁶⁸ Holgersson, *Fakta i målet*, s. 1-2.

⁶⁹ Holgersson, *Rätt och sanning*, s. 42.

⁷⁰ Gregow, SvJT 1996, s. 512-513.

⁷¹ NJA 1992 s. 446, s. 465.

5 SEXUELLA ÖVERGREPP MOT BARN

En viktig fråga är hur barnets rätt skall tillvaratas vid brottsutredningar då det föreligger misstankar om sexuella övergrepp. Frågan har stimulerat många till forskning om barns minnesfunktioner och deras förmåga att kommunicera. Jag har inte här som ambition att redogöra för forskningens ståndpunkter på ett heltäckande sätt, utan syftet är att främst titta på de stora dragen av resonemangen som förekommer, inte minst då dessa har visat sig vara användbara vid bl.a. Högsta domstolens avgörande.

Vid förhör med barn är det av särskild vikt att det är gynnsamma omständigheter kring förhöret och att den som håller förhöret har god kunskap om både barns utveckling i allmänhet och det förhörda barnets bakgrund. En av de mest avgörande förutsättningarna för att både barn och vuxna ska minnas och berätta på ett tillförlitligt sätt är att de känner trygghet i intervjusituationen. Oavsett barnets ålder ökar deras möjlighet att berätta om frågeställningarna är förenklade, omgivningen är stödjande och det sociala och emotionella klimatet är till deras fördel.⁷²

Justitieråd Gregow framförde för ett par år sedan i svensk Juristtidning sin syn på frågan om bevisprövning och bevisvärdering i mål om sexuella övergrepp mot barn. Det bör betonas att artikeln även kan ha stor betydelse vid våldtäkt av vuxna, då dessa brott är av närliggande art.⁷³ Härvid har Gregow lagt fram en utförlig genomgång av väsentliga moment som är av stor betydelse vid sexualbrottsmål mot barn. Hans åsikter i denna artikel har fått till följd att många uppfattat artikeln som normerande för hur bevisvärdering ska ske.⁷⁴

De senaste åren har domstolarna drabbats av ett stort antal mål rörande sexuella övergrepp mot barn. Dessa mål orsakar ofta betydande svårigheter i fråga om att bedöma bevisningen.

Även beträffande bevisvärdering i våldtäktsmål är det beviskrav som råder strängt, särskilt i fråga om grova brott, hit hör givetvis sexuella övergrepp mot barn.

Vad detta starka beviskrav innebär i praktiken är att domaren måste vara fullständigt övertygad om att den åtalade är skyldig. Skälen till denna bedömning får inte vara enbart subjektiva. Som ett objektiva skäl räknas t.ex. en vederhäftig utsaga av ett vittne eller av en målsägande.⁷⁵

⁷² SOU 2001:14, s. 343.

⁷³ Gregow, SvJT 1996, s. 510.

⁷⁴ Ohlsson, SvJT 1997, s. 250.

⁷⁵ Gregow, SvJT 1996, s. 509, 511.

Huvudregeln i svensk praxis har varit att domstolen inte behöver höra barn på plats i rätten utan att det är tillräckligt om förundersökningsutsagorna spelas upp i rätten från en bandspelare eller ett videoband.⁷⁶

I fall av sexuella övergrepp mot barn förekommer som en del av bevisningen ofta utlåtande och även hörande av en psykolog, i många fall en s.k. vittnespsykolog. Detta förekommer endast då barnen uppnått en sådan ålder att de kan höras vid domstol. I andra fall då målsäganden är så ung att hon inte får förhöras inför domstolen, torde det vara en möjlighet att en barnpsykolog eller barnpsykiater medverkar, och dessa får sedan uttala sig inför domstolen.⁷⁷

I fråga om den kritik som Thomas Olsson riktar mot Gregow, så berör det situationen och synen på den tilltalade. Olsson påpekar att vissa oönskade konsekvenser kan bli följden vid en bevisvärdering där den tilltalades trovärdighet alltför ofta tillmäts betydelse i negativt hänseende.

Gregow anser att i de fall där ord står mot ord, det inte är realistiskt att tillmäta den tilltalades uppgifter mycket trovärdighet, då den tilltalade inte är skyldig att lämna sanningsenliga uppgifter. Olsson kontrar med att det för en fällande dom krävs inte bara att målsägandens uppgifter ska förtjäna tilltro framför den tilltalades, utan ett ytterligare krav är att det ska vara ställt utom rimligt tvivel att den tilltalade gjort sig skyldig till gärningen. Detta ytterligare krav innebär enligt Olsson att även den tilltalades utsaga ska tillmätas betydelse.⁷⁸

5.1 FÖRHÖR MED BARN

Hur ett barns rätt ska tillvaratas under brottsutredningar vid misstankar om sexuella övergrepp är en svår fråga.

De kriterier som används vid bevisvärderingen är inte vetenskapligt belagda. Det är t.ex. inte visat att den tillförlitliga utsagan skiljer sig från den icke tillförlitliga genom detaljrikedom, känslökoppling och beständighet.⁷⁹

Det ställs stora krav på förhørsledaren då det gäller förhör av ett barn. Ett barns emotionella och intellektuella utvecklingsnivå kan föra med sig att de uppfattar saker, intryck och andra människor i sin omgivning annorlunda än vuxna människor gör. Barn har kanske svårare att förstå hur viktig en utsaga är, samtidigt som de ofta har svårt att göra sina röster hörda inför äldre personer med auktoritet och inför myndighetspersoner.

En omyndig målsägande har inte full rättslig handlingsförmåga. Ofta kan en vårdnadshavare vara till stor hjälp, men en vårdnadshavare kan lika gärna vara en börda. Ett barn kan t.ex. ha svårt att tala då föräldrar medverkar, likaså uppstår problem då det är en vårdnadshavare som är misstänkt för

⁷⁶ Uttrycktes första gången i NJA 1963 s. 555.

⁷⁷ Gregow, SvJT 1996, s. 512, 514.

⁷⁸ Gregow, SvJT 1996, s. 516, Ohlsson, SvJT, s. 250-251.

⁷⁹ SOU 2001:14, s. 343.

brottet. Detta har särskilt uppmärksammats i de mål om sexuella övergrepp mot barn, då övergreppen skett inom familjen. Även för barn gäller en skyldighet att inställa sig hos polisen, med andra ord finns inga förbud mot förhör med barn, detta oavsett om de är misstänkta, målsägande eller vittnen. I de fall barnet är målsägande eller vittne och dessutom är under 15 år, gäller RB 23:10 st. 4, att vårdnadshavaren bör närvara vid förhöret om det är möjligt utan att barnet lider men av det.⁸⁰

I de rättegångar där barnet inte är närvarande, uppstår en obalans mellan parterna. För att undvika denna orättvisa finns en rätt för barnet att anlita ett s.k. målsägandebiträde. Speciellt i sexualbrottsmål har detta förekommit ofta de senaste 10 åren. Målsägandebiträdet är oftast en advokat och förordnas av rätten. Biträdets uppgift är att utgöra ett allmänt personligt stöd samt representera denne under processen, med andra ord att ta tillvara brottsoffrets intressen.⁸¹

Som jag tidigare redogjort för ska muntlighetsprincipen tillämpas i domstolen, men härifrån kan undantag göras då det är en grundläggande tanke att barn inte bör utsättas för förhör i domstolen. Enligt 35:14 finns möjlighet att ta upp ett förhör från förundersökningen som processmaterial. I flera mål angående sexuella övergrepp mot barn har ljudinspelning av förhör från förundersökning godtagits. Nuförtiden används video regelmässigt vid förhör just med barn som utsatts för sexuella övergrepp. En motivering till varför video som dokumentation så ofta används är att det innehåller mer än ett skriftligt protokoll, det visar kroppsspråk och känslouttryck etc. En negativ följd av att muntlighetsprincipen inte tillämpas är att försvaret då får svårt att ställa frågor till barnen. Trots det har Hovrätten tillåtit videoinspelade förhör.⁸²

⁸⁰ Sutorius, Diesen, *Expertrapport* nr 1999-36-003, s. 28, Diesen, *Förhör*, s. 113.

⁸¹ Sutorius, Diesen, *Expertrapport* nr 1999-36-003, s. 41.

⁸² NJA 1963 s. 555, RH 1994:2.

6 VÄRDERING AV UTSAGOR

Den generellt svåraste uppgiften vid domstolarnas bevisprövning i brottmål torde utgöras av värderingen av utsagorna, särskilt i ord- mot- ord-situationer och alldeles särskilt i de fall då det saknas andra direkta bevis för åtalet än målsägandens berättelse. Detta bevisläge förekommer framförallt på sexualbrottsområdet och därför är det heller inte förvånande att flertalet av de fall från Högsta domstolen som rör bevisvärdering handlar om utsageanalyser i sexualbrottsmål. Särskilt komplicerat blir förhållandet givetvis – och av flera skäl – då målsäganden är ett barn. Mindre barn saknar i regel förmåga att avge en berättelse i den form som rättssystemet skulle önska, dessutom lämnas berättelsen i regel endast under polisförhör som återupspelas via video under domstolsförhandlingen. Det senare förfarandet anses innebära sämre rättssäkerhetsgarantier, men också, på grund av den bristande omedelbarheten, att utsagan bör värderas med större försiktighet än vad som skulle varit fallet om den upptagits i domstolen.

Av HD:s bedömning angående de ovannämnda förhållandena bör sägas att det inte finns något generellt krav på s.k. stödbevisning i ord- mot- ord-situationer. Av flera avgöranden, särskilt NJA 1988s 40, framgår att det för fällande dom kan räcka med målsägandens uppgifter, om de är att anse som fullt tillförlitliga. Undantag från principen att det för fällande dom *kan* räcka med målsägandens egen trovärdiga och tillförlitliga berättelse gäller i de fall det inte är möjligt att erhålla en utsaga i meningen egen berättelse, d.v.s. uppgifter från mycket små barn.⁸³

Vid en bedömning av utsagor under huvudförhandlingen kan två olika moment urskiljas. Det ena momentet utgörs av en bedömning av *trovärdigheten*, och grundas på de intryck, både verbala och kroppsliga som en utsageperson lämnar då hon avger sin berättelse. Då denna bedömning har genomförts ska sedan en analys av utsagan under överläggning läggas till. Vid denna senare bedömning är det utsagans innehåll i förhållande till all fakta i målet som bedöms av rätten och med bakgrund av dessa fakta bildar de sig sedan en uppfattning om *tillförlitligheten*, dess bevisvärde.⁸⁴ Vad angår bevisning från såväl målsäganden som den tilltalade så har HD genom domen 1980 s 725 klarlagt själva grundprincipen att ”det räcker inte att målsägandens berättelse är rimlig och har högre tilltro än den tilltalade”.⁸⁵ Detta rättsfall har varit av betydelse för bedömningen av tillförlitligheten vid prövningen av målsägandets utsagan specifikt i sexualbrottsmålen. HD har här tillämpat vissa kriterier, vilka även används inom vittnespsykologin. Härvid har HD pekat på ifall det upptas vissa *självomrättelser och ändringar* under processens lopp, dessa har bedömts vara negativa omständigheter vid bevisvärderingen, likaså har de tittat på

⁸³ NJA 1994 s. 268, Diesen, *Bevispraxis*, s. 228-229.

⁸⁴ Diesen, *Förhör*, s. 338-339.

⁸⁵ NJA 1980 s. 725, s. 739.

ifall kvinnan kan ha haft någon *anledning att ljuga*, eller ordagrant enligt domskälen ”anledning att polisanmäla männen och tillvita dem våld och hot om intet sådant förekommit”.⁸⁶

Vid en bevisvärdering ska trovärdighetsfrågan delas upp i olika delfrågor, vilka ska vara av betydelse för uppgifternas tillförlitlighet. Härefter ska sedan en helhetsbedömning ske. De vanligaste delfrågor som uppkommer vid en bevisvärdering av en målsägandes berättelse i sexualbrott kommer jag att redogöra för under utsageanalysen.

När Högsta domstolen värderar och bedömer muntliga utsagors tillförlitlighet och trovärdighet använder de sig av en speciell metod. Justitierådet Gregow har utvecklat ett antal kriterier som han anser ska ha betydelse vid en bevisvärdering.

Gregow anser att trovärdighetsfrågan bör uppdelas i olika delfrågor, och kravet är att dessa delfrågor ska ha betydelse för uppgifternas tillförlitlighet. Till sist ska en helhetsbedömning ske på grundval av vad som framkommit i målet. Det avgörande för målets utgång är trovärdigheten hos målsäganden, d.v.s. ifall hennes uppgifter är tillförlitliga eller inte.

De vanligast förekommande delfrågorna som uppkommer vid värderingen av målsägandens utsaga i ett sexualbrottsmål är som följer.

Av stor betydelse är huruvida målsäganden vid skilda tillfällen har lämnat likartade uppgifter, då det är en indikation på lögn ifall berättelsen har ändrats under utredningens gång. Enda undantaget är att beroende på brottslighetens beskaffenhet och målsägandens ålder ändringar i övergreppens omfattning och tidsaspekter kan komma att godtas då en rimlig förklaring härtill följer. Gregow tillägger att det har hänt att psykologer uttalat sig om att identiska uppgifter i rätten är ett tecken på att målsägandens uppgifter inte är tillförlitliga. Psykologer hävdar därmed, tvärtemot Gregow, att fråga är om en inlärd historia och inte en självupplevd händelse. Han utvecklar sin ståndpunkt genom att förklara att målsäganden ofta anser sig utsatt för stark press i domstolen, och då särskilt yngre barn. Vidare påpekar han att om en målsägande tidigare lämnat uppgifter som varit oriktiga, detta inverkar på övriga uppgifternas tillförlitlighet. En berättelse som är osann i vissa delar kan ofta enkelt kontrolleras även i andra delar, och på så vis upptäcka huruvida även dessa delar är oriktiga.

En sannolikhetsbedömning av lämnade uppgifter är också av betydelse att genomföra. Vid denna bedömning fokuseras intresset på ifall berättelsen innehåller detaljer. Finner domstolen vid denna bedömning att viktiga uppgifter är osannolika, kan den fortsatta bedömningen likaså utfalla till målsägandens nackdel, då domstolen inte godtar berättelsen över huvud taget.

Av väsentlig betydelse för domstolen är huruvida målsäganden har någon anledning att lämna osanna uppgifter om den tilltalade. Möjliga anledningar till detta kan vara att personliga motsättningar uppstått dememellan, att målsäganden av ett eller flera skäl anser sig blivit illa behandlad av den

⁸⁶ NJA 1980 s. 738.

tilltalade eller att målsäganden mår psykiskt dåligt etc. Beträffande ett barn kan en anklagelse bero på att en förälder påverkar vid en vårdnadstvist. Det bör beaktas i anslutning härtill, att de påstådda övergreppen kan ha företagits, men av någon annan.

Som skäl för att en målsägande talar sanning är, enligt Gregow, att en utredning och en rättegång därefter innebär stora påfrestningar för målsäganden. Det förtjänas att nämna att ett barn ofta inte förstår vilka påfrestningar det kan vara fråga om, och då karusellen väl dragits igång är det svårt för många att dra sig ur.

Ytterligare en aspekt Gregow framför är att domstolen bör beakta det sätt på vilket målsäganden lämnat sina uppgifter. Uppträder hon självsäkert eller är hon osäker? En målsägandeberättelse kan inte förväntas vara klar och sammanhängande, och detta anses inte heller vara något krav för att uppgifterna ska anses vara trovärdiga. Härvid bör försiktighet iakttas, inte bara då ett uppträdande kan misstolkas, utan därför att det lätt kan bli en subjektiv bedömning av domstolen.

En betydelsefull aspekt i sammanhanget är trots allt att här titta närmare på vad som framkommit om målsägandens personliga egenskaper och hennes läggning. Genom att titta på hennes tidigare beteende kan utläsas ifall hon visat prov på livlig fantasi tidigare eller ifall hon ägnat sexuella frågor mycket uppmärksamhet. Gregow betonar dock att personliga aspekter inte ska få motivera några långtgående slutsatser.

Målsägandens uppträdande under tiden då de påstådda övergreppen har ägt rum respektive därefter kan också ha visst intresse vid en process. I flera domar i sexualbrottsmål har som skäl nämnts att målsäganden reagerat på ett sätt som är typiskt för många som blivit utsatta för sexualbrott. Justitierådets åsikt är att en persons uppträdande bör bedömas med försiktighet.

Ett svårt dilemma som Gregow tar upp är hur återvunna minnen ska behandlas. Han tar inte själv ställning till om detta fenomen ska anses vara tillförlitligt utan nöjer sig med att nämna att sunt förnuft säger att en viss skepticism till företeelsen bör infinna sig.

Till sist anför han att det är av betydelse ifall teknisk bevisning påträffas, och att det i de fallen ska göras en jämförelse av bevisningen och målsägandens uppgifter och därefter ska det utrönas om dessa båda stämmer överens.⁸⁷

6.1 MUNTLLIG BEVISNING

Det mest förekommande bevismedlet vid en våldtäkt är muntliga utsagor. För att rätten då en våldtäkt begåtts, ska kunna döma en gärningsman eller fria en icke skyldig sådan, måste rätten kunna värdera bevisningen i målet på

⁸⁷ Gregow, SvJT 1996, s. 517-521.

ett riktigt och rättssäkert sätt. Det är väldigt sällan som en utredning uteslutande bygger på skriftlig eller teknisk bevisning, i de flesta fallen bygger utredningen nästan helt och hållet på de uppgifter som har lämnats av de som hörts i målet. Då rätten ska avgöra vems eller vilkas uppgifter som ska ligga till grund för domen, måste de vid sin bevisvärdering väga in vilka personer som är trovärdiga och vilka utsagor som är tillförlitliga. Vid en trovärdighetsbedömning måste rätten räkna med att brottas med vissa riskmoment, då rätten faktiskt kan sätta tilltro till en lögn eller felaktigt tro att en uppgift med stort värde, är av mindre betydelse. Detta problem går det inte att bli av med genom lagstiftning, då det är straffritt för en tilltalad att ljuga.⁸⁸

Utöver parternas utsagor finns det muntliga utsagor i form av vad vittnen och sakkunniga berättar. I våldtäktsmål bör tilläggas att vittnen som varit på plats och sett händelseförloppet sällan förekommer, då dessa brott oftast sker i det tysta. Den främsta informationskällan vid en begången våldtäkt är dock ofta vittnet och enligt Leche-Hagelberg avses med ett vittne varje person som inte själv är misstänkt för brottet, men som tillhandahåller upplysningar. Enligt RB: s terminologi definieras ett vittne som ”den som i domstolen ska avge en utsaga om en gjord iakttagelse”.⁸⁹

Vad angår den information som ett vittne tillhandahåller anser Ekelöf att iakttagelserna oftast utgör resultatet av en ”intellektuell bearbetning av erhållna sinnesintryck”. Med detta anser han alltså att vittnesplikten även omfattar vittnets egna reflektioner och sinnesintryck.⁹⁰

Sakkunniga personer är oftast experter inom skilda områden. Det förekommer som jag nedan kommer beskriva, att sakkunniga även uppträder som vittnen. För att ta ett exempel så agerar en läkare som undersökt målsäganden efter övergreppet som ett vittne vad gäller målsägandens allmänna beteende vid undersökningen. När en person däremot hörs i egenskap av expert inom sitt område, blir det istället fråga om ett sakkunnigförhör. De uppgifter som den sakkunnige lämnar till rätten fungerar som hjälp vid bedömningen av resterande bevisning. Som ett exempel kan nämnas samma läkare som undersökte målsäganden, men denna gång får han istället förklara innehållet i rättsintyget för rätten.

6.2 UTSAGEANALYS

När rätten värderar utsagor – och med utsagor menas fortsättningsvis muntliga utsagor inför rätta av såväl tilltalad som målsägande och vittne – är det av vikt att värderingen inte grundas på allmänna intryck eller på en allmän övertygelse om att personen talar sanning eller osanning. För att rätt bedöma utsagans värde för bevisemat bör bedömaren göra någon typ av *utsageanalys*.

⁸⁸ Bolding, *Går det att bevisa?*, s. 29f.

⁸⁹ RB kommentaren 36:3, sida?????

⁹⁰ Ekelöf, *Rättegång 4*, s. 150.

Det fundamentala syftet med att analysera en muntlig utsaga är att ta reda på ifall en person talar sanning eller ljuger. Ett uppenbart konstaterande är att här krävs mer än endast juridisk kunskap. Den ingrediens som så ofta fattas hos jurister är en gnutta psykologi. Lösningen på problemet är att dessa båda discipliner kombineras. Jag har tidigare redogjort för såväl psykologin som juridiken var för sig angående bevisvärdering av muntliga utsagor. Här ska nu redogöras för hur denna kombination ska ske och varför.

Man kan likna samarbetet dememellan vid en bro, där kravet som ställs på bron är att den ska vara hållbar.⁹¹

Vid en analys av framkomna uppgifter i ett brottmål, ska en helhetsbedömning av materialet förekomma. Dessförinnan måste dock en grundlig genomgång och analys av varje uppgift för sig göras. Vid ovanstående analys måste en skillnad göras mellan tillförlitlighetsbedömningen och trovärdighetsbedömningen. Därefter är det rättens uppgift att göra en analys i två led av dessa båda bedömningar då de såväl påverkar varandra som samverkar med varandra.

Vad som sker under själva huvudförhandlingen är att rätten försöker bilda sig en uppfattning av det material som en person berättar om, ställt i relation till vilken sanningshalt de lämnade uppgifterna kan anses ha. Därtill ska bedömas utsagepersonens tonfall, beteende och dess rörelser, vilket slutligen utfaller i en uppfattning om personens trovärdighet. Det bör framhållas att trovärdighetskriteriet inte är personbetingat utan snarare situationsbetingat. Då denna första bedömning gjorts angående trovärdigheten, vidtar det andra ledet i vilket rätten har att ta ställning till tillförlitligheten av de lämnade uppgifterna. Andra ledets bedömning har kritiserats angående tillvägagångssättet främst i underrätterna, inte minst av justitieråd Gregow⁹² som antyder att underrätterna ofta tenderar att sätta ett likhetstecken mellan dessa båda bedömningar vilket leder till att slutsatsen blir ”B är trovärdig, alltså är de uppgifter han lämnat tillförlitliga”. Diesen utvecklar resonemanget som så att trovärdigheten inte självständigt har någon avgörande betydelse, utan i de fall det konstaterats att utsagan inte är tillförlitlig, förhållandet inte förändras även om personen är trovärdig. Det finns alltså ingen möjlighet för det ena ledet att väga upp brister i det andra.

Ett grundläggande moment vid en utsageanalys som Diesen belyser är att ett händelseförlopp måste brytas ner till mindre bitar och därefter måste varje bit för sig värderas grundligt. I en rättegång återberättas en utsaga ofta av flera personer. Dessa personer som berättar om samma händelseförlopp skiljer sig många gånger åt i handlingen. Rent logiskt måste då någon person ljuga. Diesen betonar att så inte alls behöver vara fallet. Personerna som avgivit utsagorna är båda säkra på sina iakttagelser, var för sig. En tänkbar möjlighet är att uppgifterna varit bristfälliga eller bestått av luckor, dessa brister och luckor fylls sedan i god tro i av utsagepersonerna. Minnen tenderar även att blekna vilket ofta sker relativt snabbt efter upplevelserna.

⁹¹ Diesen, *Förhör*, s. 321-322.

⁹² Gregow, SvJT 1996, s. 517.

Kontentan av vad som sker vid analysen är att det viktiga inte är vilket vittne som talar sanning respektive osanning utan vem av dem som beskriver det verkliga händelseförloppet mest korrekt.⁹³

Då en trovärdighetsbedömning ska ske i en huvudförhandling finns det en del element som är av stort värde. I en rättegång hörs ofta ett stort antal personer, dessa har olika utgångspunkter vid avgivande av sitt vittnesmål. Den starkaste uppdelningen görs mellan parter och vittnen, men det förekommer även skillnader vittnen emellan, t.ex. oberoende vittnen och vittnen med starka band till en part. Vad angår ett vittnes *suggestibilitet*, så är det ett krav att under utredningen av en förhörspersons personlighet, försöka bedöma personens påverkbarhet. Vid denna bedömning tittar man på om personen i fråga blivit styrd eller påverkad, då ett vittnes iakttagelser ofta sker på ett sådant sätt att endast snabba observationer är möjliga. Dessa svaga, flyktiga minnesbilder är ofta känsliga för suggestibilitet. Som ledamot av rätten måste stor uppmärksamhet riktas på de svar som läggs fram på frågor till ett vittne. Det får absolut inte finnas några tendenser till att vittnet ändrar sin utsaga så den anpassas till vad vittnet tror att domaren eller förhørsledaren vill höra.⁹⁴

En persons inställning till målet som helhet eller specifikt till en misstänkt, kan medföra att denne själv påverkar berättelsen som avges. En utsageperson överväger alltid hur hans eller hennes svar kommer att påverka utgången i målet. Det finns många anledningar till hur och varför en historia läggs fram på ett visst sätt. En del människor är ute efter revansch, andra vill visa hänsyn till sin ”grupptillhörighet” eller klubb. Ett vittnes *motivbild* är beroende på om vittnet talar sanning eller inte, och detta har större betydelse än vittnets personlighet eller hans karaktär. Lyckas rätten ta reda på ifall en person styrs av något specifikt motiv, blir rätten även observant och därmed är det enklare att upptäcka när en utsageperson tenderar att överdriva, förstärka eller hitta på vissa omständigheter eller förhållanden. Genom att studera en vittnespersons personlighet och karaktär, blir det enklare att avgöra om en person talar sanning eller inte, då rätten självklart påverkas av detta. På den grunden att utgångspunkten är att alla människor är lögnare, mister ovanstående bedömning relevans. Driften att ljuga, och att lyckas med det på ett trovärdigt sätt, har dock att göra med en persons karaktär. För att kunna bedöma om utsagepersonen är trovärdig krävs alltså att klargöra hur pass påverkbar han eller hon är samt om personen drivs av något motiv.⁹⁵

Ett första tecken på att en utsaga är en fantasiprodukt är att den inte klarar ett flertal av de realitetskriterier som jag nedan kommer gå igenom. Det finns inte endast kriterier som tyder på att en utsaga är sann, det finns även kriterier som indikerar att en berättelse är falsk. Lögner kan se ut på de

⁹³ Diesen, *Förhör*, s. 376-378.

⁹⁴ Diesen, *Förhör*, s. 339.

⁹⁵ Diesen, *Förhör*, s. 341-343.

mest skiftande vis. För det första finns *den godtrogna lögnen*, där personen som berättar om händelsen själv tror att det gick till på detta viset, trots att verkligheten såg annorlunda ut. Sedan finns det *den oskadliga lögnen* som kan vara en nödlögn eller en vit lögn som tas till för att hjälpa sig själv eller möjligtvis en tredje person ur en knipa. Den tredje lögnen, vilken även är den mest intressanta är *den avsiktliga lögnen*. Detta är den mest uppenbara typen av lögn; något omtalas som aldrig inträffat, eller en omständighet förnekas helt. Inte nog med att detta kriterium är intressant ur bevisvärderingshänseende, det är även denna typ av lögn som en utsageperson själv senare kan bli åtalad för då lögnen faller under menedsparagrafen i brottsbalken. Lögner av detta slag aktualiseras endast då ett vittne har ett starkt motiv för det. Vid sexualbrott mot barn ska här uppmärksammas att många människor avskyr denna typ av brott, vilket kan få till följd att den negativa inställning som finns påverkar utsagan i riktningen att den misstänkte knyts ännu starkare till brottet. I vilket fall som helst finns tendenser hos folk att överdriva berättelser om brottet eller beskrivningar av brottslingen på grund av de förutfattade meningar som föreligger.⁹⁶

Domarens bevisvärdering och vittnespsykologens utsageanalys har i många fall i praktiken samma mål, nämligen att med hjälp av berättelser försöka ta reda på vad som hänt vid det speciella tillfället. Den metod som vittnespsykologer använder sig av har stora likheter med rättsens bevisvärdering, vilket i en del fall gör det lättare för rätten att granska en vittnespsykologisk utredning. Vittnespsykologens vetenskapliga analys handlar vid prövningen om att en viss förklaring ska kunna fastställas till en utsagas uppkomst. Ett exempel är att berättelsen är verklighetsbaserad, den ska utgöra den enda förklaringen. Rättsens bevisprövning syftar däremot till att fastställa den åtalades skuld då bevisen är så starka att åtalet kan bifallas och att andra teser än åklagarens helt kan uteslutas. Vittnespsykologen samlar in sitt material själv, medan däremot rätten gör sin bedömning utifrån processmaterialet och den föreliggande bevisningen.⁹⁷ Domstolen har som uppgift att avgöra en tes hållbarhet, medan det ankommer på vittnespsykologin att fortsätta med en utredning tills utsagans ursprung kan med säkerhet fastslås, med andra ord, då endast en förklaring återstår.

Vittnespsykologer använder sig ofta av Trankells s.k. *formalkriterier* då de ska dra någon slutsats av analysen. Två kriterier ska uppfyllas för att en trovärdig slutsats ska godtas, dels krävs att om det vid en lämnad förklaring återstår information som är oförklarad, tolkningen av utsagan inte kan godtas, dels måste den hypotes som lämnas vara den enda som fullständigt kan ge en rimlig förklaring av faktan i målet. En av grundpelarna i vittnespsykologin är att en prövning sker genom alternativa hypoteser, vilket särskilt lämpar sig för att värdera barns berättelser. Med denna metodologiska bas i åtanke, kan följden bli att rätten, utan att själv analysera

⁹⁶ Diesen, *Förhör*, s. 344-347.

⁹⁷ Christiansson, SvJT 1992, s. 318.

utsagan, fäster stark tilltro till den sakkunniges hypoteser. Förfarandet kan därmed leda till att domstolarnas bevisprövning begränsas till de förklaringsalternativ som den sakkunnige ställt upp, och det finns därmed risk för att domstolen försummar att genomföra den självständiga slutgiltiga prövningen. Anledningen till att detta förfarande är riskfyllt är att medan det ankommer på den sakkunnige att uttala sig om tillförlitligheten i en utsaga, det är rättens uppgift att bestämma bevisvärdet för åklagarens tes.⁹⁸ Det enda rätten kan göra för att minska felkällor och marginaler vid bedömningen av muntliga utsagor är att ta till en metod då de analyserar utsagor. Som hjälpmedel i den utsagepsykologiska realitetsanalysen används ett antal s.k. realitetskriterier, vilka utformats så att de kan bidra till att särskilja verklighetsunderbyggda utsagor från konstruerade.⁹⁹

Angående betydelsen av en systematisk tolkningsmetod framförs argumentet att den utsagepsykologiska realitetsanalysen är ett fundamentalt instrument vid utredningen och bedömningen av muntlig utsagebevisning då motsägande muntliga uppgifter aktualiseras.

Denna realitetsanalys har mest betydelse vid utsagor som gäller händelser eller händelseförlopp, och huruvida de inträffat eller inte. Metoden fungerar på så vis att man söker efter kriterier i utsagan som kan tyda på eller tala emot att det är fråga om en verklig berättelse.

Först och främst ställs realitetskriterierna mot utsagan, för att undersöka om denna uppfyller kriterierna. Uppfylls vid denna undersökning vissa eller de flesta realitetskriterierna och utsagan alltså betraktas som sanningsenlig, ska man gå vidare och kontrollera utsagan mot lögnsignalerna. På detta vis avslöjas den bristande kompetensen hos en icke trovärdig person att vidhålla sin uppbyggda utsaga.

Här måste framhållas att det inte är möjligt att fastställa att en utsaga är sann endast genom att uppställa realitetskriterier och finna dem uppfyllda. Inte heller är ett resonemang tvärtom att förorda. Finns det ingen möjlighet att infoga vissa uppgifter under realitetskriterierna ska detta beaktas som ett tecken som antingen talar för eller emot att en utsaga är sann. Det finns ingen möjlighet att få full klarhet i detta.¹⁰⁰

Följande kriterier, som uppställts av domare Bo Severin, har ansetts tala för att en utsaga är trovärdig.¹⁰¹

- Då utsagan innehåller detaljer som härstammar från klarhet och bestämdhet samt då beskrivningar framstår som individualiserande. Vidare ska utsagan vara konkret.
- Inga formella drag får förekomma utan en genuin ursprunglighet ska uppfattas.
- I utsagan ska ett inre sammanhang kunna utläsas.

⁹⁸ Holgersson, *Fakta i målet*, s. 44, Diesen, JT 1999/2000, s. 299-301, 310-311.

⁹⁹ Diesen, *Förhör*, s. 383.

¹⁰⁰ Holgersson, *Fakta i målet*, s. 119-120.

¹⁰¹ Severin, SvJT 1983, s. 57ff, Diesen, *Förhör*, s. 384.

- Då det förekommer detaljer som målsäganden omöjligtvis kan ha hittat på själv.
- Om målsäganden vid berättandet tar med personliga erfarenheter.
- Om det vid utsagans avgivande finns med omständigheter där målsäganden även framställer sig själv på ett förkastligt sätt.
- Då målsäganden förbättrar en utsaga eller lägger till information som inte fanns med i den ursprungliga versionen.

Även författaren Bender-Nack har behandlat realitetskriterierna. Anledningen till att man inom vittnespsykologin har ägnat tid och ork åt att göra analyser av strukturskillnader mellan lögnen och sanningen i berättelsen är vid bedömningen av utsagor syftet att uppnå en förbättrad säkerhet. De lögnssignaler som har ställts mot nedanstående realitetskriterier, karaktäriseras av: karghet, abstraktion, förenkling, målinriktning, strukturbrott, förflackning och utarmning.¹⁰² Bender-Nack har som led i denna strukturskillnadsanalys gjort en uppställning över hur en utsagas olika delar kan härledas till olika realitetskriterier.¹⁰³

Rörande innehållet	Rörande strukturen	Rörande återgivningen
-detaljriteriet	-strukturenhetsriteriet	-konstansriteriet
-ostyrdhetsriteriet	-homogenitetsriteriet	-utfyllnadsriteriet
-sammanflättningsriteriet	-individualitetsriteriet	

¹⁰² Diesen, *Bevisprövning i brottmål*, s. 43.

¹⁰³ Diesen, *Förhör*, s. 385.

7 REALITETSKRITERIERNAS INNEBÖRD

Följande kriterier är sammanställda av Christian Diesen och en relativt grundlig genomgång med förklaringar av varje omständighet av betydelse att fästa avseende vid under bevisvärderingen följer. Som sagt ovan är kriterierna uppställda av Bender-Nack, vilket jag anser bör förtydligas.¹⁰⁴

7.1 DETALJKRITERIET

En mycket detaljerad utsaga som senare av utsagepersonen spontant fylls ut ännu mer, dels med personliga kommentarer och dels med fler detaljer, talar för att utsagan är sanningsenlig. Vad som utmärker en spontant avgiven sann berättelse är att personen ifråga ofta berättar om för utredningen helt oväsentliga detaljer. Detaljrikedomen framkommer inte endast genom att utsagepersonen presterar fakta i målet utan även då berättelsen framställs omedelbart, med en psykologisk karaktär, berättelsen är färgstark, det känns verklighetsnära eller är konkret.

HD har i målet NJA 1992 s. 446, som jag senare kommer behandla mer utförligt, lagt störst vikt vid detaljkriteriet vid sin trovärdighetsbedömning.

7.2 OSTYRDHETSKRITERIET

En beteckning på en ostyrd utsaga är att den kan hoppa fram och tillbaka i händelseförloppet, det är inget krav att uppgifterna ska följa i kronologisk ordning. En förutsättning är förstås att utsagepersonen inte invecklar sig i motsägelser. Flera tecken finns för att en berättelse ska anses vara verklighetsgrundad; impulsivitet och fria associationer är två exempel. Vidare nämns att det är en verklig berättelse ifall utsagan är ostrukturerad och mindre knuten till bestämda övertygelser. En utsaga som är svårförståelig, men som stöds av annan bevisning, är ett tecken på att den är sann. Här måste framhållas att ändamålsenlighet trots detta inte anses vara en lögnsignal.

7.3 SAMMANFLÄTNINGSKRITERIET

Sammanflättningskriteriets innebörd är att en person berättar om en självupplevd händelse men gör tillägg eller drar ifrån detaljer som inte

¹⁰⁴ Diesen, *Förhör*, s. 385-394.

förelåg i den ursprungliga berättelsen. Vad som gör det svårt att bena ut en sanning från en lögn är att skillnaden dem emellan ofta utgörs av olika datum.

För att få en utsageperson att avslöja sig är det viktigt för en förhörare att klargöra berättelsen angående tiden, platsen, vilka personer som var där etc. Genom att ställa många frågor gör att det blir svårare att vidhålla en berättelse som är falsk, eller falska detaljer i en i övrigt sann berättelse. En person som har ändrat sin redan inövade version brukar ha svårt att senare hålla i minnet vilka detaljer han ändrat, och vad som kvarstår oförändrat i berättelsen.

7.4 STRUKTURENHETSKRITERIET

Strukturenhetskriteriet är till för att studera strukturen på språket och faktan som framkommit men framförallt för att försöka finna strukturbrott på någon punkt. En av de mest tydliga och starka lögnssignaler som finns är förekomsten av ett strukturbrott. En tydlig signal för att ett strukturbrott föreligger är att utsagepersonen berättar på ett speciellt sätt då hon beskriver verkligheten och ett annat sätt då hon ljuger. Vad som vanligtvis sker är att personen som berättar sanningsenligt gör detta på ett sätt där berättelsen löper naturligt och friktionsfritt, medan berättelsen tenderar bli kort och ryckig eller utfylld med detaljer som är utan betydelse då personen ljuger.

7.5 HOMOGENITETSKRITERIET

Ett enhetligt, homogent, händelseförlopp betecknas av att olika detaljer kan ses som en helhet, vilket får till följd att berättelsen anses vara verklighetsgrundad. Att som förhörsperson kunna berätta ett händelseförlopp utifrån olika frågeställningar är ett tydligt tecken på att personen ifråga talar sanning.

7.6 INDIVIDUALITETSKRITERIET

Varje person upplever saker på sitt eget vis. Att använda uttryck och gester som är typiska för just den personen är ett tecken på sanning. Att en utsaga präglas av utsagepersonens individualitet vad angår språkstil och innehåll, talar för att utsagan verkligen har upplevts.

7.7 KONSTANSKRITERIET

Konstanskriteriet reglerar återgivningen av utsagan, och huvudregeln är att då en person håller sig till den centrala kärnan i berättelsen, detta tyder på att hon talar sanning. Det framstår som helt naturligt att detaljer av mindre värde för berättelsen förändras eller glöms bort allteftersom. En person som däremot exakt vidhåller sin version av utsagan, kan ha övat in berättelsen så bra att den är fast i minnet och att de då inte påverkas av den normala process som minnesbilden utsätts för i form av att historien med tiden förbleknar, detaljer läggs till eller förändringar görs.

7.8 UTVECKLINGSKRITERIET

En utvidgning av den ursprungliga berättelsen, infogning av ny fakta eller ett tillägg av omständigheter innebär alla att det handlar om en utsageperson som utsatts för upprepade förhör och som dessutom gör det på ett sätt som bör stärka rätten i sin trovärdighetsbedömning.

Det förtjänas framhållas att endast det faktum att några av ovanstående kriterier är uppfyllda, inte tyder på att slutsatsen kan dras att hela händelsen är självupplevd. Först när de flesta av kriterierna är uppfyllda kan den avvägningen göras att *mycket talar för* att berättelsen är verklighetstrogen.

7.9 KONSEKVENSKRITERIET

För att en vittnespsykolog ska kunna dra slutsatsen att utsagan stämmer överens med sanningen, krävs av konsekvenskriteriet att ovanstående kriterier ställs mot tänkbara alternativhypoteser, för att ta reda på vad som orsakat vissa uppgifter i den avgivna utsagan. Om alla konsekvenskriterier visar sig vara orimliga, vilket är fallet då utsagorna inte stämmer överens med något av dem, det är först då som vittnespsykologerna anser att den slutsatsen kan dras att utsagan stämmer överens med sanningen, och de alternativa hypoteserna förkastas därmed som icke godtagbara.

8 NJA 1992s 446

8.1 BAKGRUND

Jag har valt detta mål då jag anser att det innehåller mycket av det jag ovan beskrivit. Dels var flickan som utsattes för de sexuella övergreppen under 15 år, och med tanke på att övergreppen ägt rum under en period av hennes liv då hon var underårig så har det aktualiserats vittnespsykologer som sakkunniga i målet.

Fallet är mycket intressant då det innehåller mycket detaljer och uttalanden av ett stort antal människor. Med tanke på att målsäganden var så ung har det krävts mer av utredningen som jag nedan kommer redogöra för. Jag har valt att relativt ingående behandla de uttalanden som skett såväl av vittnen som av sakkunniga. Tillvägagångssättet har varit att beskriva de flesta vittnens uttalanden, och medvetet endast behandla det domstolarna lagt vikt vid. Vid min egen analys har det sedan funnits tillfälle att diskutera detaljer som jag själv lagt tyngd vid. Även samspelet mellan domstolen och de sakkunniga har diskuterats, dels med utgångspunkt i hur domstolarna resonerar om denna tillförda fakta vid sin bedömning, dels hur synsättet bedöms utifrån litteraturen.

Jag börjar med att, förhållandevis ingående, behandla bakgrunden och bevisningen som finns i målet, därefter följer en beskrivning av parternas berättelser och avslutningsvis redogör jag för domstolarnas bedömningar samt min egen analys av dessa avgöranden. Jag kommer endast att beröra anklagelserna till våldtäkt, men det är ofrånkomligt att i samband med bevisvärderingen inte ta hänsyn även till de övriga anklagelserna, i den mån de har betydelse för våldtäktsbedömningen.

I målet är en man anklagad för grov våldtäkt vid upprepade tillfällen samt för grovt sexuellt utnyttjande av underårig. Offret var mannens egen tonårsdotter. Vid övergreppen i målet var flickan 13-15 år, då de pågick från april 1990 till oktober 1991.

Enligt gärningsbeskrivningen har fadern, Hanna, som är syriansk medborgare vid ungefär 200 tillfällen i familjens bostad med våld eller med hot om våld, tvingat sin dotter, Chamiran, till samlag och med samlag jämförliga sexuella umgängen vaginalt, analt och oralt. Vad angår hotet har det bestått i att knivar exponerats för henne och att fadern i samband därmed uttalat att han skulle döda sin dotter om hon inte uppfyllde hans önskan. Den rädsla han härmed framkallat har han även vid senare tillfällen utnyttjat.

I målet hördes bl.a. en legitimerad psykolog som sakkunnig angående tillförlitligheten och orsaken till offrets utsaga. Den sakkunnige psykologen uppställde olika hypoteser i syfte att förklara vad som låg bakom offrets utsagor. Dessa hypoteser prövades genom en s.k. vittnespsykologisk analys. Bevisningen i målet utgörs av skolpsykologen Stig B som agerat som sakkunnig, en överläkare vid namn Kari O och vittnesförhör med 9

personer. I Hovrätten har även ett vittnespsykologiskt sakkunnigutlåtande inhämtats av Psykologen Nils W, som utöver intyget även hörts i HovR: n.

8.2 PARTERNAS BERÄTTELSE

Vid målsägandeförhör med Chamiran har hon uppgivit:

Att hon inte haft samlag med någon pojke, och att hon tycker det är viktigt att vara oskuld tills man gifter sig.

Vid ett tillfälle var hon med sin far på en fest ordnad av den syrianska kyrkan. Hennes far talade då om för henne hur viktigt han ansåg det vara att en flicka är oskuld då hon gifter sig, och att han skulle vara glad om hon var det. Då de promenerade hem från festen försökte fadern kyssa henne i ett skogsparti. Väl hemma kom fadern intill henne på hennes rum och fortsatte prata om flickor och oskuld. Han stoppade in två fingrar i hennes könsorgan, men sa att han inget kände. Fadern tog bort fingrarna efter en halv minut, och Chamiran såg då att fadern onanerade. Ungefär en vecka senare ville han undersöka henne igen, han sa att det endast fanns en metod kvar att ta reda på det. Han bad henne lägga sig på sidan och tog själv av sig byxorna, han la sig bakom henne och trängde in i hennes könsorgan. Efter bara någon minut fick han utlösning. En stund senare kom han åter in till henne och onanerade och smekte hennes bröst, hon insåg då att han var sexuellt intresserad av henne. Hon var avvisande mot honom men det ledde bara till att han hotade henne med knivar och en gång med en skruvmejsel. Vid ett par tillfällen höll han kniven mot hennes hals. Vid dessa hot uttalade han att han skulle döda både henne och sig själv och även den som kom in då hon skrek på hjälp. Hon vågade inte annat än att göra honom till viljes. Samlagen som genomfördes skedde oftast i hennes rum och mestadels på nätterna mellan 24-03.

En dag då hon var i köket genomförde han ett analt samlag med henne, och vid ett annat tillfälle hade han ett analt samlag med henne i badrummet, vid andra tillfällen smorde han in hennes analöppning med smör. Hon tillägger att det vid flera samlag gjorde mycket ont. De anala samlagen som genomfördes uppskattar Chamiran till omkring 235, vaginala samlag skedde tre gånger och tre eller fyra gånger har han haft orala samlag med henne. Hon uttrycker speciellt ett tillfälle då pappan fick utlösning i hennes mun och hon betonar hur fruktansvärt det var. Hot framfördes inte varje gång, men hon var rädd för honom och vågade inte göra eller säga emot honom. Alla de gånger hon dock nekade honom hämtade han en kniv och hotade henne. Hon har berättat för en vän till familjen, Leila D, vad som skett men fått rådet av Leila att inget säga om det till någon. Hon berättade även för sin mor att fadern brukade smeka henne, och tvinga henne att se på porrfilmer. Hon ville inget berätta om faderns övergrepp för sin kusin Rita, utan istället hittade hon på en historia om att hon blivit våldtagen av två pojkar i skogen. Hon kom på detta eftersom hennes far hade försökt kyssa henne i skogen. Genom sin vän Sonja fick hon kontakt med en flicka, Lisa, som varit med

om samma sak. Hon blev av båda två uppmanad att polisanmäla fadern. Därefter berättade hon för syokonsulten och sin lärare om övergreppen men bad dem att inte säga något. Han kallade henne ibland för sin hora. Hon säger att han ofta var spritpåverkad vid tillfällena. Övergreppen pågick under ett och ett halvt år. Hon sa vidare att hon inte sett något födelsemärke vid pappans könsorgan. Efter det hon gjort anmälan har hon talat med Leila, som bett henne att ta tillbaka polisanmälan.

Hanna E har uppgett: Det är endast fantasier som Chamiran kommer med. Han kan inte förstå vad hon menar. Det finns ingen verklighetsbakgrund till vad hon säger. Hans hustru har aldrig förnekat honom samlag, de har alltid haft ett normalt sexliv tillsammans. Han tycker inte om att ha analsamlag. Festen som hans dotter berättade om minns han inte, och han har aldrig försökt kyssa Chamiran. Han drack ibland men inte ofta. Han förnekar att han ens frågat Chamiran om hon var oskuld. Däremot har han ofta betonat vikten av hur fint det är att vara oskuld. Han trodde hon var oskuld, tills hans försvarare berättade för honom att hon inte var det. Han tror att hon varit med en annan man men att hon inte vågar berätta det för sin far och att hon därför istället kommer med anklagelser mot honom. Han tycker hon har betett sig onormalt de senaste tre åren, betett sig nervöst, och klagat på att det är för många barn i familjen och att de haft det fattigt. Hon har även blivit fantasifull. Hon vill åka till USA och där gifta sig med en rockstjärna. Han har varit på hennes rum men bara för att lugna henne då hon och modern grälade. Chamiran kan inte klara hushållet själv, därför har familjen haft hjälp med det av bl.a. Leila och Wardo. Vid något tillfälle hyrde han porrfilm, men tvingade aldrig Chamiran att se på den. Nära sitt könsorgan har han ett födelsemärke, detta måste Chamiran ha lagt märke till om de två haft sexuellt umgänge.

8.3 VITTNEN OCH ÖVRIG BEVISNING

Sakkunnigförhör har hållits med skolpsykologen Stig B, som har uppgett: Han har tidigare varit förordnad som sakkunnig i ett tiotal mål. Han uppger att det är totalt osannolikt att hon hittat på denna historia om faderns övergrepp. Han anser att hon i sak varit med om det hon uppgett. Han bedömer henne som tillförlitlig i stort. Hon har inte lämnat några uppgifter som är motsägande och inte heller har hennes intentioner varit att framställa övergreppen som värre än de var. Han utesluter dock inte att övergreppen kan ha varit färre samt att knivar använts i mindre omfattning än Chamiran uppgett. Den berättelse hon lämnat om våldtäkten i skogen är helt naturlig, då hon hade ett stort behov av att berätta om övergreppen för att på så sätt ge omvärlden en signal om vad som skett, samtidigt som hon ville skydda familjen.

Rättsläkaren Kari O som har förrättat rättsmedicinsk besiktning av Chamiran, har i ett utlåtande uppgett: I ändtarmsöppningen har påvisats två

läkta bristningar samt påtagligt slingriga, ytliga vener. I yttre könsorgan har påvisats två läkta bristningar, samt en mödömsöppning som väl medger inträngande av en vuxen mans penis. Hon påpekar att ovanstående starkt talar för att såväl Chamirans ändtarmsöppning som hennes slidöppning varit utsatta för forcerad uttänjning samt att mödömsöppningens utseende inte kan förklaras enbart av användning av tamponger. Hon anser den sammantagna bilden vara väl förenlig med att Chamiran utsatts för både anala och vaginala samlag, dock har inga skador påträffats i munnen men endast detta faktum kan inte ligga till grund för antagandet att något oralsex inte förekommit.

Sonja K har berättat: Hon är klasskamrat med Chamiran sedan lågstadiet. Hon tycker Chamiran är inbunden och tyst och rädd att tala om sina känslor. Chamiran berättade för ett par månader sedan för henne att hon blivit våldtagen, och att det var hennes pappa som gjort det. Hon berättade om en fest som hon varit på tillsammans med sin pappa, och att han därefter våldtagit henne. Hon sa att han våldtagit henne många gånger. Hon omtalade även att han vid ett tillfälle haft en kniv. Efter att Chamiran berättat om våldtäkterna ansåg Sonja att hon verkade lättad och fri och blev mer öppen. Sonja tror på vad Chamiran har berättat. Chamiran skulle inte ljuga, det har hon aldrig gjort. Chamiran hade även berättat för sin kusin Rita, men då sagt att hon blivit våldtagen av två pojkar i en skog och detta hade hon sagt för att Chamiran visste att hon inte kunde lita på Rita, hon skulle bara säga det till sin mor. Det var genom Sonja som Chamiran kom i kontakt med Lisa som också blivit våldtagen. Genom att anmäla fadern för våldtäkt hatar hela hennes familj henne och hon är en skam för dem. Hennes liv har blivit förstört och hon kan nu inte gifta sig inom sin kulturkrets.

Lisa M har berättat: Hon känner inte Chamiran men en dag ringde Chamiran henne då hon varit med om något liknande. Hon berättade att hennes far utnyttjade henne sexuellt, och att detta skedde ganska ofta om kvällarna. Hon nämnde dock inget om att fadern hotat henne vid samlagen.

Katarina B har berättat: Hon är Chamirans klassföreståndare. Förra året märkte hon att Chamiran var frånvarande en hel del och att hon dessutom blev ganska tystlåten. Det kallades till ett möte där även Chamirans moder var närvarande. Inget framkom under mötet, men efteråt kom Chamiran fram till Katarina och sa att det var något hon ville berätta om. Hon berättade att hon blivit våldtagen och om festen då fadern talade om för henne vikten av att vara oskuld. Efter festen blev hon sexuellt utnyttjad, och att det var första gången det hände. Vid ett tillfälle skulle han ha tvingat henne att se på en porrfilm, och vid ett annat tillfälle då hon lagade mat till sin bror blev hon tagen bakifrån av sin far. Hon berättade även att fadern knivhotade henne och sa att han skulle döda både henne och sig själv. Han onanerade ibland framför henne. Chamiran bad henne att inte berätta om detta för någon. Chamiran har en stor plikt känsla för familjen och hon har nu förlorat inte bara kontakten med sin familj utan även med hela den syrianska församlingen. Hon har även haft självmordstankar. En faster har

anklagat henne för att förstöra för hela familjen och släkten. Katarina tvekar inte om att det Chamiran har berättat är sant.

Elisabeth P har uppgett: Hon är syokonsulent och en dag fick hon besök av Chamiran och hennes vän Sonja. Chamiran kunde inte berätta något just då, men hon återkom ett par dagar senare och ville prata. Chamiran sa att hon kände förtroende för henne och Elisabeth lovade att inget säga. Chamiran berättade då om en fest, och att fadern efter denna fest skulle undersöka ifall Chamiran var oskuld, men att inget mer hände denna kväll. Senare hade pappan samlag med henne ett antal gånger. Hon var rädd för pappan och denne hade sagt att han skulle mörda henne, vid ett tillfälle hade fadern en kniv. Det hade varit som värst när mamman var på semester.

Lamaa E, Chamirans mamma, har berättat: Hon och hennes man har ett mycket normalt sexualliv och hon har aldrig avvisat sin man. De har aldrig haft analsamlag med varandra. Hon sover lätt och dörren till deras sovrum står alltid öppen. Chamirans dörr har för det mesta varit öppen men det har hänt att den varit stängd. Hon har aldrig märkt att hennes man gått in till Chamirans sovrum. Hennes man blir aldrig berusad, men det har hänt att han haft en porrfilm hemma. Hon tror inte på vad Chamiran har berättat, Chamiran har ljugit förut. Chamiran har flera gånger sagt att hon inte stod ut med sina syskon och att hon ville ha en egen bostad. Hon beskyller sin far för att hon vill komma hemifrån och hon tycker inte om oss. Hennes man har alltid varit snäll mot barnen och speciellt mot Chamiran. Om hon haft minsta misstänksamhet mot sin man skulle hon ha skilts från honom. Hon vill inte skydda sin man.

Wardo L har berättat: Hon är syster till Hanna E. Hennes dotter umgås mycket med Chamiran. Hon har inte märkt att Chamiran förändrats under de senaste åren. Chamiran pratar ofta om USA och att hon vill fara dit, och att hon vill flytta hemifrån för hon stod inte ut med sin familj. Hon har bott över hos familjen ett par gånger och berättar att hon sover lätt, och att hon inte hört någon besöka Chamirans sovrum på nätterna. Hennes dotter Rita har berättat för henne att Chamiran omtalat att hon blivit våldtagen av två pojkar. En kille hade kommit bakifrån och en framifrån, en av dem hade tagit upp en kniv och sagt att hon skulle dödas om hon berättade det för någon.

Leila D har uppgett: Hon är en god vän till familjen och hon har bott ett par veckor hos dem. Hon sov i ett rum mittemot Chamirans sovrum och hon är lättsövd. Hon har inte hört att någon besökt Chamirans rum på natten, och hon anser relationen mellan Chamiran och fadern vara normal. Vid ett tillfälle berättade Chamiran för henne om att hon blivit våldtagen av två pojkar, men då Chamiran skrattade då hon berättade tog Leila henne inte på allvar. Chamiran har inte ringt upp henne och hon har inte försökt få henne att ta tillbaka sin anmälan.

Bortros C har uppgett: Han äger en videoaffär och han har hyrt ut porrfilmer till Hanna E vid ca tre tillfällen samt vid något tillfälle det senaste året.

8.4 TINGSRÄTTENS BEDÖMNING

Tingsrätten börjar med att göra en bedömning av Hannas trovärdighet. Därefter gör de samma bedömning angående Chamiran. Vad angår Hanna, börjar tingsrätten med att konstatera att han förnekat allt han anklagats för. Vidare har han förnekat att han hyrt porrfilmer, varvid tingsrätten påpekar att då hans eget vittne vidhöll att Hanna hyrt porrfilmer, ändrade han sin berättelse till att han hyrt porrfilmer, men endast vid något tillfälle. Tingsrätten påpekar att det framkommit att det födelsemärke Hanna omnämnt inte är iögonfallande och att Hanna kvällen innan ett fotografi på märket skulle tas, rakat sig runt födelsemärket. Vad angår de vittnesmål Hanna själv har åberopat, så har såväl hans fru som hans syster angett samma skäl till varför Chamiran uppgivit honom. Vidare poängterar tingsrätten att Hannas syster vittnat om att hon inte sovit över varje natt i huset då frun var på semester, och att Leila D anlände till huset först flera dagar efter hustruns avresa. Till sist pekar de på det förhållandet att ett påståande gjort av Leila D, angående att hon inte haft kontakt med Chamiran efter polisanmälan, motsägs av vad en person på det behandlingshem där Chamiran vistas har vittnat om.

Tingsrätten anser däremot att den berättelse Chamiran har lämnat ger intryck av att vara självupplevd. Den berättelse hon la fram under huvudförhandlingen har inte avvikit från de uppgifter hon lämnat under förundersökningen. Inte heller har uppgifterna varit motstridiga sinsemellan. Tingsrätten lägger även vikt vid att vad Chamiran berättat för Sonja, Lisa och sina lärare överensstämmer med vad hon sagt under huvudförhandlingen. Skolpsykologen Stig B har bedömt Chamirans uppgifter som sanningsenliga, dock med det undantaget att antalet gånger samlag skett respektive hur ofta knivar varit med i bilden är osäkert. Tingsrätten anser att Chamirans berättelse om våldtäkten i skogen har fått sin förklaring i Stig Bs vittnesmål. Chamirans uppgifter vinner även stöd i vad Kari O har avgett.

Med dessa argument finner TR: n att Chamirans uppgifter förtjänar tilltro framför Hanna E: s berättelse. De anser därmed att det att Chamirans uppgifter som ska ligga till grund vid prövning av åtalet. De betonar att det genom hennes uppgifter anses utrett att Hanna E begått åtalade gärningar, men däremot anser de inte att antalet våldtäkter har uppgått till så många som åklagaren hävdade i sin gärningsbeskrivning, tillräckligt är dock att övergreppen förekommit i mycket stor omfattning. Tingsrätten dömer för grov våldtäkt.

8.5 ANALYS AV TINGSRÄTTENS BEDÖMNING

Tingsrättens domskäl är korta men koncisa. De lägger först fram allt som talar mot Hannas utsaga, därefter lägger de fram den fakta som talar för Chamirans utsaga för att till sist ”på grund av det anförda” dra slutsatsen att Chamirans uppgifter förtjänar tilltro framför Hannas.

Jag tycker att domskälen är väldigt utförliga, man ser mycket klart hur Tingsrätten resonerat. Det märks tydligt att rätten misstrott Hanna då han först förnekat att han någonsin hyrt porrfilm men då hans eget vittne intygat att Hanna hyrt porrfilm av honom, har han erkänt. Likaså vad gäller födelsemärket som omtalats ovan, har han rakat bort håret runt det precis innan han skulle fotograferas vilket innebär att märket uppenbarligen inte var så pass synligt som han ville göra gällande. Det faktum att tingsrätten endast nämner att såväl han själv som system och frun angett samma skäl till varför Chamiran angett fadern, tyder på att rätten tror att de tre pratat ihop sig om en lämplig version. Vidare pekar rätten på att hans egna vittnen motsägs av andra vittnen samt att han själv motsägs av de flesta vittnen som Hanna själv kallat.

Tingsrätten har däremot bedömt Chamiran som trovärdig och därvid pekat på att hon inte avvikit från de uppgifter hon berättat under förundersökningen, detta är det såkallade konstanskriteriet som är ett realitetskriterie som aktualiseras vid en bedömning av återgivningen av utsagan. Vidare har Tingsrätten pekat på att de anser berättelsen vara självupplevd, en omständighet som ofta tillmäts betydelse av domstolar i framförallt våldtäktsmål.

Uttalandena av psykologen Stig B har tillagts stor vikt av Tingsrätten. De konstaterar kort och gott att ”Stig B har bedömt att Chamirans uppgifter är sanningsenliga”. Att de antal gånger som samlag och knivhot skett inte kan bestämmas har ingen betydelse anser Stig B, ett påstående som Tingsrätten bara köper rakt av. Vidare skriver de angående våldtäkten i skogen att ”detta har i Stig B: s vittnesmål fått sin förklaring”. Vad domstolen menar med detta uttryck ter sig svårförståeligt. Antagligen anser även Tingsrätten att det är möjligt att målsäganden hittat på våldtäkten i skogen för att hon ville ge omvärlden en signal om att något hemskt hade skett henne, utan att för den skull ange sin far. En annan möjlig förklaring kan vara att den sakkunnige liksom rätten funnit Chamiran trovärdig då hon på flera andra punkter inte överdrivit eller försökt få övergreppen att framstå som värre än de var. Jag tycker att dessa uttalanden tyder på att Tingsrätten inte själv gjort den slutgiltiga, självständiga bedömning de ska göra. Sakkunniganalys får aldrig ersätta domstolens egen bevisvärdering, uttalanden från sakkunniga ska däremot vara ett underlag för rätten då de gör sin prövning.

Det känns otroligt osäkert, inte minst för rättssäkerheten, att låta en psykolog avgöra ett mål, som jag anser här har skett. Ser man på vad Stig B grundar sina uttalanden på så säger han endast att hon inte har lämnat några

motsägande uppgifter, inte heller har hon syftat till att få det att låta värre än vad det var. Därför är det helt osannolikt att hon fantiserat ihop utsagan. Det finns vissa premisser en sakkunnig borde följa, det ligger på rätten att uttala sig om en utsaga är tillförlitlig eller inte, den sakkunnige ska endast för rätten lägga fram vad i utsagan som talar för respektive emot att en berättelseöverensstämmer med verkligheten. Mot detta resonemang ska nämnas att TR faktiskt kan ha gjort en självständig värdering av det som den sakkunnige uttalat sig om, resultatet av denna domstolens värdering kan därvid ha utfallit på samma vis som den sakkunnige kommit fram till. Troligtvis är detta även vad som skett men likaväl hade jag velat se att TR: n själva motiverade hur och varför, då den sakkunniges uttalanden i just detta hänseende rört så pass viktiga frågor.

8.6 UTREDNINGEN I HOVRÄTTEN

Mycket av bevisningen är densamma som i tingsrätten, förnyade förhör har hållits med de flesta vilka också vidhållit sin berättelse. Den nya bevisningen som har tillkommit för bedömningen av Chamirans utsaga består av den legitimerade psykologen Nils Wiklund, som är docent i psykologi och då särskilt i rättspsykologi. Av Wiklund har inhämtats ett vittnespsykologiskt sakkunnigutlåtande angående tillförlitligheten av och uppkomstbetingelserna för Chamirans utsaga. Wiklund har även hörts muntligen i HovR: n.

Hanna E har i HovR: n uppgett följande: Nu minns han den där festen Chamiran pratat om. Efter de kommit hem den kvällen gick han in till Chamirans rum och frågade henne då om hon var oskuld, men hon svarade honom inte tillfredsställande. Han bad om tillåtelse att få undersöka henne och då han rörde vid hennes underliv fick han en ofrivillig erektion vilket ledde till utlösning i kalsongerna. Någon vecka senare tittade han på porrfilm, han gick då in till Chamiran på hennes rum och ville undersöka henne igen, Chamiran sa då att om han bara rörde henne skulle hon skrika, så han gick ut igen. Härefter berättar Hanna att han återkom till Chamiran vid ett senare tillfälle med en begäran om en ny undersökning och precis som Chamiran berättade så skedde det i köket. Han berättar att han tog upp en förskärare och höll mot sin egen hals och sa att han skulle döda sig själv om hon inte tillät honom att undersöka henne. Då Chamiran inte reagerade tog han ett stryptag på henne och hotade henne med att han skulle strypa henne om inte gick med på en undersökning. Hon ställde sig då med ryggen mot honom och drog ner byxorna, varefter han förde in sitt pekfinger i slidan men utan att känna något. Härefter förde han in långfingret men utan att känna något. Han kan inte minnas att han hade erektion vid detta tillfälle. Hans önskan att undersöka henne har överhuvudtaget inte bottnat i något sexuellt intresse för Chamiran, utan endast en vilja att få veta huruvida hon var oskuld eller inte.

Psykolog Nils Wiklund har i Hovrätten som tänkbara förklaringar till vad som kan ligga bakom de centrala utsagorna ställt upp olika hypoteser. Dessa hypoteser ska sedan prövas genom den vittnespsykologiska analysen. Han förklarar detta som så att för att endast en av hypoteserna ska kunna accepteras i slutsatsen bör denna hypotes vara ensam om att förklara all relevant information och den bör inte lämna någon central information oförklarad. Han anser att flera av Chamirans utsagor tyder på att hon återger verkliga upplevelser. Framst anser han att det gör sig gällande vid beskrivningen av festen och händelsen i köket. Han betonar att flera av Chamirans berättelser dock är så generaliserande att de inte kan bedömas som helt tillförlitliga. Han anser att förutom dessa omständigheter så finns det andra omständigheter som talar mot en hypotes som innebär att Chamirans utsagor är tillförlitliga. Tillförlitligheten minskar kraftigt av att ingen i familjen märkt något av övergreppen som verkar ha skett regelmässigt.

Ett ytterligare argument mot att anse Chamiran vara sanningsenlig talar också den hypotesen som innebär att hennes utsagor till viss del är påhittade och delvis överförda på fadern från sexuella erfarenheter med en annan eller andra än fadern. Han anser vidare att det inte kan uteslutas att beskrivningen av våldtäkten i skogen kan avfärdas som uppiktad. Sammantaget finner Wiklund att hypotesen att Chamirans utsagor delvis är påhittade delvis lånade från händelser där fadern inte varit inblandad fått mycket starkare stöd än den hypotes som innebär att Chamirans utsagor i den del de inte överensstämmer med vad Hanna E berättat är tillförlitliga. Enligt Wiklund visar resultatet av utredningen mycket klart och entydigt att Chamirans utsagor inte är tillförlitliga. Han betonar att denna slutsats även stöds av hypotesen om de sekundärvinster utsagorna skulle ge flickan i form av ökad uppmärksamhet i skolan, att få lämna hemmet mm.

8.7 HOVRÄTTENS BEDÖMNING

Hovrätten börjar med att bedöma Chamirans utsaga, men gör det i ljuset av vittnespsykologens slutsatser samt rättsläkarens resultat. De anser att Chamirans berättelse innehåller ett flertal detaljer som HovR: n anser vara uppenbart osannolika, T.ex. påståendena om antalet samlag liksom det påstådda omfattande bruket av knivar. Vidare anser de att Chamiran överdriver och förvanskar sin berättelse i sådan omfattning att detta förringar tillförlitligheten och försvårar samtidigt bedömningen av hennes utsaga. Utöver det beaktar hovrätten den generaliserande karaktär som Chamirans utsaga har vid beskrivningar av faderns beteende mot henne.

De tillägger att flickans berättelse även innehåller konkreta detaljer, detaljkriteriet, från stunderna med fadern, med andra ord omständigheter som talar till Chamirans fördel, och tar som exempel att han brukade smörja in hennes analöppning med smör för att lindra smärtan, han undvek att

genomföra samlagen med henne i sängen då denna knakade och att de anala samlagen gjorde mycket ondare då hon låg på rygg än då hon stod på alla fyra. Hovrätten anser att dessa omständigheter trots allt tyder på att hon verkligen har upplevt händelserna själv, men betonar att det inte kan uteslutas att hon även lånar detaljer från erfarenheter hon fått på annat vis, ex porrfilm. En hel del detaljerade händelser och beskrivningar hon lämnat får stöd av Hannas berättelser, vilket innebär att en hel del av det hon berättar är sant. Med tanke på att Hanna har erkänt vissa beteenden mot sin dotter kan redan dessa händelser hos Chamiran ge upphov till en krissituation vilket leder vidare till ytterligare beskyllningar från dotterns sida. De tillägger dock att det antagligen finns anledning att tro att till grund för Chamirans berättelse till stor del ligger händelser som verkligen har skett. Slutsatsen de drar är att med tanke på ovanstående oklarheter i Chamirans utsaga, denna utsaga inte ensam kan ligga till grund för en fällande dom utan det krävs stödbevisning för att kunna fälla Hanna, eller ett ensamt förlitande på hans egna uppgifter.

Härefter går de in och tittar på vad för stödbevisning som finns. De börjar med vad rättsläkaren Kari O uppgett. Enligt rättsläkaren kan inte de påvisbara bristningarna i Chamirans slida ha uppstått på annat sätt än ett ofrivilligt samlag. Och inget tyder på att det funnits en pojkvän eller en sexuell förbindelse i flickans liv. De prövar även den hypotesen att skadorna uppstått genom att hon skadats av ett stolsben, eller skadat sig själv men avfärdar även dessa hypoteser. Hovrätten finner då de prövar frågan om samlag överhuvudtaget ägt rum att så är fallet, samt att annan rimlig förklaring till dessa samlag än att de varit påtvingade inte framkommit. Härefter hänvisar de till vittnespsykologen Nils W: s uttalanden att det inte är helt säkert att den våldtäkt Chamiran berättat om i skogen verkligen är uppbyggd. Nils W grundar det uttalandet på att beskrivningen av våldtäkten såsom den avgivits av Chamiran och även av andra, hör till de mest särpräglade och homogent återgivna specifika händelserna i hela utsagematerialet. Härefter tillägger Hovrätten att även skadorna i Chamirans slida mycket väl kan bero på en våldtäkt men att det kan finnas andra förklaringar än att de orsakats av påtvingade anala samlag från Hanna E: s sida.

Hovrätten fortsätter att bedöma Chamirans utsaga och påkar på det besynnerliga faktum att ingen i familjen hört några övergrepp, vilket de finner konstigt då det uppehållit sig en hel del människor i huset nästan konstant. De prövar två olika förklaringar till detta, dels kan det vara så att övergreppen aldrig har ägt rum dels kan det vara så att familjemedlemmar och anförvanter inte vill berätta om saker de sett eller hört. Någon klarhet i denna fråga får inte Hovrätten.

Vad angår den ytterligare vittnesbevisning som framkommit i målet ger den enligt Hovrätten varken stöd för eller emot Chamirans berättelse, och därför anser rätten att någon ledning för bedömningen av sanningshalten av Chamirans utsaga inte kan hämtas från dessa förhör.

Sammanfattningsvis finner HovR: n att Chamirans utsaga i avsaknad av annan bevisning inte ger det stöd för att mot Hannas förnekande fälla honom till ansvar i enlighet med åtalet, utöver de uppgifter Hanna själv lämnat. Härefter konstaterar rätten att till grund för bedömningen vad Hanna ska dömas för kommer hans egen berättelse att ligga, och HovR: n gör därefter en bedömning av de händelser Hanna erkänt.

8.8 ANALYS AV HOVRÄTTENS BEDÖMNING

I denna andra instans har tillkommit en psykolog vilket försvårar rättens tolkning av utsagor, då även psykologens utsaga här ska bedömas som en av flera utsagor.

Hovrätten gör vid sin ansvarsbedömning en genomgång av omständigheter som talar för att Chamiran ska bedömas som trovärdig eller inte. Hovrätten använder här starka ord för att påvisa att de misstror flickan. De detaljer hon använder sig av i sin berättelse bedömer de som *uppenbart osannolika*. Liksom de bedömer hennes berättelser som *överdrivna* och *förvanskade*, ägnade att förringa tillförlitligheten och försvåra bedömningen av hennes utsaga. Som exempel på detaljer nämner Hovrätten endast antalet samlag och frekvensen av dem, samt antalet knivar. Allt de nämner är omständigheter som enligt realitetskriterierna inte påverkar sanningshalten. Här hade det varit önskvärt med fler exempel på vad Chamiran sagt eller gjort som så starkt medför att hon anses vara totalt icke-trovärdig. Då hovrätten skriver att ”berättelsen innehåller ett flertal detaljer som...” har de hänvisat till detaljkriteriet, som HD flera gånger betonat vara ett mycket viktigt rekvisit och som talar för att en utsaga är tillförlitlig. Vidare har domstolen till målsägandens fördel även nämnt att hon klargjort för konkreta detaljer hur situationerna med fadern yttrade sig.

Hovrätten skriver att de detaljer Chamiran beskriver delvis härrör från självupplevda händelser men att hon även lånar detaljer från andra erfarenheter, och de ger som exempel porrfilm. Frågan jag ställer mig blir då om det knarrar i sängen på filmerna eller om man kan få en uppfattning huruvida den ena ställningen är mer eller mindre skön bara genom att se en film. Angående ovanstående fråga skulle jag vilja påpeka att detta i allra högsta grad tyder på att händelserna är självupplevda, är det något jag själv skulle fästa uppmärksamheten vid är det uttalanden av detta slag. Vad som framgår av filmer eller allmänt prat mellan vänner, anser jag det skulle vara mer naturligt att tala om vilka ställningar som är sköna, inte vilka ställningar som gör mer eller mindre ont.

Självklart kan det angående påståenden av detta slag inte uteslutas att detaljerna är självupplevda, men i ett annorlunda sammanhang. Här anser jag att större vikt borde ha lagts på resterande vittnens uttalanden, inte minst lärare i skolan. De vittnar ju om att Chamiran varit orolig och frånvarande och instängd från den tidpunkt de nämnda övergreppen ska ha ägt rum.

Dessa vittnesmål i samband med att fadern lämnat olikartade uppgifter anser jag tyda på att det finns fog för att bedöma flickans utsaga som klart mer trovärdig än faderns.

På något sätt vill Hovrätten få det till att då det är utrett i målet att fadern Hanna begått de gärningar han erkänt, detta kan vara tillräckligt för att dottern målar upp en värre bild och vill sätta dit sin far ordentligt. Jag skulle vid en bedömning som denna tvärtemot Hovrätten hänvisa till att, då den anklagade blivit motbevisad som här skett genom Tingsrättens dom, och han därefter ändrar versionen märkbart genom att dels vidgå en del anklagelser, dels erkänna flera av anklagelserna, detta tydligt manar till försiktighet angående den anklagades uttalanden och den bedömning som härefter följer av trovärdigheten. Vidare skulle detta få mig att bli observant och utreda ytterligare detaljer och omständigheter. En viktig aspekt av detta anser jag vara att målsägandens anklaganden först förnekats helt av den åtalade, för att sedan vidgå en del av anklagelserna. Det känns främmande och överkligt att som domstol acceptera detta och därmed godta att de tillvitelser den åtalade nu erkänt är allt som skett, vilket jag uppfattat resonemanget gå ut på. I allra högsta grad finner jag detta vara en indikation på att fallet behöver utredas än mer.

En domstols motivering av ett ställningstagande anser jag bör vara klart, tydligt och lättförståeligt, inte minst för rättssäkerheten. Den motivering HovR: n gjort angående målets fortsatta behandling sedan den tilltalade erkänt vissa omständigheter anser jag vara svårförståelig och i det närmaste absurd. Mitt resonemang angående följderna av att den tilltalade erkänt vissa omständigheter leder definitivt inte till, som HovR: n finner, att dessa erkännanden ledde till en krissituation vilket förde med sig att målsäganden pålade den tilltalade ytterligare anklagelser. I målet står klart, vilket HovR: n även påtalar, att målsäganden inte lagt ytterligare beskyllningar på fadern i Hovrätten. Hur det resonemanget då går ihop med det faktum att HovR: n påstår att faderns erkännanden lett till en krissituation hos målsäganden och som därefter föranlett ytterligare beskyllningar i form av grova överdrivanden, det är mig oförståeligt. Jag hade angående denna motivering gärna sett en tydligare redogörelse för domstolens resonemang.

Jag vill här även betona *sammanflättningskriteriet* som torde aktualiseras. Ett tydligt exempel på hur en förhørsledare kan avslöja en utsageperson är genom att försöka klargöra en berättelse angående bl.a. tiden. Här vill jag då peka på att den åtalade i första instans sa sig inte minnas den fest som Chamiran redogjort för och vilken var upprinnelsen till de fortsatta övergreppen. I Hovrätten har den åtalade sagt sig helt plötsligt minnas denna fest, något som tyder på att den åtalade inte bör bedömas som trovärdig. Applicerar man vidare *konstanskriteriet* på målet, innebär det att en person som exakt vidhåller sin version av utsagan kan ha övat in denna. Ser man på uttalanden av såväl målsägandens mor som hennes far använder de sig av exakt samma formulering angående kalsongerna, ingen av dem la till något eller förändrade något, vilket tyder på att de ljuger. Hovrätten nöjer sig inte

med att utreda huruvida fadern begått övergreppen mot dottern eller inte, utan ställer även upp alternativa hypoteser och provar dem. Jag skulle vilja uppehålla mig en stund vid betydelsen av Chamirans syrianska kultur. Hon har i alla förhör samt till dem hon berättat om övergreppen för, betonat att hon inte vill att hennes historia ska spridas. Jag tror att med tanke på dels hur länge övergreppen pågått dels hur ofta de skett, Chamiran har känt ett behov att få berätta. Vidare tror jag hon var fullt medveten om vad som skulle kunna ske om anmälde fadern. Hon skulle inte bli gift då hon inte var oskuld längre, hon skulle förlora kontakten och bli utslängd från sin familj och sin släkt och med tanke på den sammanhållning en sådan stor familj har i ett främmande land, skulle förlusten bli ödesdiger. Ingen slänger bara ur sig sådana anklagelser under ovanstående omständigheter. Här kan det även ha spelat in att fadern hotat döda sig själv, fadern är trots allt familjens överhuvud. För en flicka som inte hunnit fylla 15 år torde situationen vara hemsk. Trots sina unga år tror jag Chamiran hann tänka på konsekvenserna både en och två gånger av vad som skulle kunna hända henne om detta uppdagades.

Jag har även analyserat den påstådda våldtäkten i skogen och funnit att anledningen till att Chamiran för sin kusin Rita berättat den versionen också kan ha sin grund i den syrianska kulturen. Jag grundar detta på att Chamiran verkligen hade varit med om övergrepp och att dessa begåtts av fadern men att det framför allt vore alltför riskfyllt att berätta för någon i slakten. Därför drog Chamiran till med en annorlunda version mest för att se vilka reaktioner hon skulle bemötas av. Min tes stöds av att Chamiran även berättade för sin mor om att fadern smekt henne, hon berättade inte allt av rädsla för moderns reaktion. Genom att få se hur modern reagerade på bara denna lilla beskyllning mot pappan skulle Chamiran få en uppfattning om var modern stod och på vilken sida hon skulle ställa sig vid en eventuell större utredning med efterföljande rättegång, där även anklagelserna mot fadern skulle bli betydligt grövre än vad hon förberett modern på. Jag anser det vara ett tydligt tecken på att flickan hade fått nog och behövde få hjälp av någon utomstående, då hon annars befarat att övergreppen kunnat pågå hur länge som helst.

Vad som förvånar mig då jag läser HovR: ns domskäl är att de inte lägger någon vikt alls vid syokonsulentens, lärarens eller Chamirans väninnas vittnesmål, utan skriver bara att den vittnesbevisningen varken stödjer eller motsäger flickans berättelse. Med tanke på den kontakt de har och har haft med flickan anser jag att deras vittnesmål borde tillmätas betydelse. Som exempel kan nämnas att då Chamiran berättade för syokonsulenten, sa hon i samband med festen att inget samlag då genomfördes men att mardrömmen drogs igång ett par dagar därefter. Hade historien varit uppdikad hade hon säkert dragit till med att fadern förgrep sig på henne redan den där första kvällen. Inte minst det faktum att Chamiran sa till syokonsulenten att inget om hennes historia fick yppas för någon tyder på att hon inte ville eller var inte beredd på att dra igång någon utredning. Det verkar som om hon hoppades på att situationen, om än inte att den skulle kunna lösas av att hon

berättade, så att den kanske skulle mildras eller i vart fall få henne att må bättre.

I målet föreligger ingen stödbevisning förutom rättsintyget, inga möjligheter till något DNA-test, ingen har sett eller hört något av övergreppen. De vittnesmål som lagts fram berör endast vad målsäganden berättat för vittnena samt deras egna iakttagelser av målsägandens beteende.

Tvärtemot vad Tingsrätten gjorde, för Hovrätten en egen diskussion angående det material som den sakkunnige psykologen Nils Wiklund vittnat om. Hovrätten säger att det är möjligt att det förhåller sig som den sakkunnige säger men drar ingen slutsats baserad på hans uppgifter. Hovrättens konstaterande att Chamirans utsaga inte kan ligga till grund för bedömningen leder till att rätten istället grundar bedömningen på Hannas utsaga. Det finns inte så mycket att säga om Hannas uppgifter, han har inte vidgått några samlag, så våldtäktsparagrafen aktualiseras inte i denna instans. Angående detta ställningstagande från rättens sida finner jag resonemanget även här vara i det närmaste absurt. Jag kritiserar starkt denna bedömning. Jag vill påpeka kontentan av min tidigare utredning i detta arbete att en bevisvärdering så långt det är möjligt ska baseras på objektiva skäl.

Angående de kriterier jag tidigare nämnt, vill jag här ytterligare understryka att målsäganden uppfyller de flesta av dem. Chamiran har lämnat samma uppgifter i alla instanser, hon har berättat detaljerat och sammanhängande och hon har inte ansetts ha någon anledning att tillvita fadern dessa anklagelser, förutom att hon har mycket att förlora i form av familj och släkt för att bara nämna något. Den tilltalade däremot, han har ändrat sina uppgifter, när han överbevisats om något har han helt plötsligt erkänt omständigheten vilket i doktrinen och även i ett flertal andra domstolsfall bedömts vara till personens nackdel. Självklart är jag medveten om att det är åklagaren som har bevisbördan och att den tilltalade inte behöver bevisa något, inte ens sin egen oskuld. Med denna min argumentering vill jag klargöra min ståndpunkt som innebär att rätten i detta fall lagt tyngdpunkten på fel omständigheter och som bedömt omständigheter på ett personligt sätt, vilket leder till att motiveringen framstår som grundad på subjektiva bedömningar. I Sverige tillämpas en fri bevisvärdering, vilket innebär att inget är rätt eller fel då bevis viktas och värderas, det enda syfte jag har med mina påpekanden är att se på huruvida doktrinen och praxis bedömningar har fått genomslag och vad som kan förbättras i denna process med tanke på rättssäkerheten.

8.9 HÖGSTA DOMSTOLENS BEDÖMNING

Högsta domstolen börjar sin ansvarsbedömning med att påtala en del generella regler som gäller i sexualbrottsmål. I dessa mål grundar sig ofta bevisningen på målsägandens uppgifter. Att detta är fallet betyder inte att en

fällande dom inte kan grundas endast på dessa uppgifter, om denna bevisning befinns vara tillräcklig. Det är domstolens huvuduppgift att bedöma trovärdigheten av målsägandens berättelse. De påpekar att det aldrig kommer i fråga att sänka de beviskrav som anses gälla i brottmål. HD skriver att det inte är tillräckligt att målsägandens uppgifter framstår som mer tillförlitliga än den tilltalades, i ett sexualbrottmål krävs att domstolen finner det ha blivit ställt utom rimligt tvivel att den åtalade gjort sig skyldig till det som läggs honom till last. HD betonar att då en domstol bedömer trovärdigheten hos utsagor de kan använda sig av psykologisk expertis som hjälpmedel, men att värdet av dessa bedömningar har diskuterats livligt under senare år. För första gången någonsin betonade HD i detta mål att ett förordnande av en psykolog som sakkunnig i ett sexualbrottmål bör ske med återhållsamhet. Deras ståndpunkt är att domstolar inte okritiskt kan utgå från vad som sägs av de experter som förordnas i olika mål. Det är av högsta betydelse att domstolen själv gör den slutgiltiga, självständiga bedömningen som ska grundas på allt som förekommit i målet. HD är trots allt inte helt negativa till denna form av hjälpmedel, utan kan bidra med att vägleda rätten till möjliga felkällor.

Angående de båda sakkunniga som anlits i detta aktuella mål, har de vidhållit sina bedömningar vilket leder till att en av de sakkunniga fortfarande tror på Chamiran och den andre misstror henne.

I HD har Chamiran lämnat en lång och detaljerat sammanhängande berättelse. Sättet på vilket det lämnats har gett ett trovärdigt intryck. Det faktum att flickan lämnat samma berättelse i alla förhör ska tillmätas stor betydelse vid tillförlitlighetsbedömningen. Flera episoder består av mycket detaljer och en sammanhållen helhet. Domstolen pekar bl.a. på festen samt redogörelsen den första gången fadern trängde in i henne för att kontrollera oskulden. Vidare framställer hon berättelsen i köket mycket detaljerat, vilket tyder på att händelsen är självupplevd, eller åtminstone anser de att Chamirans berättelse framstår som klart mer sannolik än faderns beskrivning.

Ytterligare en skildring som enligt HD ger ett klart intryck av något som är självupplevt är den Chamiran lämnat angående hur fadern genomförde ett analt samlag med henne i föräldrarnas sovrum och hur hon låg på rygg och då kände mer smärta än andra tillfällen.

Härefter tittar HD på den ytterligare vittnesbevisning som finns i målet, och deras slutsats är att såväl Chamirans vän Sonja som syokonsulenten och klassföreståndaren utgör starkt stöd för att det är fråga om ett verkligt händelseförlopp.

Överläkaren Kari O: s utlåtande fäster HD stor vikt vid. Härvid påtalar de att de litar på vad hon uttalat sig om och angående möjligheten att skadorna vid slidöppningen orsakats av annat än sexuellt inträngande anser de vara helt osannolikt, vilket innebär att de härmed konstaterar att samlag skett. HD ställer sig frågan vad som kan ha orsakat skadorna om inte Hanna gjort det. Härvid ställer de upp ett antal alternativa hypoteser som de sedan prövar, och förkastar. Våldtäkten i skogen är ett exempel. Vad angår

psykologen Wiklunds utlåtanden anser domstolen dem vara svårförståeliga. De påpekar att berättelsen i skogen inte innehåller några detaljer och flickan har inte berättat om den för sina föräldrar. Sammanfattningsvis konstaterar de att starka skäl talar för att våldtäkten aldrig ägt rum utan finner det vara naturligt att ett offer för en våldtäkt lämnar ifrån sig en berättelse, sann eller uppdiknad, mest som en signal till omvärlden att allt inte står rätt till. HD går vidare till att diskutera ifall Chamiran hade något motiv till att ljuga. Nils Wiklunds teorier om att Chamiran ljög för att få komma hemifrån avfärdar domstolen bestämt. Vad angår de punkter i målsägandens berättelse där tvivel råder, angående frekvensen och antalet samlag, anser HD detta inte förringa trovärdigheten.

Det faktum att HovR: n lagt stor vikt vid att de andra familjemedlemmarna inget hört av övergreppen, avfärdar HD med den förklaringen att det inte kan förutsättas att släkten lämnat riktiga uppgifter likaså framgår att det legat såväl i faderns intresse som i Chamirans intresse att övriga familjemedlemmar inte skulle höra eller se något. HD finner härmed att det får anses stå utom rimligt tvivel att Chamiran utsatts för våldtäkt av sin far Hanna E. I vilken utsträckning dessa övergrepp skett är inte utrett, men de anser det vara styrkt att åtminstone *ett stort antal* våldtäkter skett.¹⁰⁵ Kontentan av HD: s bedömning blir att de finner det ställt utom rimligt tvivel att Hanna E utsatt Chamiran för sexuella övergrepp och han döms för grov våldtäkt.

8.10 ANALYS AV HÖGSTA DOMSTOLENS BEDÖMNING

Högsta domstolen tar som utgångspunkt att förklara vad som ska gälla generellt i sexualbrottsmål, de understryker att det i dessa mål inte kan bli aktuellt att efterge de beviskrav som allmänt sett bör gälla i brottmål. Enligt min synpunkt menar HD här att trots att det endast finns muntliga utsagor i ett mål det ska vara möjligt att döma endast på sådana grunder. Samtidigt menar de att en person inte får fällas till ansvar för ett brott på alltför tunt underlag.

HD ger i målet tydligt uttryck för deras uppfattning att ett förordnande av psykologer som sakkunniga i sexualbrottsmål bör ske med återhållsamhet. De poängterade att då det gäller att bedöma trovärdigheten hos en målsägande det alltid måste göras en självständig bedömning av domstolen. Vidare betonas att det sällan finns anledning att förordna om en sakkunnig då frågan gäller trovärdigheten hos någon som personligen ska höras inför domstolen, vilket ju är fallet i detta mål. Domstolens ståndpunkt blir därför att den betydelse som psykologer tidigare haft då de medverkat i mål av

¹⁰⁵ Se NJA 1991 s. 83 där det uttalades att det inte utgör ett hinder för en fällande dom att det exakta antalet handlingar fixeras till tid och rum.

detta slag och som tidigare tillmäts relativt stor betydelse, nu avsevärt reducerats.

Jag vill här återigen framhålla en artikel i Svensk Juristtidning som jag finner vara av intresse. Det är docenten i rättspsykologi Nils Wiklund, som själv är vittnespsykolog, som välkomnar den återhållsamma inställning som HD har gett uttryck för. Han betonar dock att konsekvenserna av denna inställning leder till att domstolarna, då de avstår från grundliga utredningar av detta slag istället grundar bedömningen på egna subjektiva intryck som att ”utsagorna verkar självupplevda”, och betonar att detta leder till att rättssäkerheten äventyras.¹⁰⁶ Då HD bedömer Chamirans utsaga uttalar de sig angående de olika realitetskriterierna. Att Chamiran uppgett detsamma vid de olika förhören med henne måste tillmätas betydelse vid bedömningen av tillförlitligheten av hennes utsaga, här betonar HD *konstanskriteriet*. När de nämner att Chamiran i sin berättelse återgett ett flertal olika episoder som var och en innehåller detaljer som bildar en sammanhållen helhet, då hänvisar de till *ostyrdhetskriteriet*. HD fortsätter med ”hit hör skildringen av...” vilket innebär att de ger exempel och nämner festen i den syrianska kyrkan samt första gången fadern trängde in i henne, detta uppfyller *individualitetskriteriet*. HD anser att Chamirans berättelse om övergreppet i köket är fullt av detaljer som tyder på att det är en verklig upplevelse, även *detaljriteriet* är därmed uppfyllt.

När det gäller realitetskriterierna måste anföras att det inte är tillräckligt om något kriterie är uppfyllt, först när ett flertal av dem föreligger i ett mål kan den slutsatsen dras att det handlar om en självupplevd händelse. Som jag redogjort för ovan under 7.9 ska man vid användandet av kriterierna även applicera konsekvenskriteriet, och alltså ställa upp ett antal alternativa hypoteser. Detta förfaringssätt följer även HD. De hänvisar i sina domskäl till vad psykologen Wiklund omtalat i HovR: n, nämligen de olika teorier han lagt fram om vad som skulle ha kunnat ligga bakom att Chamiran sanningslöst berättar en historia om övergrepp begångna av hennes far. HD har på intet sätt redogjort för hur de resonerat när de avfärdade dessa hypoteser, de skriver endast att ingen av teorierna framstår som beaktansvärda.

Av stort intresse är här att titta på hur Högsta domstolen bedömer de utlåtanden som de båda sakkunniga kommit med. Vad som gör bedömningen extra knivig är det faktum att de gjort olika bedömningar av tillförlitligheten hos flickan.

Psykologen Wiklund har uttalat att han anser att Chamirans historia om faderns övergrepp är uppdiiktad. Däremot tror han att flickan blivit våldtagen men att det skett såsom Chamiran beskrivit händelsen för bl.a. sin kusin Rita, d.v.s. i skogen och av två främmande pojkar. Högsta domstolen accepterar inte hans resonemang, utan bedömer hans uttalanden vara ”svårförståeliga”. Tvärt emot Hovrätten ifrågasätter Högsta domstolen den

¹⁰⁶ Wiklund, SvJT 1992:795, s. 794, 795.

sakkunniges utlåtande, de pekar på detaljfattigdomen (*detaljkriteriet*) och på att berättelsen är mycket allmän, saker de finner tyda på att händelsen inte är sann. Här har domstolen agerat precis som de lär, den slutgiltiga bedömningen sker precis som den ska av domstolen som drar slutsatsen att starka skäl talar för att händelsen i skogen endast är påhittad och därmed förkastar det synsätt psykolog Nils W antagit.

Precis som vittnespsykologen uttalat sig om ska de ovanstående kriterierna ställas mot alternativhypoteser som kan komma att aktualiseras. Med detta tillvägagångssätt utreds förhoppningsvis vad som orsakat att vissa uppgifter avgivits i en utsaga. Utifrån dessa *konsekvenskriterier* antingen förkastas eller godtas de alternativa hypoteser som lagts fram i målet.

Angående de uttalanden psykolog Stig B gjort av tillförlitligheten av Chamirans utsaga, påtalar HD att ”det framstår som naturligt” för flickan att avge en historia om våldtäkt för att på så sätt ge omvärlden en signal om vad hon utsatts för. Likaså kommenterar HD Stig B: s uttalande att det är svårt för en person i kris att exakt redogöra för vad som skett och att överdrifter ofta förekommer med att de anser det vara naturligt att en redogörelse inte blir exakt. Av HD: s uttryckssätt att bedöma håller domstolen helt och fullt med Stig B. Domstolen visar här att de lägger vikt vid och diskuterar vad de sakkunniga kommit fram till men de ser på uttalandena med ett kritiskt öga.

HD har även funnit att det inte anförts något i målet som tyder på att Chamiran haft något motiv för att beljuga sin fader. Här har alltså HD behandlat motivfrågan, hur domstolen kommit fram till denna slutsats framkommer tyvärr inte då behandlingen skett generellt och på ett mycket sammanfattande sätt. Här anser jag det varit av intresse om olika motiv framlagts och diskuterats av domstolen, t.ex. det faktum att Chamiran, enligt såväl modern och fadern som ytterligare en släkting, velat flytta till USA.

Ett litet experiment som kan vara riktigt intressant är, då målet rör barn, att även titta på vad Gregow ställt upp för kriterier som domstolen kan falla tillbaka på vid sin bedömning av sexualbrott mot barn. Som jag beskrivit ovan ska trovärdighetsfrågan delas upp i olika delfrågor, innan helhetsbedömningen sker. Ett av de sanningskriterier Gregow ställer upp är huruvida målsägandens *lämnade uppgifter är likartade*, ett kriterie som uppfyllts i mitt fall då HD konstaterat just det. Angående kravet på att *oriktiga uppgifter* ska behandlas som lögnkriterie även vad gäller andra uppgifter blir inte aktuellt här då det inte finns några omständigheter som HD anser leder till tvivel. Bedöms uppgifter som *osannolika* är även detta enligt Gregow ett kriterie för att utsagan inte är sanningsenlig, i mitt fall har HD tvärtom funnit det mesta i Chamirans utsaga vara sannolikt.

Någon *anledning att ljuga* har inte heller domstolen funnit i mitt mål, vilket innebär att ännu ett sanningskriterie enligt Gregows ”lista” uppfyllts. Gregows nästa kriterie är ganska intressant i mitt fall, att en *rättegång innebär stora påfrestningar* för målsäganden. I ovanstående mål har målsäganden verkligen mycket att förlora, med tanke på hennes kultur. Ser

man på vad Chamiran under utredningens gång genomled framstår det som nästintill omöjligt att vara beredd att offra allt hon förlorat bara för att sätta dit sin far. Hon bor nu på annan ort, har bytt namn, har ingen kontakt med sin familj eller sin släkt, liksom många vänner vänt henne ryggen. Uppenbarligen har hon insett påfrestningarna då ovanstående konsekvenser visade sig redan vid den första rättegången.

Ytterligare kriterier som domstolen tittar på *hur målsäganden lämnar sina uppgifter*, sker det med ett självsäkert uppträdande eller gör hon ett nervöst intryck. Att analysera detta kriterie är inte möjligt för min del då jag inte närvarat under rättegångarna. Jag vill framhålla att bedömningar av detta slag mycket lätt kan bli subjektiva, då olika personer drar olika slutsatser utifrån ett uppträdande. Att gå igenom ett rättegångsförfarande vid en begången våldtäkt kan väcka mycket blandade känslor inte minst hos målsäganden, det är därför inte möjligt att dra några säkra slutsatser utifrån ett beteende tycker jag. Särskild försiktighet bör därför påkallas i dessa situationer.

Vilka upplysningar rätten får av målsägandens *personliga egenskaper och hennes läggning* ska också tillmätas betydelse. I mitt mål är det fadern som vittnat om att Chamiran haft livlig fantasi och att hon velat gifta sig med en rockstjärna i USA, även modern har vittnat om att Chamiran haft ett osedvanligt intresse för sexualitet. Gregow menar att sådana förhållanden angående någons egenskaper inte bör motivera några långtgående slutsatser.

Ser man på hur Chamiran *uppträtt under den tid då de påstådda övergreppen ägt rum samt därefter*, bör vikt fästas vid såväl syokonsulentens och lärarinnans uttalanden som Chamirans vän Sonjas vittnesmål. Härvid har dessa bland annat vittnat om: att Chamirans närvaro varit dålig de senaste två åren, att hon blivit mer tystlåten och fått koncentrationssvårigheter i skolan samt att hon blivit inbunden och haft svårt att tala om sina känslor. Efter övergreppen och efter att hon berättat för människor hon litat på har hennes vän vittnat om att hon verkat lättad och blev betydligt öppnare. Att under ett par års tid först spela ett spel med sin omgivning för att omgivningen ska uppfatta vederbörande som svår och tyst och känslökall, känns väldigt främmande för mig. Jag anser att dessa omständigheter angående uppträdande under och efter övergreppen bör tillmätas betydelse vid en trovärdighetsbedömning som sedan ska ligga till grund för bevisvärderingen.

Ännu ett kriterie som talar för att en utsaga är sanningsenlig är huruvida en *rättsmedicinsk undersökning överensstämmer med målsägandens uppgifter*. Ett applicerande av kriteriet visar att rättsläkarens uttalanden i mitt fall mycket väl stämmer med vad Chamiran berättat om. Rättsläkaren Kari O har uttalat att starka skäl talar för att såväl Chamirans slidöppning som hennes ändtarmsöppning utsatts för forcerad uttänjning samt att inträngningarna analt skett i betydligt större omfattning än vaginalt. Chamiran själv har sagt att hon utsatts för till största delen anala samlag och uppskattar dem till ca

200. Här föreligger med andra ord uppgifter som är väl förenliga med varandra.

Sammantaget uppfyller Chamiran nästintill alla de kriterier Gregow ställer upp vid en trovärdighetsbedömning.

9 NJA 1991s 83

9.1 BAKGRUND

Ovanstående mål reglerar våldtäkt inom äktenskapet. En man är anklagad för upprepade fall av våldtäkt och misshandel på sin hustru. Jag kommer endast att beröra anklagelserna angående våldtäkterna och i detta mål hålla beskrivningen av fallet kortfattad, inte minst eftersom mycket av beskrivningen rör misshandel såväl av hustrun som av andra personer. Större vikt kommer däremot att läggas på de olika instansernas resonemang och deras värderingar av olika kriterier, samt mina egna synpunkter på domstolarnas bedömningar.

Jag har valt detta fall då det speglar en relativt vanligt förekommande brottslighet. Sexuellt våld utövat mot någon inom gärningsmannens familj innebär ofta svårigheter av särskilt slag för domstolen och inte minst då den ofta torftiga bevisning som finns att tillgå ska värderas men ställs även på sin spets då övergreppen är många och då de ska preciseras. Utmärkande för brottslighet av detta slag är att det ofta är fråga om en serie övergrepp av likartad karaktär, som har fått pågå under lång tid innan en anmälan gjorts. Utredningar försvaras ofta av att det sällan finns någon bevisning liknande den som förekommer vid överfall och då parterna inte har någon varaktig personlig relation. I detta mål består bevisningen av målsägandens uppgifter, och det avgörande blir då vilken tilltro som kan tillmätas dessa. Vid bedömningen av denna fråga får hänsyn tas till den situation i vilken målsäganden befunnit sig och relationen till den påstådda gärningsmannen samt utsagans uppkomstbetingelser i övrigt. Vidare får undersökas i vilken mån lämnade uppgifter vinner stöd eller motsägs av annan utredning i målet.

Jag anser vidare att domstolarna i detta mål mycket utförligt redogör för sina argument för och emot kvinnans utsaga samt att de behandlar och beskriver de kriterier utifrån vilka en våldtäktsrättegång bedöms. Min motivering till att inte lägga någon större vikt vid vittnesutsagor är att dessa inte tillför målet någon viktig information, i de fall vittnesmål tas i beaktande har jag noterat detta. Inte heller förekommer sakkunniga i målet. Den huvudsakliga bevisningen kommer alltså att ligga på målsäganden och bedömningen sker genom värdering av hennes utsaga. Genom intressanta redogörelser för och emot målsägandens utsaga hoppas jag kunna peka på faktorer av betydelse för bevisvärderingen.

Roger och Helena träffades 1982. Ett år senare blev Helena gravid och samtidigt gifte de sig. Kort tid efter äktenskapets ingående upptäckte Helena att Roger hade problem med alkohol. Det var i samband med spritmissbruket som Roger våldförde sig på Helena. De sökte hjälp hos familjerådgivningen men äktenskapet höll inte och ett år efter giftermålet

skildes de. Inte långt efter skilsmässan sökte Roger upp Helena igen och de två blev åter tillsammans.

Det dröjde inte länge förrän paret fick sitt andra barn.

9.2 PARTERNAS BERÄTTELSE

Vid målsägandeförhör med Helena har hon uppgett: Roger har kontinuerligt misshandlat och våldtagit henne. Hon har förklarat att hon inte blivit slagen när hon varit gravid. Vidare har hon sagt att Roger alltid – utom en gång – varit berusad när han våldfört sig på henne och att han aldrig misshandlat henne samtidigt som han våldtagit henne; det har inte förekommit annat än ringa våld vid de sexuella övergreppen.

Enligt Helena förvärrades situationen med tiden och under 1990 uppger hon att Roger våldfört sig på henne en eller två gånger i veckan. Hon har i stort sett sagt att hon inte kan ange när våldtäkterna ska ha utspelat sig, inte heller har hon lyckats att i precisa ordalag kunnat beskriva våldtäkterna.

Angående påståendet om sexuella övergrepp har Helena berättat att det brukar vara så att Roger kommit hem sent från jobbet, att han varit berusad, att hon redan lagt sig och låtsas sova, att han börjat göra närmanden mot henne och varit grov i munnen samt att han sedan tvingat sig på henne. Hennes reaktioner mot Rogers beteende har bestått i att hon brukat säga till och vanligtvis spjärnar hon emot, någon gång har hon även skrikit på hjälp. Helena har preciserat två tillfällen då hon blivit våldtagen och berättat att Roger ena gången lagt en kudde över hennes huvud och att han en annan gång ska ha låst hennes armar med en hand. Hon har daterat händelserna till våren 1990.

Helena har påstått att Roger någon gång tagit ett strupgrepp på henne i samband med en våldtäkt, men hon har senare ändrat sig och sagt att detta skedde vid en misshandel. Övergreppen har skett mot bakgrund av hotelser från Rogers sida samt att han har jagat henne runt i huset.

I juni 1990 gjorde Helena en semesterresa tillsammans med sin mamma och sin syster. Under resan berättade Helena om våldtäkterna men förklarade att uppgiften lämnades i förtroende.

Enligt Helena har Roger till en början varit ångerfull direkt efter övergreppen men att de två senare inte kunnat prata om saken. Helena har flera gånger påpekat att de två också haft ett normalt samliv och att hon i själva verket älskat honom, då han i nyktert tillstånd varit snäll och charmig.

Roger har uppgett:

Han och Helena har vid flera tillfällen bråkat högljutt och ibland har det då hänt att han tagit Helena i armarna och ruskat om henne men att han inte brukat något annat våld. Han har dock sagt att han erinrar sig att han vid ett tillfälle 1985 givit henne en örfil men tillagt att Helena däremot många gånger utdelat örfilar mot honom. Angående deras samliv har han hävdade att

det fungerar perfekt och att det egentligen bara varit det sexuella förhållandet som höll dem samman. Roger har själv framhållit att han är alkoholist. Han har förnekat gärningarna.

9.3 TINGSRÄTTENS BEDÖMNING

Åtalet har byggts på de uppgifter som Helena har lämnat. Tingsrätten har ansett det avgörande vara vilken tilltro som kan sättas till Helenas uppgifter. Tingsrätten börjar sin redogörelse med att säga att de inte finner Helenas berättelse vara vare sig sammanhängande, klar eller detaljerad. De anser vidare att hennes uttalanden varit vaga och generell hållna och att hon endast i ett fåtal fall förmått närmare redogöra för och beskriva vad hon påstått inträffat. Flera gånger har hon ändrat sina uppgifter. Tingsrätten finner den omständigheten vara besynnerlig att hon inte lyckats precisera ett enda våldtäktstillfälle samt att hon gång på gång berättat om tillfällena då Roger endast varit berusad, trots att hon ombetts att berätta om tillfällena då han förgripit sig på henne.

Tingsrätten påpekar att det onekligen finns punkter i Helenas berättelse som de finner vara svårförklarliga och som de anser kan ge anledning till tvivel angående sanningen i det som Helena beskrivit ska ha inträffat. Tingsrätten övergår därefter till att prata om vad som talar till Helenas fördel och nämner att hon berättat på ett påfallande trovärdigt och levande sätt. De anser det vara betydelsefullt att hon brustit i gråt under huvudförhandlingen och påtalar att de tror att tårarna är äkta. Det faktum att Helena inte i precisa ordalag kunnat redogöra för sexuella handlingar finner rätten inte vara oförklarligt och hänvisar till vad som framkommit om Helenas person. I samma vågskål lägger de att hennes uppgifter helt har saknat överdrifter, deras intryck är snarare att Helena i själva verket underlåtit att tala om vissa händelser som faktiskt kunnat styrka åtalet. Något skäl till varför Helena sanningslöst velat tillvita Roger allvarlig brottslighet har inte framkommit anser rätten och avslutar med att tillägga att de tror att Helena helst velat slippa rättegången.

Efter denna genomgång av för- och nackdelar för Helenas del behandlar TR ett par frågor som ställts av försvaret. En av dessa frågor är varför Helena inte har lämnat Roger om han nu utsatt henne för allt detta fruktansvärda. Tingsrätten hävdar här att hänsyn ska tas till att Roger faktiskt hotat döda och slå henne, att hon haft två små barn, att hon känt sig förnedrad och rädd för vad hennes familj och andra skulle tänka och sist men inte minst att hon hela tiden hoppats på att förhållandena trots allt skulle bli bättre. På frågan varför Helenas mor och syster inte ingripit anför Tingsrätten att dessa fått upplysningarna i förtroende och att de till slut ändå ingripit. Utöver ovanstående redogörelse anser rätten att Helenas uppgifter vinner stöd av övrig utredning.

Tingsrätten avslutar med att anföra att de anser att det finns mycket som tyder på att Helena utsatts för mer omfattande övergrepp än vad som redogjorts för. Roger döms för våldtäkt.

9.4 ANALYS AV TINGSRÄTTENS BEDÖMNING

Tingsrätten har i målet ansett att Rogers alkoholvanor varit av betydelse, inte minst då även båda parterna framhållit denna ståndpunkt. Helena har hävdad att Roger genomfört övergreppen endast då han druckit alkohol, och att han vid alkoholkonsumtion personlighetsförändras samt att han ofta dricker efter sitt jobb och därefter åker hem till henne och barnen. Roger å sin sida har hävdad att han endast dricker periodvis samt att han under dessa perioder försvinner hemifrån utan att höra av sig. Med tanke på ovanstående meningsskiljaktigheter har det varit av stor vikt att frågan om alkoholmissbruket utretts ordentligt.

Tingsrätten har haft inte endast parternas berättelser att göra sin bedömning utifrån utan även vittnesberättelser har vägts in vid värderingen. Av betydelse härvid är att även den bevisning Roger själv har åberopat har motsagt vad han berättat till skillnad mot Helena vars uppgifter fått stöd genom iakttagelser av vittnen.

Det avgörande i målet som Tingsrätten fått ta hänsyn till har varit vilken tilltro som kan sättas till Helenas uppgifter. TR: n har lagt upp bedömningen som så att de först redovisar vad som talar mot Helenas utsaga, därefter vad som talar för.

Vad jag främst reagerat på är att Tingsrätten konstaterar att Helenas utsaga inte är vare sig sammanhängande, klar eller detaljerad. Dessa tre kriterier är av stor betydelse vid bevisvärderingen enligt doktrinen, vidare lägger även domstolarna generellt sett stor vikt vid dessa kännetecken. Vad Tingsrätten sedan lägger i den andra vågskålen är dels det trovärdiga och levande sätt på vilket Helena berättar samt det faktum att hon flera gånger börjat gråta under huvudförhandlingen. Ytterligare bedömningsgrunder som utfaller till målsägandens fördel är enligt Tingsrätten att hennes berättelse helt saknar överdrifter och även att hon inte haft något skäl att sanningslöst beskylla Roger för dessa brott.

Utöver kriterierna i vågskålen bedömer TR: n att övrig utredning talar för Helena. Den slutliga bedömningen domstolen gör av bevisningen i målet leder till att ”det icke kan råda någon tvekan om att Helena är trovärdig”. Det förefaller efter detta konstaterande som om domstolen inte lagt så stor vikt vid att målsägandens utsaga inte varit vare sig sammanhängande, klar eller detaljerad. Någon motivering till det får inte läsaren men på grund av målets karaktär, att brotten skett av en närstående är min förklaring till den uteblivna motiveringen att domstolen i dessa mål har förståelse för att detaljer inte kan redovisas då övergreppen ofta är många och sker

kontinuerligt, detta till skillnad från ett enstaka övergrepp där tid, plats, rum och omständigheter ofta finns tydligt bevarade i minnet på den som utsatts.

Då domstolen tagit ställning i trovärdighetsfrågan återstår frågan om Helenas uppgifter är så detaljerade att det kan anses klarlagt att Roger begått de av åklagaren påstådda gärningarna. Detaljrikedomen, som utmärker detaljkriteriet, framkommer inte endast genom att utsagepersonen presterar fakta i målet utan även då berättelsen framställs omedelbart, med en psykologisk karaktär, berättelsen är färgstark, det känns verklighetsnära eller är konkret.

Vad domstolen således tittar på då de ska bedöma huruvida Roger utfört de av Helena påstådda gärningarna är alltså inte endast ifall Helena lyckats precisera någon händelse. Härvid antar jag att rätten lagt vikt vid att hon *omedelbart* inför rätten berättat om två fall av sexuella övergrepp, ett då Roger lagt en kudde över hennes huvud, och en annan gång då Roger låst hennes armar. Dessa två beskrivningar är exempel på *konkreta* händelser. Resterande omständigheter; den *psykologiska karaktären*, huruvida berättelsen är *färgstark* eller om den känns *verklighetsnära*, som rätten tittar på vid bedömning av om detaljkriteriet är svårt för mig att bedöma då jag inte varit på plats under rättegångarna. Att detaljkriteriet här är uppfyllt råder det ingen tvekan om, Roger döms för två fall av våldtäkt.

9.5 HOVRÄTTENS BEDÖMNING

Hovrätten börjar med att anföra att åtalet i huvudsak bygger på de uppgifter som Helena har lämnat och att Roger redovisat samma inställning som vid Tingsrätten, han förnekar alltså brott. Avgörande blir därmed enligt Hovrätten att avgöra vilken av deras versioner som återger de verkliga förhållandena.

Hovrätten uttrycker att det är av stor betydelse för bedömningen huruvida Helenas påstående att Rogers personlighet förändras då han dricker alkohol stämmer. Härvid gör rätten en omfattande utredning och behandlar såväl Rogers och Helenas egna uttalanden som vittnens iakttagelser. Den samlade bedömningen som Hovrätten slutligen gör är att det inte kan tolkas på annat sätt än att Roger trots sina försök att avhålla sig från alkohol inte lyckats härmed. De anser vidare det vara bevisat att Roger inte är främmande att för att ta till våld och tilltvinga sig sexuella tjänster då han förtärt alkohol.

Härefter går Hovrätten in på vilket intryck Helena gett vid huvudförhandlingen och konstaterar att detta varit trovärdigt. De anser hennes berättelse bära det självupplevdas prägel samt att hon lämnat redogörelsen under stor känslomässig påfrestning. Hovrätten använder vidare ordagrant den formulering som Tingsrätten ovan använde sig av angående att det inte fanns något rimligt skäl för henne att sanningslöst tillvita Roger brott. Hovrätten anför därefter att de håller med Tingsrätten

angående att Helena antagligen helst hade velat slippa rättegången. Dessutom anser de precis som Tingsrätten att de uppgifter försvaret pekat på skulle kunna förringa tillförlitligheten av Helenas uppgifter, något de anser bör tillmätas betydelse.

Utan någon specifik motivering framför de endast att, angående frågan varför Helena inte lämnade Roger eller polisanmälde honom tidigare, de ansluter sig till TR: ns bedömning. Hovrätten motiverar därefter varför de tror på Helenas utsaga angående hur hon kunde fortsätta ha ett normalt sexuellt samliv med en man som kontinuerligt våldförde sig på henne. De hänvisar till att paret samtidigt under denna period försökt få ännu ett barn tillsammans, att hon älskade Roger då han var nykter, att hon hoppades på att han skulle komma ur sitt missbruk och slutligen att våldet trappades upp först under senare delen av deras förhållande.

Vad angår den omständigheten att Helenas uttalanden om övergreppen präglas av viss obestämdhet och brist på konkretion, uttalar HovR: n att detta ger anledning till tvivel om tillförlitligheten av hennes uppgifter och manar till försiktighet vid värderingen av vad som är utrett. Sett i ljuset av andra omständigheter behöver det trots allt inte rubba den allmänna tilltron till hennes utsaga.

Då HovR: n gör en sammantagen bedömning i fallet finner de att Helenas uppgifter förtjänar tilltro framför Rogers och därmed ska hennes uppgifter läggas till grund för prövningen av åtalet.

Helenas utsaga finner HovR: n präglas av viss vaghet. Helena har inte närmare lyckats redogöra för vad som utspelat sig vid varje särskilt våldstillfälle, än mindre har hon kunnat precisera dessa i tiden. Detta har rätten funnit uppvägs av att hon enligt sin berättelse utsatts för åtskilliga övergrepp under lång tid och dessutom har övergreppen haft ett likartat förlopp. HovR: n finner med denna utgångspunkt det vara utrett att Roger våldtagit Helena.

9.6 ANALYS AV HOVRÄTTENS BEDÖMNING

Som helhet anser jag att Hovrättens dom är lättförståelig. De tar upp och behandlar precis de omständigheter jag själv funnit bör utredas.

För att kortfattat förklara deras tillvägagångssätt har de börjat med att konstatera att målet bygger på målsägandens, Helenas utsaga. De finner frågan om vilken av de två parternas version som återger verkligheten vara avgörande. Jag ser inga konstigheter i Hovrättens metod.

HovR går igenom varje vittnes utsaga vad rör Rogers beteende vid alkoholkonsumtion, varvid de även fäster avseende vid vad Roger själv och Helena sagt om Rogers uppträdande då han är berusad samt hans alkoholvanor. Med tanke på att Roger själv vidgått mycket av vittnesuppgifterna, är det ostridigt i målet att Roger haft svårigheter med att bemästra sitt alkoholbegär. Härvid nämner Hovrätten att Roger vidgått även

de påståenden att han kan få minnesluckor vid kraftig alkoholkonsumtion. Detta talar enligt min åsikt tydligt för att Roger kan ha såväl slagit som våldtagit Helena utan att minnas det. Jag anser därför att det inte kan tas någon hänsyn till det faktum att Roger helt förnekar att han våldfört sig på Helena. Det framstår för mig som helt omöjligt att tillmäta en person någon betydelse som först erkänner att han får minnesluckor vid alkoholkonsumtion men sedan förnekar brott, med kommentaren att han aldrig slagit eller förgripit sig sexuellt på målsäganden.

Andra omständigheter som kan ha fått Hovrätten att konstatera att det är ”ställt bortom rimligt tvivel” att Roger konsumerat alkohol i mycket stor omfattning, är att flera vittnen bekräftat att Roger vid alkoholintag tagit till våld. Detta är något han inte kan minnas, antagligen eftersom han druckit stora mängder och då drabbats av minnesförluster. Jag vill här ytterligare uttrycka min åsikt genom att hänvisa till att Helena flera gånger poängterat att hon älskade Roger i nyktert tillstånd, ännu en omständighet jag funnit tala för att Helena är trovärdig. Med andra ord vore det kanske mest rimligt för en målsägande att fortsätta med argument som smutskastar den anklagade, inte att först säga att denna person har våldtagit mig och sedan tillägga att personen i fråga är helt underbar i nyktert tillstånd.

Hovrätten har, precis som Tingsrätten, redovisat sin bedömning av de frågor som försvaret ställt och som försvaret hävdade skulle kunna förringa tillförlitligheten av Helenas uppgifter. Dessa frågor har jag redogjort för under TR: ns domskäl. Angående Hovrättens resonemang har jag valt att inrikta mig på det femte argumentet som innebär att Helenas uttalanden om övergreppen är obestämda och präglas av brister angående konkreta händelser. Det faktum att Helena inte lyckats närmare redogöra för det inträffade, ger enligt Hovrätten upphov till tvivel om tillförlitligheten av hennes uppgifter, något som manar till försiktighet vid bevisvärderingen. Direkt efter detta konstaterande tillägger de att dessa uppgifter ska ses i ljuset av andra omständigheter, och det kan leda till att den allmänna tilltron till hennes utsaga inte alls behöver rubbas. Yttrycket kan verka förvirrande men framstår som relativt klart vid en jämförelse med vad jag redogjort för beträffande att delarna först ska bedömas självständigt för att sedan läggas ihop och slutligen bedömas som en helhet. Hovrätten genomför härefter denna sammantagna bedömning och de finner, trots brist på precisering att Helenas utsaga förtjänar tilltro.

Beträffande de olika kriterier som bedöms har Hovrätten valt att lägga vikt vid den vaghet som präglar utsagan. Härvid kan jag tycka att den omständigheten att det saknas detaljer ska spela stor roll, inte minst på grund av rättssäkerheten. Det ska inte vara möjligt att fälla en person om inte gärningarna preciseras i tid och rum. Jag måste härvid få poängtera att jag anser detta vara huvudregeln. Självklart finns det undantag, och är det någon gång jag tycker att det kan vara befogat med opreciserade gärningar och gärningstillfällen, så är det då det skett sexuella övergrepp inom hemmets fyra väggar, samt då dessa övergrepp pågått under lång tid. För att applicera

undantaget på detta mål så måste tas i beaktande att Helena trots att Roger skulle ändra sig och jag vill här också hänvisa till de frågor försvaret ställde. Helena hade tillsammans med Roger två barn, hon älskade honom och hon hoppades på att han skulle komma ifrån sitt alkoholberoende. Ett antagande jag här gör är, att Helena aldrig trots att övergreppen skulle bli föremål för en rättegång, att övergreppen varit relativt likartade, att övergreppen skett ofta samt att det kan vara jobbigt att behöva återberätta känsliga detaljer om sitt privatliv och då inte minst när man skadats av den man älskar.

Beträffande min åsikt att undantag bör kunna godtas och att alltså möjlighet att frånga huvudregeln angående att gärningar ska kunna preciseras i tid och rum ska kunna bli tillämpligt, inser jag själv kan leda till att förtroendet för rättssäkerheten inskränks. När jag tittar på detta fall vill jag anlägga den åsikten att det inte är möjligt att sätta upp kriterier för eller emot en utsaga. Resonemanget leder till den ståndpunkten att omständigheter eller kriterier ska bedömas från fall till fall, då inget är det andra likt. Jag känner redan att resonemanget lett för långt och att det ju trots allt är detta man vill undvika, då det om inte annat leder till att rättssäkerheten urholkas helt fullständigt.

Jag är beredd att hålla med om att kriterier krävs, varpå bedömningar bör ta sina avsteg ifrån, detta för att domstolar runt om i landet ska ha en slags ”ram” eller en mall att arbeta utifrån. Hur domstolar sedan ser på dessa kriterier är en annan sak. Vissa torde anse att detaljer rakt av är positivt, andra anser att detaljer i den mån de är ovidkommande för målet är negativt även för bedömningen. I slutändan blir värderingen av bevisen subjektiv, detta anser jag vara något man inte kan undvika

9.7 HÖGSTA DOMSTOLENS BEDÖMNING

HD inleder med att påtala att ansvarspåståendena riktade mot Roger grunder sig på Helenas uppgifter. Domstolen anför därefter att då det gäller påstådd brottslighet av förevarande slag som är undandragen från insyn, det inte förekommer några direkta vittnesiakttagelser eller någon teknisk bevisning, detta inte hindrar att bevisningen ändå kan befinnas vara tillräcklig för en fällande dom. Innebörden av detta blir att det är av avgörande betydelse att bedöma trovärdigheten av Helenas uppgifter, och att detta ska göras i belysning av vad som i övrigt har förekommit i målet.

Helena har inför HD lämnat en lång och i sina detaljer sammanhängande berättelse. Domstolen påpekar att det sätt på vilken den lämnats har gett ett trovärdigt intryck samt att den stämmer överens med tidigare lämnade uppgifter. HD har även tagit i beaktning att Helena inte haft något skäl för att sanningslöst tillvita Roger de brott han står åtalad för. Då HD övervägt vad det anförda och vad utredningen i övrigt visat, finner de att Helenas utsaga måste anses trovärdig och de betvivlar inte att Roger förövat våldtäkt mot Helena, frågan som återstår är i hur stor omfattning övergreppen skett.

HD konstaterar att Helena själv berättat att övergreppen skett i stor omfattning. Helena har närmare redogjort för en händelse 1987 då Roger tilltvingade sig samlag med henne genom att lägga en kudde över hennes huvud. Ytterligare ett övergrepp daterat till 1990 har hon kunnat beskriva, där våldet bl.a. bestod i att Roger låste hennes armar och därefter tog ett kraftigt struptag med båda händerna. Utöver dessa två tillfällen har hon skildrat ytterligare två tillfällen. Genom hennes detaljerade uppgifter fann HD det utrett att Roger vid de fyra angivna tillfällena tilltvingat sig samlag med Helena med hjälp av våld. HD utvecklar sin ståndpunkt genom att tillägga att de anser det inte råda något tvivel om att Roger insett att samlagen skett mot hennes vilja.

Beträffande övriga sexuella övergrepp har inte Helena lyckats lämna några mer preciserade uppgifter om tidpunkt respektive antal. HD anför avseende dessa opreciserade övergrepp, att bedömningen försvåras av att paret haft frivilliga samlag med varandra. Utöver detta argument hävdar HD att Helena även uppgett att hon ibland inte gjort något försök att förhindra samlag eftersom hon ansåg motstånd lönlöst. Roger döms för de fyra våldtäkterna samt att han vid ytterligare några tillfällen förövat våldtäkt mot Helena.

9.8 ANALYS AV HÖGSTA DOMSTOLENS BEDÖMNING

Högsta domstolens redogörelse för brottslighet av detta slag innebar att de främst ville klargöra att trots avsaknad av annan bevisning än parternas egna utsagor, denna bevisning kunde räcka för en fällande dom. Kravet är dock att det blivit ställt utom rimligt tvivel att den åtalade är skyldig till brottet.

Vad anbefaller det faktum att Helena företett såväl blåmärken som strypmärken anser jag tvärtemot HD att bevisningen härför är beroende av huruvida domstolen väljer att sätta tilltro till Helenas utsaga eller inte. Jag anser att denna bedömning ska vara ett led i bedömningen av utsagans trovärdighet, inte minst på grund av att HD sedan dömer Roger för just denna gärning utifrån Helenas uppgifter. Jag är väl medveten om att gärningsbeskrivningen inte innehöll något påstående om att Roger vid något av våldtäktstillfällena tog ett kraftigt strupgrepp kring Helenas hals, ett otroligt klumpigt misstag från åklagarens sida förstås. En fundering jag haft är huruvida det finns någon möjlighet att föra in gärningen där Roger tog strypgreppet på Helena under åklagarens sista mening angående att Roger även våldtagit Helena vid ett antal tillfällen utöver det.

Min första reaktion angående de tillägg som Helena gjort i Högsta domstolen var att hon gjorde tillägg som var till Rogers fördel istället för till hennes egen. Hon preciserade ett tillfälle under 1987 då Roger våldtagit henne men sa sig inte minnas om det skedde fler övergrepp det året, något hon lätt hade kunnat ljuga om för att stärka sin egen position. Hade hon inte velat ljuga

hade hon inte ens behövt nämna det. Bara det faktum att målsäganden fört fram uppgifter till den tilltalades fördel tyder på att hon är mån om att målet blir så pass utrett som är möjligt.

För att applicera ett par av realitetskriterierna på målet ska först nämnas *suggestibilitetskriteriet* där det är viktigt för en ledamot av rätten att uppmärksamma svaren på de frågor som ställts. Ett vittne får absolut inte ändra sin utsaga så den anpassas till vad vittnet tror rätten vill höra eller till vad vittnet tror leder till att utgången i målet blir på ett önskat sätt. Vad som framgår av Helenas berättelse tyder denna snarare på att hon hellre säger att hon inte minns om det förekommit våld i ett visst sammanhang eller t.o.m. förnekar att fler än ett övergrepp skett på ett helt år. Detta kriterium talar således till hennes fördel.

Detaljriteriet konstaterar HD är uppfyllt utan vidare motivering. Jag antar att de grundar påståendet på att Helena i HD har utvecklat sin redogörelse, hon har fyllt ut utsagan med fler detaljer kring de händelser hon redan preciserat relativt ingående. Detta tyder klart på att hennes utsaga är sanningsenlig. Enligt ostyrhetskriteriet finns det inget krav på att utsagan ska följa i kronologisk ordning, den enda förutsättningen är dock att utsagepersonen inte invecklar sig i motsägelser. En verklig berättelse betingas även av det faktum att den är ostrukturerad samt svårförståelig, men som trots det stöds av annan bevisning. I målet har konstaterats att Helenas utsaga stöds av övrig bevisning men att Rogers utsaga däremot motsägs av den övriga bevisningen. Helenas utsaga har vidare bedömts i vissa delar vara ostrukturerad då datum redovisats i oordning, tillägg ska dock att Helena aldrig angående datum och tider har motsagt sig själv. Jag vill med detta peka på att hennes uttalanden därmed är sanningsenliga.

Vid en jämförelse med Nja 1992 s: 446 kan jag snabbt konstatera att dessa båda mål skiljer sig åt i flera avseenden. I 1992-års mål aktualiserades konstans kriterierna i betydligt högre utsträckning, inte minst då frågan i det målet främst gällde huruvida flickan ljög eller inte och vidare fanns det betydligt fler vittnen som hänsyn skulle tas till i det fallet. Detaljrikiedom skiljer sig också åt i dessa båda mål. En likhet i målen var att övergreppen skett inom hemmets fyra väggar och ägt rum upprepade gånger under flera år. Ingen av de båda målsäganden kunde redogöra för en stor del av övergreppen de varit utsatta för utan endast ett fåtal gånger som svetsat sig fast hårdast hos dem. Detaljrikiedom framkom absolut tydligast hos målsäganden i 1992-årsmål. Detta mål var även mer komplicerat såtillvida att det gällde ett barn och att vittnena i målet var många, inte minst då flera sakkunniga aktualiserades vid bedömningen. Det förra fallet komplicerades inte endast av att målsäganden var ung utan även då hon för vissa personer angivit en gärningsman, fadern, medan hon till andra personer uppgett att övergreppen skett av andra personer på annan plats.

Som ledamot av rätten måste stor uppmärksamhet riktas på de svar som läggs fram på frågor till ett vittne. Det får absolut inte finnas några tendenser

till att vittnet ändrar sin utsaga så den anpassas till vad vittnet tror att domaren eller förhørsledaren vill höra.

Det är värt att även diskutera Helenas påståenden om antalet övergrepp samt HD: s bedömning och resonemang härav. Helena har vidgått att det skett frivilliga samlag mellan henne och Roger under samma tidsperiod som det skett ofrivilliga samlag, något som såväl HD som jag finner vara problematiskt. Det är ingen lätt uppgift att bedöma mål av ovanstående slag. En viktig aspekt är att se på och försöka bedöma huruvida den tilltalade insåg när samlag skedde av egen fri vilja respektive blev påtvingade. HD har valt att bedöma detta dilemma som så att endast de övergrepp som kunnat preciseras av målsäganden har legat till grund för den fällande domen. En aspekt av detta jag själv funderat över är det faktum att målsäganden sagt att hon vid något tillfälle inte alls gjorde motstånd då hon inte ville ha samlag p.g.a. att ”hon ansåg motstånd lönlöst”. Detta påstående är nog det i rättsfallet som gjort mig allra mest konfunderad. Hur ska en motpart få reda på att jag inte vill ha samlag om jag inte tydligt visar att jag inte är beredd att medverka till handlingen? Anklagelserna i dessa mål är så pass stränga och grova för den tilltalade att jag anser att det är av största vikt för offret att i den mån det är möjligt påvisa sin ståndpunkt och därvid då tydligt försöka få fram att handlingen strider mot hennes vilja. Självklart är inget fall det andra likt, och jag vill ytterligare understryka att det inte finns några möjligheter att behandla alla våldtäktsmål på samma sätt.

Jag vill mot detta argument anföra att, om övergreppen pågått i den omfattning som Helena redogör för och på det vis som hon berättat om, det framstår som naturligt att känna att det inte tjänar något till att göra motstånd. Vinsten av att som offer förhålla sig passiv kan trots allt bli att gärningsmannen inte brukar så mycket våld som han hade fått göra om han bemötts av motstånd. Detta resonemang rimmar illa och är inget som håller i längden då varje människa måste få sin vilja respekterad. Vidare anser jag nästan att det tar vidden av vår rätt att demonstrera hur viktig integriteten är, om vi slutar göra motstånd endast för att det kan mildra det våld gärningsmannen svarar med att ge tillbaka med.

Ytterligare en uppgift lämnad av Helena som gör händelserna ytterst svåra att reda ut och få klarhet i är att hon vid ”några tillfällen” bett att få slippa samlag men att något egentligt våld från Rogers sida aldrig förekommit vid dessa samlag. Det är ett krav¹⁰⁷ för att våldtäktsparagrafen ska aktualiseras att visst kvalificerat tvång vid genomförandet av gärningen. Medlet för detta tvång kan bestå i antingen *våld* eller hot. Med våld avses främst misshandel men även lindrigare våld kan leda till ansvar för våldtäkt. Vad gäller offrets beteende krävs inte att hon gjort något motstånd. En fundering jag angående detta uttalande haft är om Helena känt ett outtalat hot från Rogers sida, hon säger att han inte brukar slå henne samtidigt som han förgriper sig sexuellt på henne men våld förekommer å andra sidan vid andra tillfällen, frågan är

¹⁰⁷ Prop. 1983/84:105, s. 18.

då om detta våld ska anses vara ”underförstått” dem emellan trots att ord inte yttrats?

En omständighet som Helena berättade om först i sista instansen var att hon blivit våldtagen av Roger även när han varit nykter, men att det endast skett en gång. Min första reflektion över uttalandet var att Helena i alla fall inte kan anklagas för att överdriva sin berättelse. Utöver det ledde uttalandet mig till att analysera huruvida något i målet förändras av den nytillkomna fakten. Jag vill på inga grunder påstå att ett brott bör dömas strängare eller mildare då en gärningsman berusat sig respektive inte berusat sig. Vad jag däremot vill diskutera är att Roger har erkänt att han ofta får minnesluckor vid alkoholkonsumtion men säger därefter att han inte begått något brott mot Helena.

Helena å sin sida säger att Roger förändras endast då han dricker sprit, men att han är hur gullig och bra som helst i nyktert tillstånd. Hur går det ihop med att hon även påstår att ett övergrepp skett i nyktert tillstånd? Ett av övergreppen, varken mer eller mindre, som alltså begåtts i nyktert tillstånd utgör det skäl nog att förringa trovärdigheten av den tilltalades berättelse. Detta är något jag i allra högsta grad är beredd att påstå. Mot detta påstående kan dock Roger hävda Helenas uttalanden att hon till slut inte längre funnit det vara lönt att göra motstånd. Ännu en bevisfråga har här uppstått; Rogers ord angående att Helena varit villig, något annat har inte han uppfattat. Detta ska vägas mot Helenas påstående jag ovan redogjort för. Ostridigt är att samlag genomförts men jag är inte säker på att det skett helt ofrivilligt. Diskussionen kan fortsätta i all evighet, den enes uppfattning mot den andres uppfattning utgör en alltid knivig bevisfråga och mitt syfte är endast att försöka analysera situationen ytterligare utifrån aspekter domstolen inte berört men som jag finner vara av intresse.

10 UNDERSÖKNING AV UTSAGORS BEVISVÄRDERING

Jag har för min undersökning valt ut, helt slumpmässigt, 34 rättsfall där en kvinna anklagat en man för våldtäkt. Utmärkande för större delen av målen är att kvinnans utsaga utgör den enda bevisningen. Den bedömning som domstolen således gör utgår främst från vilken trovärdighet respektive vilken tillförlitlighet de sätter till främst kvinnans men även till mannens berättelse.

Min studie går ut på att undersöka hur en bevisvärdering går till i praktiken och vilka kriterier som används av domstolarna, jag hoppas finna svar på frågorna hur ofta kriterierna används samt om det går att dra några slutsatser utifrån vad en domstol bedömer och lägger vikt vid då de värderar olika berättelser. Med tanke på att jag arbetat med dessa fall under en längre tid samt även med de ovan beskrivna två fallen har jag funnit fem kriterier som domstolar faktiskt har använt sig av. Dessa fem kriterier har fått relativt stor uppmärksamhet. Kriterierna har även behandlats ovan under min redogörelse för *utsageanalysen* under 6.2. Främst kommer jag att titta på de kriterier som anses indikera att en målsägande är trovärdig men jag kommer likväl att titta på motsatsen, d.v.s. vad det beror på att domstolen inte förlitar sig på kvinnans utsaga. Utöver detta kommer jag att titta på uttalanden av den tilltalade för att undersöka eventuella avvägningar som gjorts. Jag kommer även att diskutera ett par av fallen där den tilltalade friades och därvid försöka att utifrån domskälen få fram vad domstolarna lagt vikt vid i dessa fall.

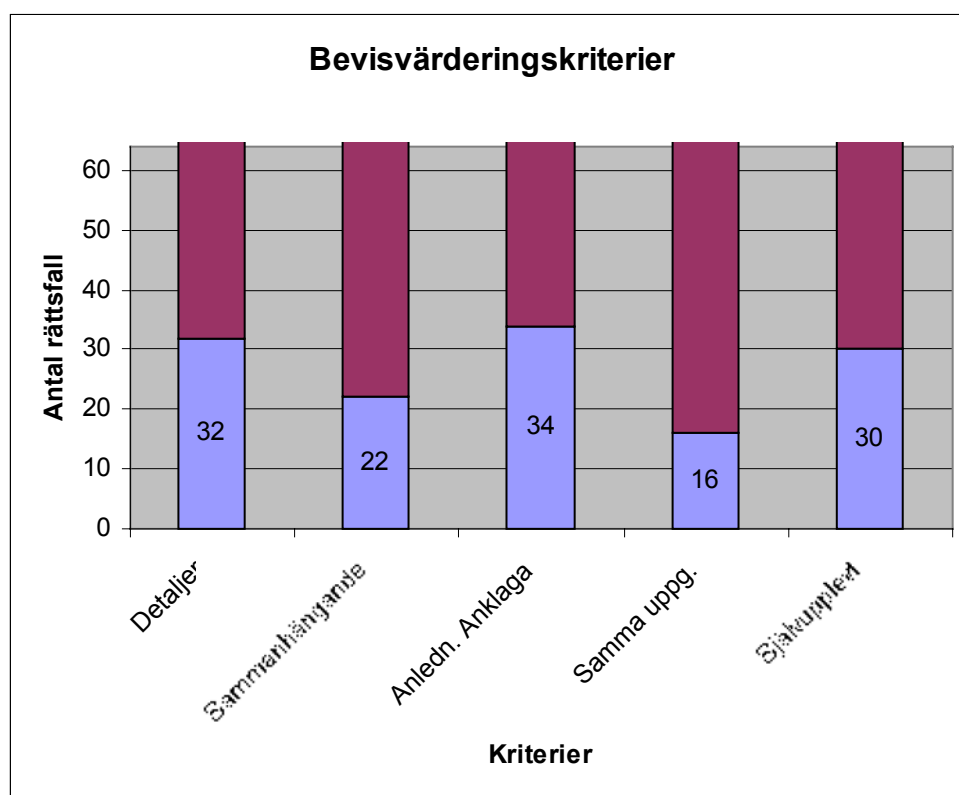
Målen jag har valt rör alltifrån rena överfallsvåldtäkter till våldtäkter inom äktenskapet. Varje fall jag behandlat rymmer såväl Tingsrättens bedömning som Hovrättens bedömning, men inte Högsta domstolens. Rättsfallen jag använt mig av kommer från alla olika delar av Sverige, jag fäster inte någon speciell vikt vid hovrätternas avgöranden utan har som utgångspunkt att främst titta på vad domstolar i allmänhet värderar högt då de gör den slutliga bevisvärderingen och då omständigheterna är som ovan beskrivits.

Materialet från Hovrätterna kommer från Göta Hovrätt, Svea Hovrätt, Hovrätten för nedre Norrland och Hovrätten för västra Sverige. Jag har inte för avsikt att behandla vart och ett av målen och kommer därför inte att nämna huruvida parterna kände varandra eller inte, detta har jag funnit helt ovidkommande för min undersökning.

I en del av målen har domstolarna utförliga och väl motiverade förklaringar till sina bedömningar, i andra mål är motiveringarna knapphändiga och ibland förekommer det att domstolen drar slutsatser utan att ens förklara vad

de bygger avgörandet på. Detta avser jag dock att diskutera i den mån jag finner omständigheterna vara av betydelse för förståelsen av studien. Att i efterhand värdera bevisvärderingar är svårt. Endast domstolen har tillgång till bevisningen och det är endast rätten som kan grunda sin bedömning på direkta intryck av vad som skett under huvudförhandlingarna. Dessa intryck kan utgöras av tonfall, uppträdande eller ordval av målsäganden, den tilltalade eller av vittnen. Den enda bedömning jag har möjlighet att genomföra är hur bevisvärderingen redovisas i domskälen.

10.1 DIAGRAM

För att underlätta förståelsen av de fem bevisvärderingskriterier som undersökningen bygger på, har jag valt att även redovisa dem i ett stapeldiagram. Av figuren kan utläsas att den omständigheten att målsäganden har ett eller flera skäl till att anklaga den tilltalade för ett brott han inte begått, är vad flest domstolar i undersökningen lagt vikt vid.

10.2 ALLMÄNT OM MÅLEN

Ett flertal av de formuleringar som domstolarna använder sig av kommer igen i rättsfall efter rättsfall. Många ord har samma betydelse och samma innebörd men kan benämnas relativt olika.

Jag kommer här att visa på ett antal exempel som Tingsrätter och Hovrätter använt sig av då de värderat utsagor.

I fortsättningen har jag valt att inte göra någon skillnad på huruvida det är en Tingsrätt eller en Hovrätt som värderat kriterierna jag ställt upp, utan statistiken och de slutsatser jag drar kommer att bygga på de 64 domstolsavgöranden jag studerat utan inbördes rangordning.

Det förtjänas här att tilläggas att endast det faktum att en dom inte nämner något om ett visst kriterie inte bör förstås så att denna omständighet inte spelat någon roll i bedömningen. Påpekas ska att domstolar använder vitt skilda ord för ibland samma företeelse. Ytterligare iakttagelser jag gjort är att förekomsten av ett kriterie i vissa fall kan anses vara positivt medan det i andra fall kan anses negativt. I den mån det varit möjligt att utreda har jag även tittat på detta.

Nedan följer i punktform de kriterier som jag anser vara ständigt återkommande i rättsfallen:

De 5 mest frekvent förekommande kriterierna i de undersökta rättsfallen:

- Detaljriktedom
- Sammanhängande berättelse
- Skäl att sanningslöst tillvita någon något
- Lämnat samma uppgifter i olika instanser/ändrat berättelsen
- Utsagan ska bära det självupplevdas prägel

Ytterligare kriterier som visat sig vara ofta förekommande i rättsfallen:

- Återhållsamt
- Överdrivet
- Eftertänksamt
- Motsägelsefullt

Återstående tre kriterier är beroende av utsagepersonernas *beteende* i rättssalen samt domstolarnas *egna intryck* av dem som berättar:

- Svårigheten att få fram uppgifter
- Hur personen berättar
- Personligt intryck

DETALJKRITERIET

Att kvinnan avger sin berättelse med hjälp av mycket detaljer är ett tydligt tecken på att utsagan är sanningsenlig. Domstolarna har i 32 av de 64 domar jag tittat på uttryckligen pekat på att utsagan innehöll mycket detaljer samt att den därmed utgjorde en indikation på att vara tillförlitlig.

I ett av fallen påpekade domstolen uttryckligen att detaljer saknades, något de ansåg var en brist som räknades till målsägandens nackdel.¹⁰⁸ En Tingsrätt har bedömt ett fall på följande sätt: ”Gärningsmannen har lämnat uppgifter som framstår som mindre trovärdiga. Mot detta står målsägandens detaljerade berättelse om händelsen”. Domstolen tillägger att ”visserligen har hon delvis frångått sina uppgifter hon lämnade under förundersökningen, men till gärningsmannens fördel”. Dessa omständigheter leder till att den tilltalade fälls för våldtäkt. Fallet visar tydligt att betydelsen av detaljrikedom vägt tungt vid värderingen av målsägandens utsaga.¹⁰⁹ Den enda möjliga slutsats att dra är att utsagor innehållande mycket detaljer är ett tecken på trovärdighet, antagligen då det även är lättare att trassla in sig och glömma saker då en berättelse innehåller mycket olika detaljer.

SAMMANHÄNGANDE BERÄTTELSE

I 22 av fallen har domstolarna uttryckligen hänvisat till denna omständighet vid sin bedömning. I beräkningen ingår även bedömningar angående gärningsmännen, som exempel kan nämnas en HovR: s uttalande att *bådas* utsagor är sammanhängande.¹¹⁰ För att ge ett par exempel på hur domstolarna uttryckt sig har det i ett mål låtit som följer: ”Målsäganden har lämnat en lång och *sammanhängande* berättelse om händelseförloppet vid huvudförhandlingen...” Detta leder till att rätten sätter full tilltro till målsäganden.¹¹¹ ”Målsäganden har här på ett trovärdigt sätt lämnat en klar, *sammanhängande* och detaljrik berättelse över det inträffade.” Omständigheter som enligt rätten talar till hennes fördel.¹¹² I ett fall friades den tilltalade av TR med motiveringen att målsägandens berättelse i vissa stycken inte varit särskilt klar och *sammanhängande*.¹¹³

En rimlig slutsats att dra är att en sammanhängande berättelse bedöms vara till berättarens fördel. De gånger en utsaga inte hänger samman anses denna omständighet leda till att rätten inte finner målet vara ställt utom rimligt tvivel och den tilltalade frias.

¹⁰⁸ Dom från Svea Hovrätt i mål B 1652/95.

¹⁰⁹ Dom från Haparanda Tingsrätt i mål B 426/94.

¹¹⁰ Dom från Hovrätten för västra Sverige i mål B 1433/94.

¹¹¹ Dom från Jönköpings Tingsrätt i mål B 1070/94.

¹¹² Dom från Svea Hovrätt i mål B 1208/94.

¹¹³ Dom från Eskilstuna Tingsrätt i mål B 1149/94.

SKÄL ATT SANNINGSLÖST TILLVITA NÅGON ETT BROTT

Detta kriterie har haft betydelse för bedömningen i 34 fall, med betydelse menas att domstolar uttryckligen påtalat huruvida skäl finns att anklaga den tilltalade för brottet eller inte. Tilläggas ska att jag härunder även räknat uttrycket ”skäl att lämna oriktiga uppgifter”. Detta kriterie har stor betydelse för utgången i ett våldtäktsmål. Att det tydligt måste undersökas huruvida en målsägande har något skäl för att sätta dit den tilltalade är självklart. Som framkommit i flera av fallen har det funnits olika omständigheter i det enskilda fallet som kunnat bero på att en målsägande anmält den tilltalade p.g.a. personliga motsättningar dem emellan eller med anledning av att det skulle gynna målsäganden på ett eller annat sätt.

I ett av fallen behandlade rätten i stort sett enbart att det var av stor betydelse för bedömningen av målsägandens trovärdighet vad hon haft för anledning att polisanmäla gärningsmannen. Härvid framkom att målsäganden reagerat starkt i rätten då hennes umgänge med en annan man diskuterades. Domstolen drog den slutsatsen att det skulle vara till målsägandens nackdel i det nya förhållandet om det uppdagades att hon inte brutit med den tilltalade. Domstolen fann att de inte kunde bortse från det faktum att hennes nya man kanske skulle göra slut med henne om det framkom att samlaget skett frivilligt. Utöver detta konstaterande fann rätten att såväl målsäganden som den tilltalade redogjort för händelsen mycket detaljerat, men dessa två konstateranden allena ledde till att domstolen friade mannen.¹¹⁴ Domen pekar på vilken vikt som läggs på detta kriterie. Anar rätten minsta misstanke till att skäl finns för att falskt beskylla den tilltalade, då föranleder det att den tilltalade bör frias.

Ännu ett exempel där den tilltalade friades av domstolen p.g.a. att de fann att målsäganden sanningslöst ville tillvita den tilltalade ett brott han ej begått rörde den förklaringsgrunden att målsäganden själv uppgett att hennes kamrater skulle klandra henne om hon frivilligt haft samlag med den tilltalade och dessutom hade hon inlett ett förhållande med en annan pojke. I målet diskuterades detta kriterie mycket då rätten inte hade mycket annat att gå på. Vidare blev utfallet detsamma i Hovrätten.¹¹⁵ Slutsatsen av detta fall är att ett åtal kan falla på att denna omständighet inte är uppfylld.

I ett av målen gick domstolen igenom tänkbara anledningar till att målsäganden falskt skulle vilja anklaga den tilltalade för brottet och sa att ”ej heller kan det antas att hon iscensätter detta för att skaffa sig fördelar i samband med skilsmässan eller för att hämnas på gärningsmannen för att han skaffat en ny kvinna”. Domstolen fann här att inget skäl förelåg för henne att falskt anklaga den tilltalade och tillsammans med andra omständigheter blev domen fällande.¹¹⁶

¹¹⁴ Dom från Kalmar Tingsrätt i mål B 506/94.

¹¹⁵ Dom från Kristianstad Tingsrätt i mål B 607/93, Dom från Svea Hovrätt i mål B 663/94.

¹¹⁶ Dom från Göteborgs Tingsrätt i mål B 197/95.

En slutsats som kan dras av undersökningen är att, i de fall en domstol inte helt kan bortse från att målsäganden kan ha en anledning till att beskylla den tilltalade för ett brott han inte begått, de ofta friar den tilltalade. Finner domstolen däremot att någon anledning till att anklaga den tilltalade falskt inte förekommer, innebär detta i sig inte att den tilltalade befinns vara skyldig, delarna bedöms ju först självständigt för att sedan bedömas som en helhet.

LÄMNAT SAMMA UPPGIFTER I OLIKA INSTANSER/ÄNDRAT UTSAGAN

Detta kriterie behandlades uttryckligen av domstolar i 16 av de rättsfall jag undersökt.

Att målsäganden vidhållit de uppgifter som hon lämnat redan vid polisförhören är en mycket viktig omständighet som tydligt tyder på att hon talar sanning. Att ändra sina uppgifter tyder därför tvärtom på att en person hittar på, ofta blir personen ifråga tvingad att ändra sin lämnade berättelse då omständigheter kommer fram som misstänkliggör historien.

Som exempel först på att det är av stor vikt att *lämna samma uppgifter* har det i ett av målen framkommit att målsäganden givit intryck av att ha hela händelseförloppet i ett livligt och klart minne och att hon med stor säkerhet hållit fast vid *samma berättelse* vid olika förhör.¹¹⁷

I ett av fallen har det dock bedömts till målsägandens fördel då hon skildrat berättelsen lite olika. Domstolen uttryckte sig på följande sätt: ”Målsäganden har lämnat en mycket utförlig berättelse hos polisen och i Tingsrätten om natten, vissa skillnader har förekommit men pekar endast på att det ej är någon utantilläxa.”¹¹⁸ Hovrätten uttrycker sig angående samma fall att ”Berättelsen stämmer i alla väsentliga avseenden väl överens med de uppgifter målsäganden tidigare lämnat vid polisförhör och i Tingsrätten”.¹¹⁹ I en dom säger Hovrätten att flickan ”sammanblandat och ändrat en del av tidigare lämnade uppgifter, dock inte i den mån att det påverkar tillförlitligheten i berättelsen”.¹²⁰ Av detta synsätt framgår att det inte alltid är negativt att ändra en berättelse.

Vad angår den tilltalades berättelse har det låtit på följande sätt i flera av domarna ”Av betydelse är att gärningsmannen under utredningens gång ändrat sina uppgifter från att helt ha förnekat samlag till att då han överbevisats om att samlag ägt rum, gjort gällande att det skett frivilligt från målsägandens sida. Detta minskar gärningsmannens trovärdighet”.¹²¹

¹¹⁷ Dom från Halmstads Tingsrätt i mål B 984/94.

¹¹⁸ Dom från Sunne Tingsrätt i mål B 242/94.

¹¹⁹ Dom från Hovrätten för västra Sverige i mål B 1534/94.

¹²⁰ Dom från Svea Hovrätt i mål B 1652/95.

¹²¹ Dom från Göta Hovrätt i mål B 1337/94.

I ett mål uttalas att en målsägande som flera gånger ändrat lämnade uppgifter och blandat ihop händelseförlopp, skulle enligt Tingsrätten kunna ge anledning att betvivla att flickan riktigt återger vad som har inträffat. Mot detta, anför rätten, står att flickan dock kunnat ange och precisera andra specifika händelser, vilket sammantaget leder till att flickan anses ha gjort ett trovärdigt intryck.¹²²

I ett annat fall har en Hovrätt inriktat hela sin bedömning just på huruvida uppgifter lämnade i målet är motstridiga eller inte samt betydelsen av att lämna lika berättelser i alla instanser. Domskälen utgörs av ett resonemang av rätten där de till en början finner att lika berättelser delvis föreligger mellan gärningsmannen och målsäganden, men att uppgifterna sedan blir motstridiga dememellan. Målsäganden har vidhållit sin berättelse från förundersökningen och Tingsrätten i Hovrätten, och hon har gjort ett mycket trovärdigt intryck medan gärningsmannen ändrat sig i Tingsrätten respektive i Hovrätten. Gärningsmannens *ändrade uppgifter* i Hovrätten minskar trovärdigheten av hans berättelse. Vid en samlad bedömning finner rätten att målsägandens utsaga ska läggas till grund för bedömningen.¹²³ Härav inser man vikten och betydelsen av att lämna likartade utsagor i de olika instanserna.

I samma riktning talar även fallet där såväl målsäganden som den tilltalade lämnat troliga berättelser samt att båda lämnat icke motsägelsefulla sådana. Det enda som får rätten att tveka på gärningsmannens trovärdighet är att han lämnat en felaktig uppgift, det finner domstolen vara negativt för den tilltalade och det slutar med att på grund av detta målsäganden befins vara trovärdig och hennes utsaga läggs till grund för bedömningen.¹²⁴ Någon säker slutsats kan inte dras av min undersökning angående detta kriterie, inte minst då domstolar faktiskt i praktiken bedömer förekomsten av ändrade uppgifter vitt skilt. En domstol kan finna att det är negativt att ändra berättelsen medan en annan domstol kan anse att det är positivt att inte berätta exakt likadant.

UTSAGAN BÄR DET SJÄLVUPPLEVDAS PRÄGEL

Detta kriterie lade domstolar vikt vid i 30 av rättsfallen som ingick i min undersökning.

Domstolar formulerar sig relativt lika då detta kriterie bedöms.

En målsägande ansågs av domstolen ha redogjort för detaljer som framstod som så säregna att uppgifterna knappast kunde ha sitt upphov i annat än händelser som var självupplevda.¹²⁵

¹²² Dom från Eskilstuna Tingsrätt i mål B 1149/94.

¹²³ Dom från Göta Hovrätt i mål B 244/95.

¹²⁴ Dom från Göta Hovrätt i mål B 55/95.

¹²⁵ Dom från Hovrätten för nedre Norrland i mål B 560/94.

I ett mål har domstolen verkligen försökt leva sig in i målsägandens situation, i domskälen beskrev domstolen hur målsäganden berättat att hon inte trott hon skulle överleva natten då övergreppen skedde och att dessa skildringar varit så ingående och känslomässiga att uppgifterna lämnat ett starkt intryck av att vara självupplevda.¹²⁶

Kriteriet angående huruvida en utsaga anses vara självupplevd eller inte motiveras oftast bara med att: målsäganden gjort ett mycket starkt, respektive ett utomordentligt starkt, intryck av att berättelsen är självupplevd.¹²⁷

Detta kriterie innebär att då domstolen ansett det vara uppfyllt, detta stärker tilltron till målsäganden betydligt. Samtidigt ska hållas i minnet att det är helheten som slutligen ska bedömas, resterande kriterier som domstolen finner vara av betydelse ska också vara uppfyllda och värderas så högt att åtalet slutligen befinns vara ställt utom rimligt tvivel.

KRITERIER VID FRIANDE DOMAR

En annan aspekt av hur kriterier värderas kan uppnås genom att studera vilka omständigheter som tillmätts betydelse då en tilltalad frikänns från ett brott. Genom att redovisa och analysera domstolarnas domskäl även vid friande domar kan viktiga slutsatser dras. De kriterier som en domstol då redovisar är de kriterier de finner ha betydelse i målet och som de även finner inte vara uppfyllda.

I ett par av fallen jag har med i min undersökning redovisar domstolarna relativt utförligt vad som påverkat dem vid deras bedömning och således vad de tillmätt betydelse vid sin bevisvärdering.

I ett mål har tingsrätten funnit att samlag ostridigt skett. Påståendet om samlag grundas helt och hållet på målsägandens uppgifter. I målet finns ingen bevisning alls förutom parternas motstridiga utsagor. Vid bedömningen av trovärdigheten av målsägandens uppgifter säger TR: n att det är ”naturligtvis väsentligt att konstatera vad hon skulle kunna ha haft för anledning till att polisanmäla den tilltalade, och tillvita honom sånt som inte förekommit”.

Härvid pekar TR på att målsäganden reagerat då hon och den tilltalade diskuterat målsägandens umgänge med en annan man. Att det skulle vara till målsägandens nackdel om det uppdagades att hon inte hade brutit med den andre mannen anser TR: n att de inte kan bortse från. För målsägandens del skulle det kunna vara negativt för hennes nya förhållande om det uppdagades att hon haft samlag med den tilltalade. Vidare påpekar TR att den tilltalade på ett detaljerat sätt berättat om samlaget efter anmälan.¹²⁸

¹²⁶ Dom från Handens Tingsrätt i mål B 251/95.

¹²⁷ Dom från Uppsala Tingsrätt i mål B 2367/95, Dom från Svea Hovrätt i mål B 2546/95.

¹²⁸ Dom från Kalmar Tingsrätt i mål B 506/94.

Ytterligare ett fall där den tilltalade friats har motiverats av en TR med att målsägandens berättelse i vissa stycken inte varit särskilt klar och sammanhängande samt att hon flera gånger ändrat lämnade uppgifter och blandat ihop händelseförlopp.¹²⁹

I samma fall har även Hovrätten friat den tilltalade, övergreppen har i denna instans delats upp i två olika händelser som bedömts var för sig. Hovrättens domskäl angående den första händelsen motiverades med att målsäganden sammanblandat och ändrat en del av tidigare lämnade uppgifter, liksom rätten fann att värdet av hennes sätt att berätta föreföll tveksamt. Trots att rätten ansåg att det i målet fanns omständigheter som talade till hennes fördel minskade målsägandens tillförlitlighet då hon såväl ändrat uppgifter som att hon tidigare hade överdrivit händelsen.

Vad gäller händelse två framhålls i domskälen att målsägandens berättelse är allmänt hållen, torftig samt lider brist på detaljer och avsaknad av tankar och känslor. Målsäganden har inte kunnat ange ungefärlig tid på dygnet för övergreppen, inte heller minns hon vad hon gjorde efter övergreppen skett. Utöver dessa omständigheter redovisar HovR:n även det faktum att de inte kan bortse från möjligheten att målsägandens önskemål om en egen lägenhet kan ha påverkat hennes uppgiftslämnande, med andra ord anser rätten att hon hade ett skäl för att tillvita den tilltalade brottet. Härför frikändes den tilltalade.¹³⁰

Vad rör just den omständigheten eller det kriteriet att en målsägande haft anledning att tillvita den tilltalade ett brott, rör ett flertal av de fall jag läst just argumenteringar runt detta. I de fall där domstolen finner att målsäganden faktiskt har en anledning att anmäla den tilltalade, har jag funnit att domstolen i dessa fall oftast friar den tilltalade. Denna omständighet är ett tydligt tecken på att domstolar lägger stor vikt vid det faktum att det finns anledningar för en målsägande att anmäla en person, något som alltså ofta leder till att de tilltalade i dessa fall ofta frias från anklagelserna. Med andra ord befinns ett mål mycket sällan vara ställt utom rimligt tvivel att den anklagade begått gärningen så fort det finns tänkbara skäl för målsäganden eller fördelar för henne att vinna på anklagelsen.¹³¹

”PERFEKTA DOMSKÄL”

För att mer konkret försöka visa på hur en domstols domskäl kan se ut, har jag valt att redogöra för ett fall där alla de fem kriterier jag funnit vara av störst vikt redovisats av domstolen i deras domskäl.

I målet jag valt har domstolen ansett att målsäganden i ett långt förhör lämnat en nyanserad, *detaljerad* och *sammanhängande* berättelse. Det sätt på vilket den lämnats har gett ett fullt trovärdigt intryck. *Berättelsen stämmer* i alla väsentliga avseenden väl överens med de *uppgifter*

¹²⁹ Dom från Eskilstuna Tingsrätt i mål B 1149/94.

¹³⁰ Dom från Svea Hovrätt i mål B 1652/95.

¹³¹ Dom från Trelleborgs Tingsrätt i mål B 452/94, Dom från Lidköpings Tingsrätt i mål B 326/94.

målsäganden tidigare lämnat vid polisförhör och inför Tingsrätten. I de fall hennes uppgifter satts ifråga har hon kunnat ge rimliga förklaringar. Hennes utsaga tyder på att det är *självupplevt*. Inte heller i övrigt har något framkommit som kan tänkas utgöra *motiv för målsäganden att sanningslöst tillvita gärningsmannen* det åtalade brottet. Den samlade bedömningen leder till att det anses vara ”ställt utom rimligt tvivel” att den tilltalade gjort sig skyldig till brottet.¹³²

¹³² Dom från Hovrätten för västra Sverige i mål B 1534/94.

11 EGEN ANALYS OCH SLUTSATSER AV UNDERSÖKNINGEN

När jag inledde detta arbete var jag övertygad om att alla mina funderingar och alla de oklarheter jag inte förstod mig på skulle efter lite studier och undersökningar klarna helt och jag skulle kunna redogöra för den nyfikna läsaren exakt hur läget ligger till samt exakt hur dessa situationer skulle kunna förändras och förbättras.

Med tanke på att tillvägagångssättet av en bevisvärdering vid våldtäkt inte är reglerad i lag finns det inget ”rätt” svar på frågan hur en värdering ska ske av muntlig bevisning som framkommit i ett mål. De kriterier jag redogjort för är endast något slags ”riktlinjer” som bör följas och som följs relativt kontinuerligt i hela landet. Även doktrinen har pekat på och lagt stor vikt vid de kriterier jag redogjort för. Några säkra slutsatser kan dock trots allt inte dras av den information och de sammanställningar jag kommit fram till. Fortfarande döms i ett stort antal fall till våldtäkter i detta land, under redovisade förutsättningar, på helt andra grunder än efter de kriterier jag redovisat.

I de allra flesta av de fall jag byggt min undersökning på motiverar domstolen sin slutsats i skuldfrågan och jag anser att det går att utan hinder följa hur bevisvärderingen gått till. Men som man brukar säga ”ingen regel utan undantag”, visst finns det en del av fallen jag anser skulle bedömts annorlunda. Det finns alltid utrymme för andra uppfattningar än den domstolen redovisat, något jag finner vara naturligt med tanke på att en bevisvärdering delvis bygger på en subjektiv bedömning av bl.a. de hördas trovärdighet.

För att slutligen försöka summera uppsatsens innehåll och vad jag kommit fram till i min undersökning kan jag konstatera att våldtäkter där annan bevisning än parternas utsagor inte finns att tillgå i verkligheten bedöms huvudsakligen utifrån de kriterier jag försökt sammanställa i detta arbete.

Jag är ytterst tveksam till inte minst tillvägagångssättet vid bevisvärderingen utan även de kriterier som växt fram i doktrin och i praxis, då jag finner att bevisvärdering av omständigheter av detta slag blir otroligt subjektivt. Först skrämde jag av hur lätt, faktiskt, jag anser det vara för en flicka att dikta ihop en historia för att sätta dit någon då det föreligger personliga motsättningar. Å andra sidan kan anföras att med tanke på hur krävande en process är av detta slag torde det inte bli någon ”lekstuga” för folk att sanningslöst försöka tillvita någon ett brott genom att dra en tvist till domstol. De framtagna kriteriernas värde som bevis ska inte helt fråntas all betydelse då en lögnaktig historia är svår att upprätthålla när målsäganden

måste redovisa sin berättelse med mycket detaljer och helst även sammanhängande och utan att ändra, lägga till eller dra ifrån något. Härfor kan då vidare anläggas det synsättet att ett tydligt tecken, enligt undersökningen, är hur pass påverkad och berörd en målsägande framstår inför rätten i form av gråt, tydliga känslor eller svårigheter att få fram sin historia. Mot detta står att många människor inte alls visar sina känslor öppet, för många människor tar det dessutom ibland lång tid innan de förstår vad som hänt dem liksom många människor har en förmåga att ”stänga av” då känslor blir för påtagliga.

Alla människor är unika, alla människor betar sig unikt.

En rättvis bevisvärdering kräver att beviskravet inte sätts alltför lågt men inte heller ska det sättas så högt att det blir ouppnåeligt. Särskilt vid värderingar enbart av berättelser är det av vikt för offret att den personliga integriteten inte sätts åt sidan. Balansgången jag nämnde i min inledning tenderar att bli mycket ostadig.

Hur mycket *detaljer* en person kan prestera, är idag ett tecken på trovärdighet. Jag delar delvis detta påstående, men inte till fullo. Som sagt är beskrivs ofta en våldtäkt som den yttersta, mest fruktansvärda kränkning en människa kan utsättas för. Är det då konstigt att hon eller han under övergreppet kopplar bort alla känslor, alla tankar, vilket får till följd att någon detaljerad berättelse inte kan avges?

Mina funderingar angående kriteriet att berättelsen bör vara *sammanhängande*, bygger på ovanstående resonemang. Hur enkelt är det att berätta hela episoden i ett svep utan att tveka, utan att undvika vissa obehagliga omständigheter? Har övergreppen skett vid flera tillfällen med olika händelseförlopp, hur går det då till att bedöma en persons trovärdighet enkom på det faktum att utsagan bör vara sammanhängande?

Nu kommer jag till det kriterie jag finner vara det mest omöjliga att bedöma, där jag med full säkerhet vågar säga att felaktiga bedömningar ofta sker. Det gäller huruvida en händelse av rättens ledamöter anses vara *självupplevd* eller inte. Ett kriterie där subjektiviteten lyser igenom enligt min uppfattning. Återigen ställer jag min fråga, ska det vara en fördel om målsäganden i dessa mål är känsliga och har lätt att visa känslor? För hur bedömer man annars denna omständighet. Ger snyftningar och gråt rätten ett tydligt tecken på en självupplevd händelse? Jämför här domstolarnas motiveringar: “vad hon uppgivit gör ett utomordentligt starkt intryck av att vara självupplevt”.¹³³

Eller ”Målsäganden har lämnat sin berättelse under stor vanda och med uppenbara svårigheter”.¹³⁴

Jag synes inte kunna se det på något annat sätt utifrån min undersökning än att ju mer tårar och darrande underläppar desto mer självupplevd finner rätten utsagan vara.

¹³³ Dom från Uppsala Tingsrätt i mål B 2367/95.

¹³⁴ Dom från Gävle Tingsrätt i mål B 374/94.

Ett kriterie jag dock finner kunna ge rätten om inte relativt säker så i alla fall en indikation på huruvida en anklagelse är falsk respektive sann, är huruvida målsäganden har skäl för att sanningslöst anklaga den tilltalade för ett brott. Det jag nu vill anföra knyter an till vad jag nämnde i min inledning. Jag har under arbetets gång sakta men säkert glidit ifrån mitt totala offerperspektiv till att numer även kunna se våldtäktsmål ur ett gärningsmannaperspektiv, med andra ord är jag inte längre säker på att jag vill införa ett lågt beviskrav i mål av detta slag. Anledningen härför är att jag under arbetets gång läst en hel del om falskt anklagade fäder och även om fall där män anklagats falskt av kvinnor de haft relationer med. I dessa fall föreligger ofta personliga motsättningar eller andra anledningar där målsäganden gynnas på ett eller annat sätt av att den tilltalade fälls till ansvar för en våldtäkt som aldrig begåtts. För att undvika att någon fälls till ansvar görs en kontroll av huruvida målsäganden har skäl att lämna oriktiga uppgifter/sanningslöst tillvita någon ett brott, ofta sker detta ex officio av domstolen. Jag är beredd att hålla med om att detta kriterie är av stor vikt vid värderingen, jämför även vad jag ovan kunnat dra för slutsatser av denna kontroll. Alltför stor tyngd ska dock inte läggas på detta kriterie då det kan missbrukas genom att anklagade personer inför rätten påtalar en mängd skäl som målsäganden kan tänkas ha. Som exempel tar jag här ett fall där domstolen konstaterade att gärningsmannens påstående om att målsäganden efter samlaget av moraliska skäl fått ångest och därför anmält honom, inte skulle beaktas då inget framkommit som talat för detta motiv.¹³⁵

Det sista av kriterierna gäller lämnade uppgifters samstämmighet i olika instanser. Detta kriterie är det som uppfattats och värderats mest olika av olika domstolar i landet. Vissa domstolar anser att ett åtal helt kan falla på grund av att en person ändrat sina lämnade uppgifter i en högre instans, medan andra anser att det nästan bara är positivt om en person ändrar sig lite från instans till instans då detta endast är ett tecken på att berättelsen inte är en utantilläxa!

Angående flera av kriterierna jag tittat på har det funnits möjlighet för målsäganden att vinna målet trots att hon inte uppfyllt alla kriterier, ibland har det saknats detaljer eller så har lämnade uppgifter ändrats vilket trots det inte lett till en friande dom. Det enda kriterie jag funnit kunna fria den tilltalade är då det finns, om än bara minsta lilla, anledning till varför målsäganden skulle vilja beskylla den tilltalade för ett brott han inte begått. Även då anledningen inte helt klargjorts för rätten har de funnit det inte vara ställt utom rimligt tvivel att den åtalade begått brottet varpå han friats.

Som jag nu konstaterat skiljer sig domstolarnas värdering åt beroende på vilket kriterie som är under bedömning, ett mål måste självklart vara att försöka uppnå fullständig samstämmighet vad gäller värderingen vid olika instanser och olika delar av landet, inte minst för rättssäkerheten. Samtidigt

¹³⁵ Dom från Göteborgs Tingsrätt i mål B 3716/94.

är det ena fallet inte det andra likt, folk reagerar olika och beter sig olika. Jag önskar nu att jag hade en lösning på hur problemet ska lösas men det har jag inte. Jag har inte arbetat efter att finna lösningar på hur värderingen kan bli mer säker utan jag har endast haft som mål att undersöka hur värderingen går till idag och i den mån jag själv haft synpunkter eller förslag till förändringar har dessa presenterats. Jag är nu beredd att konstatera att bevisvärderingen vid våldtäkt då domstolen endast har att värdera ord och beteenden av såväl den tilltalade som målsäganden gör värderingen mer psykologisk än juridisk. Ett förslag jag kan tänka mig att lämna är att rätten konsulterar psykologiskt sakkunniga även då målsäganden är över 15 år. Jag är medveten om att tvister av detta slag då mer tenderar att bli en psykologisk fråga helt och hållet, om de inte redan är det vill säga...

Undersökningen av rättsfallen illustrerar att en bevisvärdering kan gå olika till från gång till annan, likaså från instans till instans. Jag anser att den objektiva bevisprövningen i själva verket ger utrymme för högst irrelevanta synsätt och påpekanden, vilket blir avgörande för domstolen då de drar sin slutsats om vad som egentligen förekommit i målet. En iakttagelse jag inte kunnat undgå är att rätten i samtliga instanser tenderar att laborera med uttryckssätt och tolkningar angående det inträffade. Hur sker egentligen en *objektiv* bedömning av huruvida en utsaga är självupplevd eller inte? Svaret blir antagligen att det inte går att bedöma objektivt utan ett stort utrymme ges härför för subjektiva värderingar av bevisningen som finns att tillgå.

Genom att konstatera att värderingen sker relativt subjektivt anser jag trots den kritik jag lämnat att det är positivt att det utvecklats kriterier för hur en utsaga ska värderas och det känns som ett steg framåt inte minst ur ett rättssäkerhetsperspektiv att kunna konstatera att dessa kriterier följs relativt väl då bevis ska värderas i hela landet. Däremot är jag kritisk mot valet av de kriterier som tilläggs störst vikt idag. De fem omständigheter jag till största delen behandlat innefattar enligt min mening en möjlighet för domstolar att efter sitt fria skön värdera utsagor enligt deras personliga intuition, och inte enligt en objektiv måttstock som jag önskat fanns att tillgå och som absolut hade behövt finnas att tillgå för att rättvisa ska kunna uppnås.

Bilaga A

ALLMÄNT OM VÅLDTÄKT

6 kap. BrB

1§ ” Den som genom våld eller hot som innebär eller för den hotade framstår som trängande fara tvingar någon annan till samlag eller till annat sexuellt umgänge, om gärningen med hänsyn till kränkningens art och omständigheterna i övrigt är jämförlig med påtvingat samlag, döms för *våldtäkt*, lägst två år och högst sex år. Med våld jämställs att försätta någon i vanmakt eller annat sådant tillstånd.

Är brottet med hänsyn till våldets eller hotets art och omständigheterna i övrigt att anse som mindre allvarligt, döms till fängelse i högst fyra år.

Är brottet grovt, döms för *grov våldtäkt* till fängelse, lägst fyra och högst tio år. Vid bedömning av om brottet är grovt skall särskilt beaktas, om våldet var livsfarligt eller om den som har begått gärningen tillfogat allvarlig skada eller allvarlig sjukdom eller, med hänsyn till tillvägagångssättet eller offrets låga ålder eller annars, visat särskild hänsynslöshet eller råhet.”

Våldtäktsparagrafen är indelad i tre svårighetsgrader. Ett brott kan bedömas vara mindre allvarligt, det är den lägsta graden, därefter finns det en normalgrad av brottet och slutligen det grova brottet.

För att bestämmelsen om våldtäkt ska aktualiseras krävs att den sexuella handlingen bestått i samlag eller ett sexuellt umgänge som är jämförligt med ett samlag. Vidare är det tillräckligt att gärningsmannens och offrets könsdelar berört varandra, det krävs inte att ett inträngande skett. Till sexualhandlingar som anses jämförliga med samlag räknas såväl anala som orala samlag.¹³⁶

Ansvar för våldtäkt omfattar även handlingar som innebär en kränkning *jämförlig* med den som uppkommer vid ett påtvingat samlag. Nu betonas kränkningens art istället för själva sexualhandlingen.¹³⁷ För tillämpning av paragrafen krävs att gärningen genomförts med ett visst kvalificerat tvång. Medlet för detta tvång är våld eller hot av visst slag. Med våld avses i första hand misshandel, trots det medför även lindrigare våld ansvar för våldtäkt. Det krävs inte att offret gjort något motstånd.¹³⁸

För offret ska hotet ha inneburet eller framstått som en trängande fara. Det är alltså tillräckligt att offret uppfattat situationen så, hotet behöver inte ha avsett en verklig fara.¹³⁹

Lagen jämställer våld med att försätta någon i vanmakt eller annat sådant tillstånd. Vanmakt har ansetts innebära en djupgående oförmåga att handla, detta på grund av medvetlöshet eller redlös berusning. För att

¹³⁶ Prop. 1983/84:105, s. 17f.

¹³⁷ Prop. 1997/98:55, s. 135.

¹³⁸ SOU 1938:44, s.276f

¹³⁹ Prop. 1983/84:105, s. 18.

bestämmelsen ska bli tillämplig har det kravet uppställts att offret ska ha försatts i tillståndet *mot sin vilja*. Idag döms alltså regelmässigt inte till våldtäkt i de fall där gärningsmannen utnyttjar en situation där offret frivilligt t.ex. har berusat sig.¹⁴⁰

¹⁴⁰ I sådana fall kan däremot ansvar för sexuellt utnyttjande komma i fråga, Prop. 1983/84:105, s. 23f, 51.

Litteraturförteckning

Offentligt tryck

Propositioner:

Proposition 1983/84:105 Om ändring i brottsbalken m.m.
(sexualbrotten)

Proposition 1997/98:55 Kvinnofrid.

Kommittébetänkanden:

SOU 2001:14 Sexualbrotten. Ett ökat skydd för den
sexuella integriteten och angränsande
frågor.

SOU 1996:35 Kriminalunderrättsregister/DNA-
register. Delbetänkande av
Registerutredningen.

SOU 1996:185, del 1 Straffansvarets gränser – betänkande av
straffansvarsutredningen.

SOU 1938:44 Processlagberedningens förslag till
rättegångsbalk.

SOU 1926:32 Processkommissionens betänkande
angående rättegångsväsendets ombildning,
andra delen, rättegången i brottmål.

RPS

RPS rapport 1991:4 Pb I Kriminalteknik inför 2000-talet.

Litteratur

Bolding, Per Olof *Går det att bevisa?*, Norstedts Juridik,
Stockholm 1989.

Danelius, Hans *Mänskliga rättigheter i europeisk praxis*,
Norstedts Juridik, Stockholm 1998.

- Diesen, Christian *Bevisprövning i brottmål*, Juristförlaget JF AB, Stockholm 1994.
- Diesen, Christian (red.) *Bevis – Värdering av erkännande, konfrontationer, DNA och andra enstaka bevis*, Norstedts Juridik 1997.
- Diesen, Christian (red.) *Förhör*, Norstedts Juridik, Stockholm 1996 (cit. Lena Schelin)
- Diesen, Christian (red.) *Bevispraxis*, Norstedts Juridik 2000
- Edelstam, Henrik *Sakkunnigbeviset, En studie rörande användningen av experter inom rättsväsendet*, Uppsala 1991.
- Ekelöf, Per Olof och Boman, Robert *Rättegång, fjärde häftet*, 6. upplagan, Norstedts Juridik, Stockholm 1998.
- Fitger, Peter *Domstolsprocessen*, Norstedts Juridik, Stockholm 1993.
- Holgersson, Astrid *Fakta i målet – vittnespsykologins bidrag vid bedömning av sakfrågan i enskilda rättsfall*, Stockholm 1990.
- Klami, Hannu Tapani (red.) *Rätt och sanning; ett bevisteoretiskt symposium i Uppsala*, Iustus 1990. (cit. Astrid Holgersson)
- Lindell, Bengt *Sakfrågor och rättsfrågor*, Iustus förlag, Uppsala 1987.
- Sutorius, Helena & Diesen, Christian *Expertrapport nr 1999-36-003 – Sexuella övergrepp mot barn, den rättsliga hanteringen*, utgiven av Socialstyrelsen 1999.
- Periodica***
- Bolding, Per Olof *Sannolikhet och bevisvärdering i brottmål*, SvJT 1953 s. 336.
- Christiansson, Sven-Åke *Psykologisk expertis i rättssalarna*, SvJT 1992 s. 318

- Diesen, Christian *Bevisvärdering och vittnespsykologisk utsageanalys – metodlikheter och metodskillnader*, JT 99/2000 s. 299-301, 310-311.
- Diesen, Christian *Utom rimligt tvivel – om beviskrav och bevisvärdering i brottmål*, JT 1996/97, s. 528-531, 533-534.
- Garde, Peter *DNA i straffeprocessen*, Nordisk Tidskrift for Kriminalvidenskab (NTfk) 1995:1, s. 1, 3.
- Gregow, Torkel *Några synpunkter på frågan om bevisprövning och bevisvärdering i mål om sexuella övergrepp mot barn*, SvJT 1996 s. 509-514, 516-521.
- Olsson, Thomas *Till frågan om bevisvärdering i brottmål*, SvJT 1997 s. 250-251.
- Severin, Bo *Vittnespsykologin av idag*, SvJT 1983 s. 57ff.
- Wiklund, Nils *Sakkunniggranskning av identifieringsbevisning och vittnesutsagor*, SvJT 1992 s. 794, 795.

Rättsfallsförteckning

Domar från Högsta domstolen

NJA 1963 s. 555
NJA 1980 s. 725
NJA 1988 s. 40
NJA 1991 s. 83
NJA 1992 s. 446
NJA 1994 s. 268

Domar från Hovrätt

RH 1994:2	B 287/95	B 244/95
B 1429/94	B 55/95	B 1408/94
B 1337/94	B 1652/95	B 2546/95
B 2474/95	B 779/95	B 2194/95
B 1021/95	B 1203/94	B 663/94
B 83/95	B 198/95	B 1373/94
B 1297/94	B 1208/94	B 1475/94
B 35/95	B 560/94	B 19/95
B 569/94	B1119/94	B 601/95
B 607/95	B 1534/94	B 603/94
B 1360/94	B 1433/94	B 1645/94
B 135/95	B 204/95	

Domar från Tingsrätt

B 1070/94	B 1/95	B 161/94
B 1023/94	B 464/93	B 506/94
B 1149/94	B 2367/95	B 11/95
B 1079/94	B 312/95	B 251/95
B 452/94	B 607/93	B 3745/94
B 854/94	B 506/94	B 1046/94
B 326/94	B 618/94	B 426/94
B 374/94	B 473/94	B 178/95
B 3716/94	B 984/94	B 607/95
B 242/94	B 57/94	B 798/94
B 81/94	B 540/94	B 290/94
B 1691/95		